

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Rigorózní práce

**Útěk do Sovětského svazu a věznění v gulagu ve vzpomínkách
přeživších Rusínů a Židů z Podkarpatské Rusi**

Tomáš Urban

Plzeň

2021

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Historické vědy

Moderní dějiny

Rigorózní práce

**Útěk do Sovětského svazu a věznění v gulagu ve vzpomínkách
přeživších Rusínů a Židů z Podkarpatské Rusi**

Tomáš Urban

Plzeň

2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedené prameny a literaturu.

Datum:

Podpis:

Obsah

Úvod.....	1
1. Prameny, literatura a metodologie	11
2. Rusíni a Židé z Podkarpatské Rusi	17
3. Zatčení	26
4. Vězení	30
5. Soud	41
6. Transport do gulagu	45
7. Práce v gulagu.....	50
8. Strava v gulagu	60
9. Nemocní a mrtví v gulagu	67
10. Kriminální vězni v gulagu	77
11. Druhá světová válka a její recepce v gulagu.....	82
12. Propuštění z gulagu.....	90
Závěr	97
Seznam pramenů a literatury	109
Resumé.....	112

Autoreferát rigorózní práce

Knih o gulagu za posledních třicet let vyšlo v tuzemských nakladatelstvích nespočet a stále se objevují nové – ať již domácí nebo zahraniční provenience. Dá se tedy předpokládat, že se tento trend nezastaví ani v následujícím vývoji, a tak se zájemci o problematiku sovětských koncentračních táborů z doby Stalinovy diktatury budou moci těšit na přísun dalších titulů uvedené tematiky. Zatímco některé texty mají povahu čistě uměleckou, jiné se představují jako odborné se záměrem popsat historii či nějaký konkrétní fenomén gulagu. Zveřejněny byly také rozličné memoáry, jež se ze subjektivního pohledu autora věnují určitým aspektům táborového systému tak, jak je daný pamětník zachytil na základě osobních zkušeností. Jedná se tedy o relativně bohatou směsici publikací, z nichž si každý může vybrat na základě vlastních čtenářských preferencí.

Pramennou základnou rigorózní práce se staly buď poskytnuté rozhovory, nebo vzpomínky Rusínů a Židů z Podkarpatské Rusi, kteří coby přími aktéři pobývali v gulagu, neboť na přelomu 30. a 40. let minulého století opustili nejvýchodnější část již neexistujícího Československa, aby nemuseli žít pod jednou střechou s maďarskými okupanty, a zakotvili v Sovětském svazu v přesvědčení, že se tam budou mít dobře. Místo předpokládaného mravního ideálu založeného na elementární úctě člověka k člověku se však střetli s antihumánními postoji, jež vyvrcholily násilným pobytem v sibiřských táborech nucených prací a otrockým živořením v nich. Pokud nezemřeli, dočkali se mnozí (nikoli ovšem všichni) propuštění dříve, než očekávali. Po napadení SSSR Německem se totiž zapojili do bojů druhé světové války a na straně spojeneckých sil v barvách československé armády participovali na porážce nacismu.

S odstupem řady let se rozhodli, že své zkušenosti z gulagu „zhmotní“ a umožní, aby se s nimi seznámila veřejnost. Někdy si při sepisování zážitků pomáhali zcela sami, jindy se definitivní podoby chopili jiní autoři. Pokaždé však byl hlavním tématem zpracování náročný život ve stalinských táborech, přičemž ztvárnění každodennosti v gulagu se stalo ústředním bodem našeho zájmu. Sledovali jsme přitom, kterými činnostmi se pamětníci ponejvíce zabývali, na které momenty kladli důraz, s jakými emocemi vzpomínali na dávné krivdy, jaké názory zastávali, jak se změnil jejich ideový svět, co pro ně bylo nejsložitější, kdy se cítili v bezprostředním ohrožení života, jestli chtěli své martyrium předčasně ukončit, aby se již nemuseli trápit, atd. Cíl rigorózní práce ale nespočíval v pouhém zprostředkování osobních dojmů jednotlivých

pamětníků, nýbrž v interpretaci, jelikož právě ona tvoří jádro historikovy schopnosti porozumět pramenům a přináší svébytné pohledy na řešenou problematiku. Tento základní postup nejenže odhaluje smysl vypravěčova sdělení a vysvětluje jeho motivace, ale poukazuje rovněž na případná rozporná vyjádření a snaží se dešifrovat jejich příčiny. Tím vším jsme se při psaní řídili, abychom podkryli názorové pozadí vypravěčů a vyložili jejich myšlenkové pochody.

Třebaže jsme svou pozornost zaměřili na výzkum zážitků v sovětských táborech, začlenili jsme do rigorózní práce též etapu předgulagovskou, tj. zatčení, věznění, odsouzení a deportace na Sibiř, poněvadž již v těchto fázích pamětníci poznávali krutosti režimu, a proto je ve vzpomínkách hojně reflektují. Sami tím zdůrazňují, že na táborový život je třeba nahlížet v souvislostech, tedy už po příchodu do Sovětského svazu. Utrpení tudíž nezačalo teprve za branami gulagu, ale hned prvním setkáním s pohraničnický a úvodním zbavením svobody. Z tohoto důvodu jsme se snažili zřetězit vyprávění od samotného útěku z Podkarpatské Rusi až po propuštění z táborů, načež popsaný příběh se stal východiskem pro dílčí interpretace. V samotném závěru jsme pak stručně naznačili další vývoj v životech pamětníků, protože lépe pomáhá pochopit kontext jejich osudů a dokresluje složitost doby, v níž žili.

Výsledky rigorózní práce přinesly některá překvapivá zjištění. Šlo nejen o vyjádření jedinečných prožitků, které byly v drtivé většině případů doprovázeny žalostným tónem, což však není vzhledem ke zkoumanému problému – věznění v sovětských koncentračních táborech – neočekávané. Daleko přínosnější pasáže se ukázaly v okamžicích, kdy se pamětníci zamýšleli nad historií či přítomností a netajili se tím, že se jejich světonázor postupem času měnil, často velmi bolestně. Kromě obvyklých jevů v gulagu, jako byly náročná práce v nevhodných klimatických podmínkách, hladovění, šikana, vysoká úmrtnost apod., jsme měli možnost nahlédnout do nitra diskuzí, které vězni mezi sebou vedli. Jednalo se o plodné ústní výměny odlišných stanovisek k určitému tématu či závažné životní, popř. politické otázce, které nabíraly na přitažlivosti díky různým (mnohdy dokonce zcela opačným) pojetím jednotlivých mluvčích, kdy síla argumentů někdy dokázala ovlivnit dosavadní mínění pamětníků do takové míry, že se začali pozvolna odklánět od svých původních úsudků. Centrem pozornosti se přitom nejednou stávaly kontrární výklady minulosti a současnosti.

Pro názornou představu můžeme uvést polemiky, jichž se účastnili lidé různého ideologického zaměření. V gulagu se nacházela celá řada antikomunisticky smýšlejících

jedinců, zejména polského původu, kteří nesčetněkrát diskreditovali politický systém Sovětského svazu, protože k tomu měli své (především historické) důvody. Takový úhel pohledu nebyl po vůli vypravěčům z Podkarpatské Rusi, již zastávali přísně levicové pozice a očerňování socialismu – alespoň zpočátku – neposlouchali rádi. Čím déle ovšem pobývali v SSSR, tím více si uvědomovali, že Poláci svými vyřčenými slovy nikoho nepomlouvali ani neuráželi, ale pravdivě analyzovali skutečný stav. A právě tento názorový posun působil některým pamětníkům vůbec největší rány na duši, dokonce daleko silnější než samo nespravedlivé věznění. Jako by až nyní pochopili, že celý život žili v absolutní iluzi a Sovětský svaz není opravdovým rájem na zemi, jak se zprvu domnívali, ale říší zla, která otrockými pracemi vyhlazuje lidskou populaci, aniž existuje pozemská síla, která by tomuto bezpráví zabránila.

Levicové (a tedy prosovětské) uvažování podkarpatoruského obyvatelstva bylo logické, jelikož žilo v permanentní chudobě a věřilo tomu, že pouze socialismus může s bídou natrvalo skoncovat. Tyto ideje se mezi lidem šířily poměrně intenzivně, a tak mnozí myslence zářné budoucnosti ve spojitosti se SSSR podlehl. Byli přesvědčeni o tom, že jedině tam naleznou dostatek všeho, co k životu potřebují. Jan Bačkovský, jeden z vypravěčů, se odvolával na četbu textů J. Fučíka a P. Jilemnického, kteří, jak známo, líčili poměry v Sovětském svazu pozitivně. Také proto se vypravěč rozhodl opustit svou obsazenou vlast a zakořenit v zemi socialismu. Po těžké frustraci, kterou zde poznal, obviňoval oba zmíněné intelektuály z toho, že se právě jejich vinou dostali on i ostatní nešťastníci do gulagu. Kdyby ve svých reportážích nelhali a psali pravdu, neměli by na rukou trýznivou smrt mnoha lidí. Takové pohledy na komunistické ikony jsou zcela novátorské, protože je deheroizují a strhávají jim masky uctívaných obětí nacistické tyranie. Jak Fučík, který byl dokonce zavražděn, tak Jilemnický jsou prezentováni jako hlavní viníci hromadného zatýkání a umírání ve stalinských táborech. O to cennější a překvapivější je fakt, že tento postoj nezastává člověk pravicové orientace, který obvykle kritizuje komunisty z principu, nýbrž naopak zanícený socialista, pro něhož je takováto zpověď více než traumatizující, neboť se konfrontuje s lidmi ideologicky spřízněnými.

Úvahy, které jsme jako příklad uvedli, tvoří nedílnou součást paměti gulagu, načež právě ony pomáhají nahlédnout do duševního světa svých nositelů a obohacují naše dnešní poznání o dřívější době. To se děje i díky interpretaci, která umožňuje, abychom šli při vysvětlování významů za hranici toho, co bylo pamětníky explicitně vysloveno, aniž bychom se však dopouštěli bezbřehých spekulací. Vždy jsme se drželi

zevrubné znalosti pramenů a literatury a zároveň období, o němž bylo referováno, ale také období, ve kterém vypravěči svá tvrzení artikulovali (tyto dva různé časy by neměly splývat a historik je musí při rozboru dat citlivě diferencovat). Byli jsme tedy povinováni vzít v potaz celý komplex faktorů a na základě něj přistoupit k výkladu.

Vlastní přínos spatřujeme rovněž ve skutečnosti, že jsme se zabývali vyprávěními lidí z regionu, který se mezi širší českou veřejností netěší příliš velkému zájmu, přestože za poslední roky vzniklo několik erudovaných publikací o Podkarpatské Rusi, které jsme při psaní rigorózní práce použili. Menší pozornost si lze vysvětlit tím, že jde o historické území, jež bychom dnes našli na mapě západní Ukrajiny, a tak si již málokdo z běžných Čechů uvědomí, že města jako Chust, Mukačevo či Užhorod byla mezi válkami integrální součástí československého státu. A právě v těchto lokalitách vyrůstali a až do konce 30. let dleli mladí muži, kteří, ač do té doby žili obyčejné životy a tradiční historie si jich vůbec nevšímala, vstoupili do tzv. velkých dějin a stali se jejich čínorodými hybateli, třebaže o to nikdy neusilovali. Nesmrtelnost jim zajistily sepsané vzpomínky a rozhovory, s nimiž jako s prameny či s literaturou mohou badatelé dále pracovat, aby pomáhali vysvětlovat historické dění i prostřednictvím hlasů neprivilegovaných vrstev.

Úvod

V roce 1990 se obyvatelé Československa radovali z opětovně nastolených svobodných poměrů, v něž o rok dříve věřil málokdo. Červnové volby, které jednoznačně vyhrálo OF, definitivně dokázaly, že politický pluralismus se stal realitou a autoritářský systém diktovaný KSČ už pouze nevratnou historií. Zásadní změnou prošla též ekonomika, jejíž centrální plánování vystřídaly jednak tržní principy, jednak zahraniční orientace na západní obchod. Jako definitivní rozluku se starým režimem lze vnímat rozsáhlé prezidentské amnestie a lustrační zákony, jež měly zamezit zkompromitovaným osobám participovat na řízení státu v demokratických podmínkách. Svrchovanost země byla potvrzena ukončením vazalského vztahu k Sovětskému svazu a opuštěním československého území sovětskými okupačními vojáky.

Vymanění se z pout ideologického poručnictví zaznamenala také oblast knižní produkce. Bizarní rozdělení literatury na tři větve – oficiální, samizdatovou a exilovou – bylo vystřídáno „jednokolejností“, která smývala dřívější ostré rozdíly mezi texty spisovatelů úředně povolených a zakázaných. Ke slovu se dostali autoři, kteří se po roce 1948 (popřípadě 1968) rozhodli pro exil nebo kteří sice zůstali doma, ale nepříznivými okolnostmi byli donuceni žít ve vnitřní emigraci. A tak začala vycházet díla, která popisovala negativní jevy komunismu plynoucí z jeho násilnické povahy (politické procesy, pronásledování, mučení, vraždění apod.). Ze světových autorů zaznamenal velký úspěch u tuzemských čtenářů Alexandr Solženicyn, neboť hned v roce 1990 vyšlo v českém překladu jeho slovatné a značně vlivné *Souostroví Gulag*, které analyzovalo vězeňství a bědný život v sovětských koncentračních táborech založených pro nepohodlné skupiny obyvatel již za Leninova panství.¹

Destrukce socialistické soustavy umožnila začít problematiku gulagu dále rozšiřovat a prohlubovat, a tudíž se ozývaly hlasy těch, kteří okusili stalinské tábory na vlastní kůži, přežili je a cítili potřebu o těchto útrapách veřejně promluvit. Na pultech knihkupectví se tak objevily tituly, jež tematizovaly osudy konkrétních jedinců a jejich boj s všedními nástrahami a strastmi, které si pro ně nachystal tvrdý koncentračnický systém. Mezi těmito lidmi různých národností byli přítomni také Čechoslováci, jejichž nepatrný počet si prožité zkušenosti nenechal pro sebe a rozhodl se je sdílet spolu s ostatními. Oběti gulagu tedy není možné vidět pouze u národů cizích a nám

¹ SOLŽENICYN, A. *Souostroví Gulag*. 1.-3. díl. Praha 1990.

vzdálených, ale naopak rovněž u občanů naší země, čímž se stává téma pro současného českého zájemce velmi atraktivní. Bez nadsázky lze tedy tvrdit, že gulag je též český (československý) fenomén, a proto má smysl se jím seriózně zabývat a věnovat mu zvýšenou pozornost. Rovněž tato skutečnost sehrála důležitou roli v definitivním výběru tématu předkládané rigorózní práce.

Nejvýznamnějším badatelem, jenž podstatnou část svého vědeckého úsilí zasvětil systematickému studiu perzekucí našich předků v Sovětském svazu a který se stal v tomto zaměření průkopníkem, byl Mečislav Borák. Z jeho výzkumů vyplývá, že Češi končili v gulagu ještě dříve, než propukly stalinské represe v masovém měřítku, a mnozí v něm přitom zahynuli, aniž by měl dnes o těchto událostech kdokoli ze současníků být sebemenší tušení: „*V roce 1928 byl pozatýkán celý český divadelní kroužek v Krošně a většina jeho členů se z táborů již nevrátila.*“² Již ve 20. letech tak docházelo k situacím, kdy se cizinci organizovaní v určitém spolku – v tomto případě ryze uměleckém – stali terčem vyfabulovaných obvinění z neexistujících trestných činů a byli transportováni do gulagu, v němž pykali za údajně nekalé praktiky, jimiž měli plánovat poškozování Sovětského svazu a narušování jeho pozitivního vývoje. Dušan Janák, rovněž opavský specialista na problematiku pronásledování českých občanů v SSSR, dokonce zmiňuje případ jednoho manželského páru ze sklonku 10. let, jenž potvrzuje skutečnost, že to byl již první vůdce bolševické strany, který si našel zálibu posílat lidi za domnělé vyváždačství do nově se rodícího gulagu: „*Mezi vězni bylo jen minimum odsouzených, z nichž nejdéle trpěli v sovětských věznicích a koncentračních táborech manželé Václav a Taťána Tobolkovi, zatčení už 4. listopadu 1918 a odsouzení Moskevským revolučním tribunálem 10. května 1919 k 5 letům v koncentračním táboře za špionáž.*“³ V této souvislosti nutno dodat, že šlo o období tzv. rudého teroru, jehož organizaci a provedení měla na starosti Dzeržinského čeka, majíc při svém výkonu absolutně volné ruce, neboť z právního hlediska nepodléhala ani vládě, ani jiným oficiálním orgánům, a tak sama rozhodovala o tom, kdo bude zatčen, vyšetřován, vězněn, deportován, popř. rovnou zastřelen: „*Tím se v podstatě stala vzorem všech tajných služeb celé sovětské éry.*“⁴

Na ruské, ukrajinské a běloruské emigranty, kteří nesouhlasili s politickým vývojem po bolševické revoluci v roce 1917, a tudíž se rozhodli najít nový domov

² BORÁK, M. *České stopy v Gulagu*. Opava 2003, s. 64.

³ BORÁK, M. (ed.) *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu*. Opava 2007, s. 46.

⁴ BUTLER, R. *Nástroje stalinského teroru*. Praha 2010, s. 27.

v poválečné klidné střední Evropě, soustředil svou pozornost Vladimír Bystrov v průkopnické monografii, která se zabývá únosy těchto lidí sovětskými bezpečnostními orgány z osvobozeného československého území do gulagu, mezi nimiž byly zastoupeny rovněž významné osobnosti, jež se těšily zvláštní společenské úctě; mezi nimi jmenujme především respektovaného armádního generála S. Vojtechovského a tehdy velmi úspěšného a uznávaného spisovatele K. Čcheidzeho, jakkoli současnými literárními dějinami nepřipomínaného. Autor, jehož otec Nikolaj strávil v gulagu deset let (1945-1955), po nichž se jako zázrakem vrátil domů v relativně zdravém stavu, zde ovšem také na konkrétních případech dokládá, že ČSR již v roce 1922 vyvíjela oficiální cestou snahu, aby byli z gulagu propuštěni českoslovenští občané odsouzení za údajnou kontrarevoluci, špionáž apod. Proto Bystrov dochází k logickému závěru, že gulag jako fenomén byl na našem území dobře znám daleko dříve, než jím v následujících dekádách prošly miliony vězňů, protože Lenin jeho existenci nikterak netajil: „Československé úřady samozřejmě věděly o koncentračních táborech v Sovětském svazu hned od začátku dvacátých let.“⁵ Přesto se nedařilo vězněné osoby osvobodit, a tak se musely smířit s pobytem v koncentračních táborech a dál čekat na boží pomoc. V době raného Československa, které si ještě nestihlo vydobýt patřičnou autoritu na mezinárodní scéně, bylo prakticky nemožné, aby intervencemi, třebaže iniciovanými z nejvyšších diplomatických míst, zvrátilo výsledek ve prospěch nespravedlivě odsouzených a donutilo bolševiky k tomu, aby vězněné občany našeho státu z gulagu propustili a umožnili jim bezproblémový návrat domů. Navíc je třeba připomenout, že Sovětský svaz byl dlouhou dobu zcela izolovaným státem, jež nejen Československá republika neuznávala (to se změnilo až ve 30. l. po Hitlerově nástupu k moci), a proto se nedalo předpokládat, že by postiženým osobám dokázala v praktické rovině pomoci.

V druhé a třetí části volné trilogie se čtenář seznamuje jak s osudy týchž deportovaných, jako tomu bylo v prvním dílu, tak s osudy dalších členů ruské antibolševické emigrace, kteří věřili, že Hitlerova porážka znamená jednak definitivní konec nacistického nebezpečí, jemuž byli coby zástupci „méněcenné rasy“ vystaveni, jednak znovuzrození předmnichovských demokratických podmínek, během nichž se mohli plně realizovat a bez jakýchkoli omezení či nepříjemných tlaků rozvíjet své vlohy. Netušili však, že si do jejich bytů přijdou čekisté, zatknou je a odvedou do SSSR, kde budou dle stalinského zákona odsouzeni na deset let pobytu v gulagu, který

⁵ BYSTROV, V. *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*. Praha 1999, s. 44.

většina nepřežije. I proto Bystrov adresuje totalitnímu režimu ostře formulovanou obžalobu, již opírá o svůj pečlivě vedený výzkum i osobní rodinnou zkušenost: „*Dnes kdesi mezi námi žije už jen možná kolem půldruhé desítky či dvou desítek těch, kteří prošli tímto peklem, nemajícím obdoby či srovnání v hrůzách dvacátého století.*“⁶ Autor nepatří k těm, kteří rok 1945 hodnotí pohádkovou optikou jako vítězství dobra nad zlem, ale zastává názor, že jedno zlo bylo vytěsněno zlem ještě horším, než bylo to první, ačkoli se tvářilo jako dobro, aby zmátlo co největší počet lidí. Vinen přitom není pouze Sovětský svaz a jeho mocichtivost, ale rovněž (možná dokonce především) tuzemská vládnoucí elita, která rezignovala na svébytný vývoj a stala se neškodnou Stalinovou loutkou, která pouze nekriticky přejímala a poté důsledně vykonávala veškeré pokyny kremelského vůdce. Bystrov se za ni stydí, pohrdá jí a dodává, „*že politická reprezentace obnovené Československé republiky je stejně kolaborantskou, jako byli politici reprezentující Němci dosazenou okupační správu po devětatřicátém.*“⁷ Únor 1948 tak nezpůsobil Zorin se svým týmem sovětských poradců, jež Moskva po skončení války instalovala do Prahy, ale na prvním místě prezident Beneš, premiéři Fierlinger a Gottwald, potažmo českoslovenští ministři éry třetí republiky (bez ohledu na členství v té které straně Národní fronty), již se všichni dohromady jako jeden muž předháněli v poklonkování Sovětskému svazu, jemuž sami a dobrovolně umožnili, aby získal nad Československem absolutní moc a učinil z něj na čtyři desetiletí svou střeoevropskou gubernii.

Tentýž badatel také představil zcela výjimečnou sedmisetstránkovou knihu, monument, jenž nemá v českých nakladatelských podmínkách obdoby. Jeden člověk na základě detailního studia pramenů a literatury zmapoval a abecedně sepsal charakteristiky jednotlivých táborů, které se nacházely v Sovětském svazu, s detailními údaji o datu vzniku a zrušení dané kolonie, zeměpisném umístění, počtech vězňů v průběhu existence daného tábora, náplni práce a ostatních zajímavostech spjatých s utrpeními vězňů. V některých případech byl doplněn výňatek ze vzpomínek pamětníků, aby čtenář získal plastickou představu o životě v sovětské „kleci“. Bystrov se brání obecnému názoru, že gulag patří do dlouhé řady mnoha dalších koncentračních táborů, které v rozmanitých zemích světa nechala vybudovat tamní vládnoucí reprezentace, aby perzekvovala své politické oponenty, popř. aby koloniální mocnosti

⁶ BYSTROV, V. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. Praha 2003, s. 239.

⁷ BYSTROV, V. *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králiček*. Praha 2009, s. 10.

utlačovaly domácí lid (v této souvislosti připomeňme neblaze proslulé koncentrační tábory, jež postavili Britové na přelomu 19. a 20. století v jižní Africe během búrské války, aby do nich zavírali búrské obyvatelstvo, ženy a děti přitom nevyjímaje). Pouze ve Stalinově Sovětském svazu totiž byly koncentrační tábory „přeměněny na trvalou institucionální součást sovětského státního systému.“⁸ Autor má na mysli skutečnost, že gulag byl projekt sovětských ekonomických plánovačů, kteří přišli s nápadem napumpovat státní pokladnu prostřednictvím levné pracovní síly, což je naprosté unikum mezi všemi koncentračními zařízeními, jež vznikla kdekoli na světě. Z této teze pak vyplývá sám fakt, proč museli být lidé v tak masovém měřítku zatýkáni a transportováni do táborů po celém SSSR, v nichž za dramatických okolností ve velkém množství umírali.⁹

Deportacemi Čechoslováků do gulagu se zabývá též profesorka Milada Polišínská, která sleduje především mezinárodní úroveň studovaného problému s přihlédnutím na vazby česko-sovětské. Bohatý archivní fond, z něhož čerpá, umožňuje nahlédnout do životopisu některých jedinců, kteří nejenže skončili v gulagu, ale na vlastní kůži okusili zhoubnost dvou totalit a prošli hitlerovským i stalinským táborem hned po sobě, a tak se např. dozvídáme, že Michal Jurek „byl zatčen gestapem a skončil v nacistickém koncentračním táboře, odkud byl po příchodu Rudé armády rovnou deportován do tábora č. 232 u města Stryje v Drahobyčské oblasti na Ukrajině.“¹⁰ Rovněž Polišínská tímto vyprávěním boří mýtus o osvoboditelských ambicích bolševiků a zároveň „deromantizuje“ působení Stalinových vojáků na dobytých územích. Vědkyně se nevyhýbá občasným historickým závěrům, které se týkají jak obecného posouzení politické situace v období třetí republiky, tak zhodnocení významu sovětských koncentračních táborů rozprostřených po celé zemi a zaměstnávajících lidskou populaci ze všech koutů světa: „Gulag patří mezi největší zlo dvacátého století a stal se z něj pojem, který již dávno přesáhl původní význam.“¹¹ Gulag v badatelčině

⁸ BYSTROV, V. *Průvodce říší zla*. Praha 2006, s. 8.

⁹ Také v další literatuře se setkáváme s názorem, že stalinské represe – tedy hromadné posílání lidí do gulagu – nebyly cílem, ale spíše prostředkem „budování socialismu“: „Nejednalo se přitom přednostně o potrestání aktivních odpůrců režimu, nýbrž o nástroj přestavby, resp. prosazení změn v hospodářské a sociální struktuře společnosti.“ Viz REIMAN, M. a kol. *Zrod velmoci*. Praha 2013, s. 382.

¹⁰ POLIŠENSKÁ, M. *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953*. Praha 2006, s. 311.

¹¹ Tamtéž, s. 442.

pojetí představuje nejen tábory nucené práce jako takové, ale kompletní „mlýnek na maso“, tedy úplnou šňůru procesů od zatčení, vyšetřování s předem jasným výsledkem, odsouzení, převoz v dobytčácích až po otrockou dřinu za kousek chleba, zničené zdraví a zdoluhavé umírání. Patrně z tohoto důvodu seznává, že gulag co do hrůz dokonce předčil Hitlerovy plynové komory, což z odborníků konstatuje rovněž Bystrov, i když v rámci objektivitu podotkneme, že zejména přeživší oběti z Osvětimi by zajisté takový názor vehementně rozporovaly a uváděly by své vlastní argumenty, jimiž by dokazovaly, že právě nacistické peklo překonalo všechny hrůzy ostatní, tedy i ty sovětské.

V současnosti nejsoustavněji zkoumají osudy krajanů postižených stalinismem v SSSR pracovníci Ústavu pro studium totalitních režimů, kteří výsledky své historické práce publikují, aby stále připomínali temnou historii Sovětského svazu a aby paměť gulagu zůstala živa i pro následující generace. Na představených životních příbězích konkrétních lidí je zevrubně vysvětleno, jakým nástrahám museli čelit, přestože většinou opouštěli Československo právě z toho důvodu, aby se nastávajícímu souzení, k němuž se schylovalo, vyhnuli. Důležitý vydavatelský počín v tomto směru představuje trilogie o občanech našeho státu, již se dostali do SSSR buď z vlastního rozhodnutí, nebo násilnou deportací z Československa v roce 1945, kdy Rudá armáda tzv. osvobozovala Evropu a kdy se směršovci, kteří – coby speciálně vycvičení profesionální zabijáci – sovětské vojáky doprovázeli, zbavovali překážejících osob, jejichž další budoucnost tím byla předurčena. Nikoli náhodou se pod zkratkovým vlastním jménem (akronymem) Směrš skrývá sousloví Smrt špiónům, čímž byla pracovní náplň tohoto Stalinova komanda vyčleněného z NKVD jasně vymezena.¹² Soupis tří samostatných dílů obsahuje celkem třicet šest rozličných životů lidí (dvanáct v každé části), kteří zaplatili za nevědomost cenou nejvyšší, aniž dostali příležitost fatální chybu napravit.¹³

Dalším významným titulem, jenž pomáhá prohloubit naše poznání, je kniha téhož pracoviště i autorů, kteří se tentokrát zaměřili na výzkum vězňů Čechoslováků židovského původu. Sem tvůrci zařadili přes dvě desítky rozhovorů s osobami patřícími do čtyř odlišných vln útěků. Do prvních tří jsou umístěni uprchlíci z protektorátu Čechy a Morava, z nacistického koncentračního tábora u Niska nad

¹² Více o tomto tématu viz SINĚVIRSKIJ, N. *Směrš*. Praha 2014.

¹³ DVOŘÁK, J. – FORMÁNEK, J. – HRADILEK, A. *Čechoslováci v Gulagu*. 1.-3. díl. Praha 2017-2019.

Sanem a z Podkarpatské Rusi, poslední uskupení tvoří zběhové z pomocných jednotek maďarské armády a váleční zajatci v internačních táborech. Všechny uvedené spojovaly obavy z rostoucího antisemitismu, a tak se českoslovenští Židé rozhodli hrozícímu nebezpečí uniknout, i když nevěděli, že si tímto krokem příliš nepomohou: „*Tragičnost válečného osudu zdejších Židů umocňuje fakt, že právě oni byli druhou nejpočetnější skupinou československých občanů, kterou postihl sovětský represivní režim ve válečných letech 1939-1945.*“¹⁴ Vůbec nejčastěji prchajícími obyvateli do SSSR z řad Čechoslováků byli občané Podkarpatské Rusi, kteří se nehodlali smířit s diskriminačními opatřeními Maďarů, Hitlerových spojenců, přičemž právě tamější Židé se museli na nově anektovaném území podrobovat restrikcím nejcitelněji (rušení hebrejských škol, omezování základních lidských práv a svobod). Ti, kteří se odmítli stát lidmi druhé kategorie a odmítli žít s okupanty pod jednou střešou, reagovali odchodem ze země.

Pamětníci, o jejichž vyprávění se v práci opíráme, pocházejí právě z Podkarpatské Rusi¹⁵, která se nedlouho po skončení první světové války stala integrální součástí Československa, což dohodoví diplomaté oficiálně stvrdili na pařížské mírové konferenci. V přičlenění Podkarpatské Rusi ke svému území spatřovalo demokratické Československo strategický význam, neboť se díky excentrické zeměpisné poloze měla stát jakýmsi nárazníkovým pásmem bránícím šíření leninské ideologie, což nakonec zřejmě mohlo sehrát jednu z klíčových rolí, ne-li přímo tu nejdůležitější: „*S ohledem na to, že už za několik dní došlo ke komunistickému převratu v Maďarsku a koncem jara začala sovětská rudá armáda pronikat na Ukrajinu, znamenalo připojení Podkarpatské Rusi k Československu i postavení pevné bariéry proti bolševismu.*“¹⁶ Tyto události výrazně přiměly také rusínskou politickou reprezentaci, v níž dominantní úlohu zastupoval americký Rusín Grigorij Žatkovič, k tomu, aby ostatní teoretické alternativy, které se nabízely a bylo o nich diskutováno, tj. připojení k Ukrajině nebo vytvoření autonomie uvnitř Maďarska, odmítla a posléze

¹⁴ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 11.

¹⁵ Tamější obyvatelstvo bylo národnostně heterogenní, neboť zde žili jak Slované (Rusíni, Slováci, Češi), tak Neslované (Židé, Maďaři, Rumuni, Němci), přičemž co do počtu zaujímali Rusíni jednoznačnou majoritu. V Podkarpatské Rusi tehdy žilo 585.500 obyvatel, z toho 372.500 bylo Rusínů. Viz POP, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha 2005, s. 283.

¹⁶ RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*. Praha 2016, s. 43.

raději upřednostnila trvalé soužití s masarykovským státem (přijetí užhorodského memoranda). Že šlo patrně o správné a velmi výhodné rozhodnutí, jež znamenalo politický, hospodářský, sociální i kulturní rozvoj země, potvrzuje historiografie, která období 1919-1939 označuje jako „zlatý věk“ Podkarpatské Rusi.¹⁷

Slibně se vyvíjející vazby mezi Podkarpatskou Rusí a Československem byly zpřetrhány po mnichovských událostech. První vídeňská arbitráž rozhodla o odtržení jižní části Podkarpatské Rusi (s velkými městy Užhorod, Mukačevo, Berehovo) a o jejím odstoupení Maďarskému království. Demokratická orientace se stala minulostí a v nově nazvané Karpatské Ukrajině (s metropolí Chust) se začal budovat autoritativní režim. Druhá – a zároveň poslední – fáze rozkladu zbytku Podkarpatské Rusi byla dokonána o několik měsíců později, kdy vojenské boje skončily jasným vítězstvím horthyovské armády a další změnou pojmenování, tentokrát se z Karpatské Ukrajiny stalo Karpatsko.¹⁸ Domácí obyvatelé stále měli v živé paměti poměry před rokem 1918 a odmítali se do starých časů vrátit. Když v září 1939 Sovětský svaz obsadil území východního Polska, stala se Podkarpatská Rus bezprostředním sousedem SSSR, čehož tudíž mnozí využili k útěku do země socialismu. Mezi uprchlíky se nejčastěji objevovali Rusíni, protože se odmítali podvolit další maďarizaci a protože rusínské etnikum co do počtu několikanásobně převyšovalo etnika ostatní. Místo hojně proklamované šťastné budoucnosti je po přechodu hranic čekaly zatčení, věznění, výslechy, odsouzení a deportace do sovětských koncentračních táborů. A právě vzpomínky přeživších Rusínů se staly podkladem předkládaného projektu, jenž je zaměřen na zmapování doby po útěku do SSSR a následného všednodenního života obyčejných vězňů v sovětském gulagu na přelomu 30. a 40. let minulého století, jak jej o mnoho let později zachytily oběti v pamětech.

Zaměříme se rovněž na výpovědi pamětníků židovského původu, kteří na rozdíl od Rusínů nebyli původními obyvateli, neboť „*na Podkarpatskou Rus postupně přicházeli z Haliče, která při dělení Polska připadla rakousko-uherské monarchii a kam prchali z Ruska před pogromy.*“¹⁹ Za první republiky si Židé v Československu nemohli stěžovat na útlak ze strany státních úřadů, naopak plně směli rozvíjet své schopnosti a dovednosti, aniž museli překonávat jakákoli byrokratická omezení, což přirozeně platilo

¹⁷ POLÁŠEK, L. *Rusíni a Čechoslováci ve společném státě (1919-1939)*. Nový Jičín 2001, s. 4.

¹⁸ Pro přehlednost budeme v rigorózní práci užívat název Podkarpatská Rus bez ohledu na to, pojednáváme-li zrovna o době předválečné, válečné či poválečné.

¹⁹ HRBEK, A. *Podkarpatská Rus*. Olomouc 2018, s. 255.

i pro oblast Podkarpatské Rusi. Nemálo z nich navíc přispělo k rozkvětu československého umění, snad nejvýrazněji se tento jev promítl v krásné literatuře. Vždyť tvorba K. Poláčka, E. Hostovského, F. Langra, R. Weinera aj. dosud patří ke klenotům českého písemnictví, o čemž se můžeme přesvědčit četnými reedicemi děl zmíněných spisovatelů, kteří stále přitahují pozornost literárních vědců i běžných čtenářů. Dokonce celosvětové proslulosti – byť nabyté až po konci druhé světové války – se dostalo autorům tzv. pražské německé židovské literatury, zejména pak F. Kafkovi, M. Brodovi, E. E. Kischovi a F. Werfelovi, kteří se narodili v českých zemích a rovněž zde za prezidentství Tomáše Masaryka, popř. také Edvarda Beneše bez obtěžujících restrikcí umělecky působili. Na základě výše napsaného proto není přehnané tvrzení, že údobí *„první Československé republiky (ČSR) znamenalo pro její židovské občany všestranný rozvoj života společenského i kulturního jak v okruhu německo-židovském, tak společenství česko-židovském.“*²⁰

Po maďarské okupaci se však situace dramaticky změnila, poněvadž Židé už neměli status plnoprávného občana, ale naopak člověka druhé kategorie, a proto se museli podvolovat nedůstojným a ponižujícím nařízením, jež měla rozmanitou podobu. Mladí lidé mohli studovat na vysoké škole pouze v omezeném počtu (s tím souvisí též zavírání židovských vzdělávacích institucí), řemeslníci přicházeli o licence a museli se vypořádat s drakonickým navyšováním poplatků (daní), podnikatelé se nesměli věnovat obchodu, tj. byla jim zakázána činnost v oblasti, v níž si vždy počínali velmi umně. Navíc museli opustit pracovní pozice ve státním aparátu a rezignovat na vedoucí funkce v podnicích. Výbojnost Maďarů se dále stupňovala, a tak se zatýkání, bití a věznění stalo dobovým koloritem, třebaže hromadné vyvražďování podkarpatoruské židovské komunity se zatím nekonalo. To se uskutečnilo až v roce 1944, kdy maďarští četníci předávali lidi s Davidovou hvězdou *„Adolfu Eichmannovi, aby se tak prý doplnily německé pracovní síly. Ve skutečnosti málokdo pochyboval o tom, že Osvětim, kam vlaky se Židy směřovaly, není vyhlazovacím táborem.“*²¹ Na tomto místě je zapotřebí dodat, že Maďarsko sledovalo vývoj dění na mezinárodním poli s velkými obavami a vzhledem k nedobrému stavu Německa na bojišti navazovalo styky s antihitlerovským křídlem, aby si připravilo kvalitní výchozí pozici pro případ, že by nacisté prohráli. Takové chování bylo pro třetí říši naprosto nepřijatelné, a tak se rozhodla na nic nečekat

²⁰ PAVLÁT, L. (ed.). *Židé – dějiny a kultura*. Praha 2007, s. 53.

²¹ KONTLER, L. *Dějiny Maďarska*. Praha 2011, s. 354.

a učinit rázné opatření, jímž Maďarsku zabránila v dalších kontaktech s válečnými protivníky a pevně si maďarský režim připoutala na svou stranu: „*Miklós Horthy byl pozván k rozhovorům do Berlína a během jeho návštěvy německá armáda 19. března 1944 provedla okupaci země.*“²² A právě tato událost odstartovala budoucí hromadné transporty maďarských Židů do plynových komor, kterým se nemohli vyhnout ani Židé z Podkarpatské Rusi. Těch se vyhlazovací politika sice zprvu netýkala, ale okupace Maďarska Německem a následné zavádění nacistických „pořádků“ situaci radikálně změnila.

Židé z Podkarpatské Rusi tedy příliš velký výběr neměli. Mohli se bez svolení uchýlit do Sovětského svazu, v němž pro ně hostitelé připravili nucené práce v gulagu, anebo zůstat pod maďarskou (resp. německou) kuratelou v „domácích“ podmínkách, odkud však v předposlední rok války putovali do nacistické továrny na smrt. Jedni skončili v koncentračních táborech stalinských, druzí hitlerovských. Většina z nich dopadla stejně bez ohledu na konkrétní místo pobytu. Nepříznivým okolnostem navzdory se několika procentům šťastlivců podařilo úmrtí uniknout a díky tomu, že o zkušenostech později nahlas promluvili, se dochovala svědectví, která stojí za to pečlivě prozkoumat. My se budeme věnovat výpovědím té skupiny pamětníků židovského původu, kteří odmítali aktivní účast v promaďarské polovojenské organizaci Levente, jejíž součástí by se museli stát a v níž by je čekala šikana, odmítali nastolenou politiku hlavy státu Miklóse Horthyho a vzdali se života v režimu, který jim byl násilně vnucen a jenž je utiskoval. Z těchto důvodů se rozhodli opustit své domovy a hledat živobytí v Sovětském svazu, o němž kolovaly pozitivní informace a jehož socialistický experiment oslovoval především levicově orientované kruhy. Mezi ně patřili v hojném množství také Rusíni, kteří – plni zloby a nespokojenosti s invazí Maďarů – zvolili touž strategii jako Židé a vydali se vstříc vlastnímu osudu, který později popsali a který se stal středem pozornosti této rigorózní práce.

²² VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M. *Východ*. Praha 2017, s. 174.

1. Prameny, literatura a metodologie

Podle izraelského historika, spisovatele a publicisty českého původu „je možné odhadnout počet židovských uprchlíků z Československa, kteří byli v době druhé světové války vězněni v sovětských pracovních táborech, asi na 5000.“²³ Pokud je tento odhad pravdivý, předpokládejme, že minimálně stovky z nich pocházely přímo z Podkarpatské Rusi, jejíž politické směřování – po dvou dekádách přestávky – opět začala určovat Budapešť. Vzhledem ke skutečnosti, že obyvatelé neměli žádnou možnost odejít ze země legální cestou, museli hranice překročit úředně neschváleným způsobem, čímž ovšem porušili zákony dvou států najednou. Jestliže zdolali nástrahy maďarské, nemohli se vyhnout kontrole sovětské, na což také všichni uprchlíci doplatili zatčením a několikaletým životem v gulagu. Protože určitá část židovské populace přežila a jen nepatrný zlomek z nich poskytl krátké rozhovory, získali jsme mimořádnou příležitost proniknout do nitra vzpomínek jejich nositelů. Pouze v jediném případě vznikl rozhovor v roce 1970 (Mikuláš Faerber), ostatní byly vytvořeny až v 90. letech. Všechna interview jsou k nalezení v jednom titulu, z něhož jednotlivá vyprávění podkarpatoruských Židů čerpáme.²⁴

U rusínských pamětníků byla pramenná základna tvořena výhradně takovými písemnostmi, které buď sestavili přímo oni sami, nebo vznikly rukou jiných osob, jež se proto významným způsobem spolupodílely na konečném vyznění textu. První případ předpokládal, že vedle táborových zkušeností disponuje daný jedinec schopností sestavit text tak, aby nejen odpovídal tomu, co zažil, ale aby měl příběh rovněž patřičné literární kvality, které zaručí čtenářský komfort. Vytríbený styl s výraznými uměleckými rysy předvedl absolvent učitelského ústavu v Užhorodě, jenž vedle vzpomínek na gulag uměl pět ódy na Podkarpatskou Rus a nešetřit při tom básnickým lyrismem: „*To je má země, má domovina, překrásný kraj hlubokých hvozdů, vysokých hřebenů hor, strmých skal, travnatých luk ztropených krví mých utlačovaných bratrů. Tam leží kosti nesčíslných hrdinů.*“²⁵ Autor zdařile vyjádřil láskyplný vztah k milované vlasti, které prokazuje věrnost a oddanost také z toho důvodu, že v minulosti musela opakovaně obstát v těžkých zkouškách, během nichž padlo mnoho druhů, hrdinně bránících svou rodnou hroudu. Luťanský tak zřetelně doložil, že si se sepsáním knihy

²³ KULKA, E. *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990, s. 106.

²⁴ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017.

²⁵ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 8.

poradí bez cizí asistence a bohatě upotřebí vlastní tvůrčí schopnosti, jichž měl nepochybně sdostatek.

Jestliže pamětník nebyl schopen dát textu adekvátní formu např. takovým způsobem, jak se to povedlo Luťanskému, musel se psaní chopit člověk zběhlý nejen v dějepisectví, ale též někdo, kdo se může pyšnit mnoha vlastními původními historiografickými publikacemi, jež si našly oblibu u širšího publika. A tak se stalo, že Karel Richter literárně upravil zanechanou pozůstalost generála a svého blízkého přítele Michala Kričfaluših, který zemřel dříve, než se dočkal vydání knihy o gulagu, jenž mu obrátil život vzhůru nohama: „*Rád jsem se ujal literárního zpracování této části jeho pozůstalosti, abych dodatečně splnil příslib své spolupráce a umožnil mu prostřednictvím jeho osobních zážitků a myšlenek promluvit k dnešku, po kterém toužil.*“²⁶ Znamý český popularizátor vojenské historie 20. století ze surového materiálu, jenž po Kričfaluših smrti zůstal, vytvořil dílo každému zájemci srozumitelné, ačkoli v něm nezapřel rukopis znalce, který umí skloubit všeobecnou přístupnost s vědeckou erudicí.

V roce 2019 uskutečnil Jiří Gregor novinářský rozhovor s Janem Ihnatíkem, patrně posledním žijícím pamětníkem z řad bývalých podkarpatoruských vězňů, který přežil stalinský gulag a navzdory značně pokročilému věku byl schopen a zároveň ochoten zavzpomínat na staré táborové časy. Vznikla tak publikace, jež veřejnost seznamuje s příběhem obyčejného muže od jeho narození v roce 1922 na Podkarpatské Rusi, dětství, dospívání, vzdělávání až po útěk do SSSR, zatčení, pobyt v gulagu, propuštění, vojenský výcvik v Buzuluku, osvobozování Československa a konečně zaměstnání v armádě, které zůstal věrný celý profesní život. Autor se při psaní držel osvědčené metody literárního ztvárnění, aniž ovšem rezignoval na faktografickou věcnost. Aby podpořil výjimečnost rozmluvy, již s respondentem realizoval, obrací se hned v úvodu na čtenáře, které chce zaujmout konstatováním, že „*držíte v rukou knihu kombinující rozhovor a biografii unikátního životního příběhu Jana Ihnatíka, který nemá v československých i světových dějinách obdoby.*“²⁷ Není nejmenších pochybností o tom, že historie každého člověka je do jisté míry zajímavá a jedinečná, což platí pro osoby s koncentračnickou minulostí dvojnásob, a tak unikátních výpovědí Jana Ihnatíka, které Gregor zdůrazňuje, v rigorózní práci využijeme.

²⁶ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 7.

²⁷ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 11.

Vybrané příklady ilustrují, že mnohdy může být určení původnosti díla problematické, poněvadž pamětníci mohli být současně autory pouze z větší nebo menší části. Navíc texty vznikaly v různé dějinné době, v různé etapě životů vypravěčů a za různých duševních pohnutek.²⁸ Výsledkem pak je směsice zcela odlišných forem svědectví, která spojuje identické téma. Cílem však nebude hledání odpovědi na rankovskou otázku *wie es eigentlich gewesen ist*, ale analýza a interpretace jednotlivých „pamětí gulagu“ se zvláštním akcentem na každodennost, jak zůstaly zachovány ve finální knižní podobě pro budoucí generace, přirozeně s přihlédnutím na specifický kontext geneze konkrétních výpovědí.

Rigorózní práce totiž bere v potaz Halbwachsovo sociálně konstruktivistické pojetí paměti, kde *„vzpomínka je do velké míry rekonstrukcí minulosti, při níž si pomáháme údaji vypůjčenými z přítomnosti a která je předpřipravena jinými rekonstrukcemi z minulých období, z nichž vychází již pozměněný obraz minulosti.“*²⁹ Tento koncept v podstatě říká, že příběhy o minulosti, které vyprávíme, jsou ovlivněny aktuálním společenským děním a sociální rámce, v nichž vzpomínání probíhá, mají důležitou roli na výslednou formu komemorace. Lidská paměť je tudíž sociálně determinována a její existence bez působení současné společnosti není možná. Autorovu teorii kolektivní paměti lze demonstrovat na výroku jednoho z našich pamětníků: *„Současná česká propaganda přirovnává sovětské gulagy k německým koncentrákům. V německých táborech vězně mučili, týrali, v zimě je bosé vyháněli na sněh, dávali je do plynových komor, kdo nebyl schopný práce, místo lékařské pomoci dostal kulku do hlavy od SS. V sovětském gulagu nemocného člověka nestrříleli, byl osvobozen od práce.“*³⁰

Výňatek názorně ukazuje, jak důležité jsou při formulování vzpomínek vnější vlivy a jak působí sociální prostředí, v němž se jedinec nachází, na konečné stanovisko, které vypravěč zaujme. Sociální rámce jej vedly ke konstatování, že nacistické tábory byly horší, ačkoliv si v těch sovětských vytrpěl v letech 1940 až 1942 své a s bezradností se střetával dnes a denně, a k ostrému vymezení se vůči polistopadovým

²⁸ Kupříkladu Luťanský a Kričfaluši skládali vzpomínky až v 80. letech, kdy ještě netušili, zda se někdy na veřejnosti objeví. Začali je tedy psát po desítkách let od samotných událostí, což samozřejmě muselo poznamenat jejich obsah. Ihnatík nikdy nic nenapsal a ani o sepsání nikoho nepožádal, až v roce 2019 poskytl rozhovor, jež sám neinicioval a který nabyl psané podoby z vůle tazatele.

²⁹ HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. Praha 2009, s. 133.

³⁰ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 42.

poměrům, které mj. neskrývaně odhalovaly krutosti sovětského gulagu, jež stály životy miliony lidí. I z tohoto důvodu je pochopitelné, proč se po pádu komunismu historici zabývali srovnáváním (tj. hledáním rozdílů a shod) obou táborových systémů. Hajdur psal své vzpomínky až po změně režimu a přechodu k demokracii, která s sebou přinášela celou řadu nových pohledů na události moderní historie, s jejichž podobou pamětník evidentně nesouhlasil; jako celoživotní stoupenec socialismu a zásadový oponent kapitalismu nebyl ochoten přijmout tezi, že nacismus a bolševismus se podobají jako vejce vejci, ba že jsou v určitých charakteristikách zcela identické. Tato skutečnost se proto významným způsobem projevila v jeho hodnocení minulosti i přítomnosti, a nepřímo tak potvrdil, že Halbwachsův vědecký postulát stran paměti coby sociálně podmíněného fenoménu je nadčasový a platný v každé etapě lidských dějin.

Určitě se nevyhneme komparaci projevů jednotlivých vzpomínek mezi sebou navzájem, abychom zjistili, zdali se alespoň v základních bodech překrývají, nebo dokonce zcela shodují, či naopak rozcházejí. Budeme tedy rovněž bádát, jestli u pamětníků došlo k názorovému jednohlasí, nebo jestli byly některé jevy prezentovány odlišně, popř. si zcela odporovaly, načež právě tyto myšlenkové diskrepance by mohly vybízet k interpretačním vývodům, jež tvoří významnou součást práce. U bývalých vězňů bude zevrubně vysvětleno, z jakého důvodu a jakým způsobem se objevili v Sovětském svazu, co tam dělali a proč se stali součástí gulagovského soukolí, přestože o jeho existenci neměli do té doby nejmenší tušení. V závěru bude sestaven denní harmonogram v táborech a popis nejdůležitějších činností, na něž pamětníci kladli důraz a které ovlivňovaly jejich životy. Přínosné by pak měly být interpretace stěžejních témat, jež vzejdou z jednotlivých výpovědí a která si svou závažností zasluhují detailní studium.

Stranou pozornosti nezůstanou také okolnosti, za nichž byli vězni z táborů propuštěni, což znamená, že se zaměříme na to, jestli si „odseděli“ celý trest, anebo byli amnestováni a gulag mohli opustit dříve, než bylo původně stanoveno. Krátce bude rovněž vyložen průběh životů obětí v postgulagovském období, neboť se dá předpokládat, že další osudy bývalých trestanců byly silně ovlivněny pobytem ve stalinském koncentračním táboře. Vycházíme totiž z teorie tzv. kulturního traumatu, jehož existence je potvrzena v okamžiku, *„kdy si členové kolektivity uvědomí, že byli vystaveni otřesné události, která zanechala nerasmazatelné stopy na jejich skupinovém vědomí, navždy jim poznamenala paměť a zásadním a nezvratným způsobem jim*

změnila budoucí identitu.“³¹ Je tedy nasnadě se domnívat, že kdyby zkoumané osoby nebyly zavřeny v gulagu a nebyly svědky, ba přímo aktéry mučivých příhod, jejich následný život by se ubíral jiným směrem a zastávaly by jiná hodnotová stanoviska, než ke kterým se později hlásily, jak je možné doložit na následujícím úryvku jednoho z našich hrdinů:

*„Mrtvolý jsem neviděl jen ve spánku. Ještě včera jsme jim s mým sousedem záviděli jejich skon. Dnes již i tomuto sousedovi závidím pouze já sám. Zda zítra bude mně závidět soused jiný, to ví pouze zdejší tundra. Tu se spojily temné stránky člověka se zdejším krutým okolím, a společně ponižují vězně až na samé dno lidskosti.“*³² Vypravěč se při líčení pobytu v gulagu soustředil na vysokou mortalitu trestanců, pro něž smrt neznamenal tragédii, ale spíše vysvobození od nekonečných útrap. Štěstí proto potkalo pouze toho, komu se podařilo zemřít, a naopak smůlu měl ten, který stále žil a musel nadále snášet dlouhé a bolestivé tělesné i psychické strádání. Pokud někdo projde takovým martyriem jako Jan Demčík, musí to na jeho paměti zanechat trvalý otisk, který by si sice nejraději nechal pro sebe, ale kvůli vyššímu poslání přece jen upřednostnil zveřejnění: *„Já vím, není to hezké vyprávění. Kdybych si tenkrát neumínal, že jestli to všechno přežiji a dostanu se mezi lidi, podám svědectví o tom, co jsem viděl a zažil v té vysněné sovětské zemi, snad bych o všem raději pomlčel. Nechce se mi na ty hrůzy ani vzpomínat.“*³³ Pamětník byl nucen překonat sebe sama a po desítkách let znovu otevřít staré rány, které opět začaly silně krváčet, byť tentokrát jen v symbolické rovině. I po tak dlouhé době cítil potřebu splnit úkol, jež si tehdy předsevzal, aby po sobě zanechal důkaz, který demaskuje odvrácenou tvář Stalinova totalitního vládnutí. Nepřál si, aby byl Sovětský svaz v budoucnu jednostranně připomínán jen jako chrabrý vítěz nad nacismem, který bezvýhradně zasluhuje obdiv a uznání, ale usiloval o vyváženější pohled připomínající zločinnou minulost bolševického režimu, jenž v relativní tichosti, bez milosti a systematicky vyvražďoval miliony lidí v gulagu.

Rigorózní práci obohatí početná literatura, která na konkrétních místech doplní, upřesní nebo vyloží problém, jež pamětníci při vypravování tematizují, aby byl daný fenomén zachycen komplexně. V těchto okamžicích tedy budeme kombinovat subjektivní vzpomínky pamětníků s „objektivními“ poznatky historiografie, jež se mohou ve výsledku buď shodovat, nebo naopak lišit. Případné diskrepance však

³¹ KRATOCHVIL, A. (ed.). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*. Praha 2015, s. 97.

³² DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 3.

³³ Tamtéž, s. 27.

neposlouží ke korigování výroků, ale spíše k pochopení či vysvětlení motivace názoru, který určitý pamětník vyslovil. V některých případech mohou být odborné texty (jednou jsme výjimečně užili text umělecký) expozicí do zkoumaného jevu, na něž naváží jednotlivé výpovědi vypravěčů, aby vznikl ucelený příběh zarámovaný historickým kontextem. Prameny a literatura se tak často stanou jakýmsi výchozím bodem, kolem něhož se zřetězí prožitky pamětníků doprovázené interpretacemi.

2. Rusíni a Židé z Podkarpatské Rusi

Všichni obyvatelé Podkarpatské Rusi, kteří se po maďarské okupaci svého území rozhodli uprchnout do Sovětského svazu a následně skončili v gulagu, byli k odchodu motivováni stejnou událostí. Odmítli žít pod diktátem horthyovců, kteří s Hitlerovým svolením zabrali po první vídeňské arbitráži jihozápadní část Podkarpatské Rusi (včetně jižního Slovenska), aby ji ovšem v klíčových březnových dnech roku 1939 obsadili úplně celou, přestože o ni museli usilovně zápolit, neboť se jejich soupeři nechtěli vzdát bez aktivního odporu, což doložili zápalem pro smělý vzdor: „*Vyklizení Podkarpatské Rusi čs. jednotkami provázely ztráty na životech, čs.-maďarské čtyřdenní střetnutí si vyžádalo na čs. straně 70 mrtvých a 120 raněných, u Maďarů 72 mrtvých a 244 raněných.*“³⁴

Někteří Podkarpatorusové nechtěli jen přihlížet perzekucím a být přímým terčem pronásledování, jemuž by byli ze strany nezvaných hostů jistojistě vystaveni, a proto se rozhodli včas emigrovat: „*Pod maďarskou okupací jsem nechtěl žít, chovali se k nám jak k prasatům.*“³⁵ Co konkrétně může znamenat uvedené přirovnání, demonstruje jiný rusínský pamětník, jenž se stal objektem agrese maďarského četnictva, které jej bilo a dávalo najevo, kdo je pán a kdo pouze rab, i poté, co opouštěl stanici po náročném výslechu: „*Když jsem odcházel, jeden z četníků, kteří stáli u dveří, mě uhodil pažbou pušky do zad a druhý mě nakopl do zadku tak, že jsem spadl na zem a přitom si odřel obličej.*“³⁶ Ernest Vider z Mukačeva, jeden z vypravěčů židovského původu, však poukazuje na fakt, že to byli především Židé, kdo musel čelit represím nejsoustavněji, protože proti nim začaly platit diskriminační zákony, jež znevýhodňovaly a poškozovaly jen je a na ostatní etnika se nevztahovaly: „*Začal opravdový útisk. Židé postupně ztratili právo vlastnit obchody, pracovat jako úředníci ve státních úřadech, studovat na vysokých školách a tak dále. Omezení byla obrovská.*“³⁷ Jeho židovský přítel Natan Landau z Chustu, s nímž se seznámil v gulagu, kde spolu prožívali perné chvíle, se o činnost státu v oblasti řízení vnitřních a zahraničních vztahů hlouběji nezajímal, přesto se dokázal zorientovat do takové míry, že vycítil hrozící nebezpečí a dokázal rozklíčovat nezáviděníhodnou situaci, v níž se vyskytoval: „*Politicky jsem tomu*

³⁴ PRAŽÁK, R. *Dějiny Uher a Maďarska v datech*. Praha 2010, s. 301.

³⁵ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 11.

³⁶ IZAJ, M. *Příběhy mého života*. Praha 2011, s. 19.

³⁷ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 133.

vůbec nerozuměl, ale pochopil jsem, že už jsme úplně obklíčeni fašisty.“³⁸ Samuel Friedmann získal antipatie k okupačnímu režimu tím způsobem, že si vyslechl příběh o zlomyslném obtěžování, které zažili jeho židovští kamarádi na mukačevském zámku, do něhož byli svezeni: „... maďarský velitel je šikanoval – třeba je zavedl na místo, kde byla voda nebo bahno, a rozkázal jim zalehnout a podobně.“³⁹ Tyto a podobné příhody, jimž byli běžní obyvatelé pravidelně vystavováni a kterými utlačovatelé svým obětem soustavně manifestovali svou nadřazenost, výrazným způsobem ovlivnily rozhodnutí mnohých lidí všeho zanechat a odejít jinam. Neměli totiž zapotřebí, aby s nimi bylo donekonečna jednáno a zacházeno jako s trestanci, kteří nevlastní žádné právo na plnohodnotný život bez ustavičného týrání.

Dá se dokonce hovořit o nepřekonatelné nenávisti, kterou si domácí občané vypěstovali vůči Maďarům, a tak plánovali, že se po příchodu do SSSR se slovanskými bratry spojí, společně podniknou ofenzivní akci, cizáky vyženou a Podkarpatská Rus se opět stane nezávislým a svobodným regionem, jako tomu bylo dříve: „Musel jsem utéct pryč a jako nejvhodnější se nabízel Sovětský svaz. Věřil jsem, že půjde do války a vyhraje ji. Předpokládal jsem, že budu taky bojovat, tak jsem chtěl utéct.“⁴⁰ Vypravěč pravděpodobně vůbec nic nevěděl o tom, že SSSR určitě nenapadne Maďary, neboť s Německem, svým spojencem, uzavřel smlouvu o neútočení a navíc si s Hitlerem rozdělil Evropu. Představa, že si Ihnatík bude v Sovětském svazu na Horthyho stěžovat a následně vypukne ozbrojený konflikt, do něhož se pamětník srdnatě zapojí, byla dosti naivní. Situace vypovídá nejen o tehdejší neinformovanosti, ale i absolutním zoufalství, jemuž občané Podkarpatské Rusi v domnění, že se budou mít v SSSR lépe, propadli. Podobně jako Ihnatík přemýšlel také Mikuláš Faerber z chustské židovské rodiny, jenž utíkal kvůli strachu, který v nesvobodných podmínkách pociťoval. Doufal v to, že najde odpovídající zaměstnání a že se vrátí jako voják v sovětské uniformě, který porazí své nepřátele: „A taky že jsem přišel do Ruska, abych tady pracoval a vstoupil do armády. Že chci bojovat proti Němcům.“⁴¹ Je příznačné, že Faerber hovořil o boji proti Němcům, přestože Podkarpatskou Rus anektovali Maďaři. Z vypravěčovy výpovědi tedy vyplývá, že Maďarsko vnímal jen jako přidružený satelit Němců, neboť výhradně oni určovali, jakým směrem se bude ubírat politické dění v Horthyově státě. Jako by regent sám o

³⁸ Tamtéž, s. 147.

³⁹ Tamtéž, s. 173.

⁴⁰ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 11.

⁴¹ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 168.

ničem nesměl rozhodovat a jako by byl zcela závislý na rozkazech z Berlína, které vždy musel s pokorou splnit. Pamětníkův výrok ovšem rovněž znamená, že bude-li poraženo nacistické Německo, hlavní strůjce veškerého neštěstí, zároveň padne vláda v loutkové Budapešti, která se sama bez podpory třetí říše neudrží.

Víra v nezištnou pomoc Sovětského svazu nebyla posilována pouze většinovým příklonem zchudlého obyvatelstva k levicovému uvažování, ale rovněž tím, že okupanti očerňovali SSSR, což ovšem působilo spíše kontraproduktivně, než aby tato protisovětská agitace přinesla kýžený výsledek: „*Maďaři zase prostřednictvím novin rozšiřovali zprávy o tom, jak je to tam zlé. Tím přispěli ještě více, že jsme věřili našim.*“⁴² Averse vůči nezvaným hostům byla tak intenzivní, že prakticky každé prohlášení Maďarů považovali domácí obyvatelé za lživé a pravdu shledávali v opačném stanovisku, než které zastávaly oficiální úřady. Hanu SSSR tak vnímali jako lacinou antisocialistickou propagandu, kterou se její zosnovatelé pokoušejí pomlouvat ideologického protivníka a přimět občany Podkarpatské Rusi, aby nenávistný postoj přijali za svůj a dále jej uváděli ve známost. Tyto pokusy však skončily nezdarem a pozitivní vztah ke Stalinově zemi zůstal nejen nenarušen, ale byl i posílen. Dokonce se masově šířily informace o údajném blahobytu v Sovětském svazu a právě těmto hlasům podléhali mnozí lidé nejčastěji, jak potvrzuje jeden z pamětníků: „*Prý je tam dělnická třída osvobozena od vykořisťovatelů, kapitalistů a statkářů, každý národ je tam svobodný, ve školách se děti učí ve své mateřštině a každý člověk tam má právo na práci. Všechno je v rukách pracujícího lidu. Oproti nám prý tam lidé mají hotový ráj a všude vládne spravedlnost.*“⁴³ Jestliže někdo slyší o existujícím životě v nebi, ale sám musí přitom snášet příkoří v pekle, pokouší se dostat do toho světa, kde všechny čeká údajná idylka. Pokud se v této oáze nachází pro každého jedince příležitost obstarat si vytoužené pracovní uplatnění a možnost získat formální vzdělání, nechce tuto exkluzivní šanci prohospodařit a udělá vše proto, aby se snové představy proměnily ve skutečnost, o což se snažil i Ernest Vider: „*A já snil o světě, kde budu moct studovat a pracovat, protože v té době jsem již byl vyloučen ze školy.*“⁴⁴

Natan Landau poukazuje na velmi efektivní ovlivňování veřejnosti socialistickými doktrínami, jež měly co největší část občanů Podkarpatské Rusi přesvědčit o domnělých výhodách života v SSSR, čemuž pamětníci nedokázali odolat a

⁴² DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 18.

⁴³ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 11.

⁴⁴ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 134.

lákavým slovům propadli: „*Naprostu nezadržitelně se šířila komunistická propaganda, a tak odsud lidé začali utíkat po tisících do Sovětského svazu. Utíkali nejen Židé, ale i Rusíni, utíkaly celé rodiny.*“⁴⁵ Enormně vynaložené úsilí s cílem získat hojné množství příznivců stalinské ideologie přineslo své ovoce, protože neodcházeli pouze jednotlivci, nýbrž celé skupiny obyvatel. To svědčí o geniálně zvládnuté dezinformační činnosti sovětských úřadů, která se nesoustředila jen na domácí půdu, ale silně zasahovala též vně území socialistického státu a úspěšně ovlivňovala názorový svět široké populace lidí, již vinou absence kritického myšlení nebyli s to rozlišit účelovou a zavádějící proklamaci od reality, na což všichni za nějaký čas krutým způsobem doplatili.⁴⁶

Pokud by rusínská mládež zůstala doma a nepokusila se o útěk do jiného státu, musela by participovat na porobě vlastní země. Jelikož to pro ni bylo stěží představitelné, rozhodla se zpěčovat: „*Ve Vyšné Rybnici jsem obdržel povolávací rozkaz do maďarské armády. Odmítl jsem ho uposlechnout.*“⁴⁷ Vzhledem k tomu, že pamětníci cítili vlastenecky a kolaborace nepřipadala v úvahu, vstup do nepřátelského vojska odmítli a zvolili raději dočasný únik, jakkoli si byli vědomi toho, že jednak porušují platné zákony a jednak opouští svou rodinu a drahé kamarády, v jejichž společnosti prožívali příjemné okamžiky. Pouze jeden rusínský pamětník tvrdí, že neměl na výběr a sloužit v maďarské armádě, třebaže byla okupační, musel, poněvadž žádná jiná možnost neexistovala: „*Mne ani mých vrstevníků se nikdo neptal, zda se nám chce nasazovat krk za Horthyho, jednoduše nás navlékli do uniformy a začali honit po cvičišti.*“⁴⁸ Pavlič ve snaze ospravedlnit sebe sama kladl velký důraz na to, aby čtenář získal dojem, že podřídit se tehdejší rozkazům bylo naprostou samozřejmostí a učinili tak všichni mladíci, neboť údajně neměli na výběr. Díky vzpomínkám jiných mužů však víme, že ačkoli se ani jich nikdo neptal, zda se chtějí začlenit do maďarského vojska, nebo nikoli,

⁴⁵ Tamtéž, s. 147.

⁴⁶ Propagaci socialistických myšlenek obstarávala kominternu, kterou sice zakládal Lenin jako zastřešující instituci, jež měla prostřednictvím národních komunistických stran podněcovat k sociálním revolucím, ale zároveň se skrze své členy snažila vychvalovat socialismus a představovat jej coby nejlepší alternativu k překonanému kapitalismu, aby získala co nejširší podporu u obyvatel. Šlo o politický subjekt důsledně promyšlený a dokonale řízený (výkonný orgán Kremlu), což dokládá skutečnost, že jeho vliv značně překračoval hranice jednoho kontinentu: „*Kominternu byla celosvětovou organizací operující po téměř čtvrtstoletí na všech šesti světadílech.*“ Viz MCDERMOTT, K. – AGNEW, J. *Kominternu*. Praha 2011, s. 17.

⁴⁷ DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 17.

⁴⁸ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězi 2000, s. 9.

rozhodli se najít takový způsob, kterým nařízení obešli a upřednostnili vlastní řešení situace, i když velmi riskovali. Zatímco ostatní vypravěči se povinnosti vstoupit do maďarské armády vyhnuli útekem do SSSR, Pavlič takto neuvažoval a do služby v pěším pluku se přihlásil, z čehož plyne, že zavilý odpor k novým mocipánům nechoval a na žádný odboj se nepřipravoval. Prostě se jako většina mládenců disciplinovaně přizpůsobil aktuální situaci a rezistenci neplánoval. Nevoli si vypěstoval až ve chvíli, kdy se dozvěděl o připravované válce proti Rumunům, kterým mělo být odňato Sedmihradsko, aby mohla být „osvobozena“ tamější maďarská menšina. Uvědomil si, že stojí na straně agresorů, kteří využívají své momentální přesily a decimují slabší, aby si přivlastnili území, jež jim nepatří. Věděl, že dále už nemůže být součástí armády, která vede expanzivní útoky a jedná ziskuchtivě. Tehdy se rozhodl učinit osudový a nevratný krok, jenž navždy změnil jeho život: „*Dezertoval jsem a odplížil se směrem na východ. V Karpatech jsem překročil sovětskou hranici, ale hned pár metrů za ní mne zadržela sovětská hlídka.*“⁴⁹

Jan Bačkovský se přiznává k tomu, že neopustil svou vlast jen kvůli nesouhlasu s okupací, ale i z jiné důležité příčiny. Protože se již v dynamických 30. letech coby středoškolský žák aktivně angažoval v komunistické straně, věřil tomu, že se kapitalismus ukázal jako zcela nefunkční. A jelikož je také nereformovatelný a k lidem krajně nespravedlivý (např. mezi nimi nezadržitelně rozevívá sociální nůžky, což může nebezpečně eskalovat), blíží se jeho éra k zaslouženému a nezvratnému konci. Chtěl být přímo u toho, jak se ze SSSR začne nezadržitelně šířit socialismus do všech koutů lidské civilizace: „*Tehdy také padlo moje rozhodnutí odejít do Sovětského svazu, abych nic nezmeškal a hned od začátku jsem se mohl zúčastnit tohoto velkého historického dění.*“⁵⁰ Bačkovský věřil tomu, že zkažený svět se díky revoluční lavině jako mávnutím kouzelného proutku změní na všeobjímající prostor míru a blahobytu, kde nikdo nebude strádat, pojem chudoba se stane historismem a planeta zažije dosud nevídanou spásu. Vypravěč podlehl myšlence, že existuje jen jediná cesta, jak definitivně odstranit různé neduhy, s nimiž se lidstvo neustále potýká (války, bída apod.), a tak se připoutal ke komunistické ideologii co nejpevněji. Nešlo mu přitom o jeho vlastní prospěch, jež by mohl vysněnou představou získat, ale chtěl, aby budoucí sociální kataklyzmata učinila šťastnými úplně všechny, vůbec nikoho nevyjímaje. Zároveň znal konkrétní strategii,

⁴⁹ Tamtéž, s. 10.

⁵⁰ BAČKOVSKÝ, J. *Ozvěny gulagu*. Praha-Moskva 2013, s. 84.

kteřá povede k řádoucímu cíli. Byl totiž přesvědčen, „že Stalin má pravdu a že až se evropské mocnosti vyčerpají a situace dospěje k sovětské proletářské revoluci, tehdy vystoupí Sovětský svaz. Tato myšlenka byla v plném souladu s učením Lenina, že pro revoluce je třeba vybrat nejvhodnější okamžik.“⁵¹

Pamětník zde posuzuje pravý smysl Stalinovy zahraniční politiky, jež vykládá jako snahu ve správně načasovaném momentu zaútočit na staré pořádky a vystřídát je sociálním experimentem. Bačkovský tedy předpokládal, že se kapitalismus nachází v nehlubší krizi dosavadních dějin, jež zákonitě musí vyvrcholit jeho totální demontáží. O ni se postará, jak tvrdil již Marx, bouře proletariátu, který vycítí šanci a kapitalismus, beztak charakteristický svou pomíjivostí, definitivně pohřbí. To se uskuteční pod bedlivým patronátem Sovětského svazu, jenž se jednotlivých převratů osobně účastní, aby je podpořil a dohlédl na jejich zdárný průběh i konec. Vypravěč coby věrný čtenář komunistické literatury přirozeně věděl, že již v poválečné Evropě došlo k několika sociálním otřesům, u kterých se zdálo, že časem přerostou v bolševickou revoluci (krátkodobé ustavení republikových rad v Bavorsku, Maďarsku a na Slovensku), což se ovšem k jeho smůle nestalo. Z těchto chyb – plynoucích z ryzí nezkušenosti – je třeba se co nejvíce poučit a v následném pokusu učinit maximum proto, aby další vlny společenských změn slavily celosvětové vítězství. Dle Bačkovského názoru se k takovéto chvíli právě schylovalo, a tudíž si musel s odchodem z Podkarpatské Rusi pospíšet, aby svou jedinečnou příležitost nepromarnil a vývoz revoluce zachytil v přímém přenosu.

Podobný názor na nevyhnutelný příchod převratů sdílí další pamětník, který však líčí odlišný způsob, kterým má k němu dojít. Nadto vše dává do souvislosti s mnichovskou krizí v roce 1938 a s událostmi našich dějin: „*Jeho [Stalinovým, pozn. TU] toužebným přáním bylo, aby se kvůli Československu do sebe dali západní imperialisté s Hitlerem, aby mohl zasáhnout, až se obě válčící strany vyčerpají.*“⁵² Při výkladu Stalinovým myšlenek tak vypravěč došel k závěru, že se ve válce proti sobě střetnou jen kapitalistické státy s Velkou Británií a Francií na straně jedné a Německem a Itálií na straně druhé. Do konfliktu se poté zapojí též ostatní evropské země, což způsobí celokontinentální katastrofu. Sovětský svaz, dosud sledující vojenské běsnění záměrně pouze z dále, počká na nejvhodnější moment, kdy již budou všichni aktéři

⁵¹ Tamtéž.

⁵² KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 27.

unaveni, a posléze v plné síle začne s exportem revoluce, která zaplaví všechny části Evropy. Kapitalisté se tak zničí mezi sebou navzájem a socialismus bude mít dveře do Starého světa otevřené dokořán. Kričfaluši si na rozdíl od Bačkovského tedy uvědomuje, že změna nemůže nastat přirozenou cestou zespodu (proletariát je příliš slabý a sám kapitalismus nesvrhne), ale že jí lze dosáhnout pouze rozhodnutím shora (vrcholní kapitalističtí politici nařídí zahájit „bratrovražednou“ válku a tím, aniž to dopředu věděli, se sami zahubí).⁵³

Kričfaluši se navíc distancuje od tvrzení, že SSSR usiloval o záchranu Československa před nacisty, a v podstatě konstatuje, že se jednalo jen o jakousi chytře řízenou taktickou hru, kterou sovětský vůdce dobře vedl, aby oklamal všechny ostatní, ale ve skutečnosti nechtěl zavdat příčinu k vyhrocení případného konfliktu tím, že by vojensky bránil slabší slovanský stát: „*Nikdo z lidí, kteří tomu věřili, nevěděl, že Stalin ve skutečnosti vůbec nemá v úmyslu pouštět se kvůli Československu do války s Německem.*“⁵⁴ Vypravěč se zde dotýká problematiky uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy o vzájemné pomoci (1935), která měla znamenat, že jedna strana nezištně pomůže straně druhé, bude-li kterákoli z nich napadena stranou třetí. Navíc ovšem platila podmínka, že pomoc musí poskytnout rovněž Francie. Jestliže by například na Československo zaútočil Hitler a Francie by tuto agresi oplátila protiofenzivou, Sovětský svaz byl povinován pomoci Benešově státu. Kričfaluši však takovou eventualitu zpochybňuje i z toho důvodu, že by akce podobného typu byla technicky neproveditelná, a tak již od samotného počátku bylo jasné, že šlo o záměrnou lest, která měla posloužit Stalinovi: „*Nebralo se také v úvahu, že Rumunsko ani Polsko nepustí přes své území Rudou armádu, kdyby chtěla táhnout Československu na pomoc. Musela by se těžce probíjet, takže by sotva mohla přijít včas, i kdyby chtěla.*“⁵⁵ Vypravěč se tedy snaží rozptýlit mínění tradované zejména v komunistických kruzích, že jediný Sovětský svaz si zaslouží úctu, poněvadž se pouze on nedopustil zrady a byl

⁵³ V této souvislosti je nutné upozornit na důležitý terminologický svízel. Zatímco komunisté považují fašismus i nacismus za krajní projevy kapitalismu, fašisté a nacisté pod kapitalismem vidí liberálnědemokratické režimy, proti nimž coby radikální stoupenci totalitářského řízení státu ostře bojují. Odpor ke kapitalismu je tedy jedním ze základních společných znaků jak komunistů, tak fašistů a nacistů. Pojmosloví jsme přizpůsobili komunistickému vidění světa, jelikož právě z tohoto pohledu vyprávějí naši pamětníci. Viz HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Plzeň 2008, s. 229.

⁵⁴ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 27.

⁵⁵ Tamtéž, s. 27-28.

ještě k tomu ochoten bojovat po boku menší slovanské země za její záchranu proti úhlavnímu germánskému nepříteli. Takto romanticky líčený příběh dobra se zlem Kričfaluši odmítá a odkrývá Stalinovu záludnou tvář, která navenek může vypadat přívětivě, ale pod maskou je plná chladnokrevnosti, vypočítavosti a proradnosti. Kremelský vůdce totiž nechtěl poskytnout pomoc Československu, třebaže tehdejší nálady takovému pocitu nahrávaly, ale snažil se využít jeho problémy k tomu, aby socialismus sovětského ražení zaplavil co nejrozsáhlejší kus světa, ideálně beze zbytku.

Odlišné stanovisko zastává jiný pamětník, který hodnotí události kolem Mnichova jako jednoznačné selhání domácích i západních politických elit, které svým nezodpovědným rozhodnutím způsobily mladému státu tragédii, třebaže k ní vůbec nemuselo dojít, pokud by se některé události odehrály jinak, než jak se staly: „*Československé vládě nic nezbyvalo: buď vyklidit zmíněná [příhraniční, pozn. TU] území, nebo vést válku s Německem bez spojenců, kteří nás zradili a nechali na pospas Hitlerovi. Jediný Sovětský svaz nám chtěl přijít na pomoc, ale naše vláda jeho pomoc odmítla a proti Německu nechtěla vystoupit i přesto, že armáda a národ chtěly bojovat.*“⁵⁶ Vrcholné představitele Československa pamětník vinil ze dvou důvodů. Jednak odmítli údajně slíbenou Stalinovu pomoc⁵⁷ a jednak příliš brzy složili zbraně, přestože si branná moc i lid přály chránit vlast za každou cenu. Hajdur vnímal obsazení Sudet nacisty velmi citlivě, neboť téměř analogicky Maďaři podnikli invazi na Podkarpatskou Rus, kvůli níž vypravěč se svými kamarády utekl do Sovětského svazu. Nazývá-li Velkou Británii a Francii zrádkyněmi, znamená to, že jim ani po sedmdesáti letech neodpustil jejich submisivní postoj k třetí říši, již obě demokracie umožnily expandovat. Pamětníkova slova rovněž vypovídají o tom, že nesouhlasí s oficiálním prohlášením britských a francouzských vrcholných politických reprezentací, které podpisy pod mnichovskou dohodou vysvětlovaly domnělou záchranou evropského míru, tedy jako krok naprosto správný a jediný možný. Že šlo o kardinální pochybení, kterého se obě mocnosti naprosto nefunkční a kontraproduktivní politikou appeasementu dopustily, se definitivně ukázalo v březnu roku 1939, kdy Hitler porušil

⁵⁶ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 24.

⁵⁷ Domnělá Stalinova pomoc Československu bývá tematizována rovněž ve vědecké literatuře a je zde představována jako mýtus, který sice promptně šířila marxistická historiografie, ale který nevykonstruovali komunisté, jak by se mohlo zprvu zdát, nýbrž po skončení války demokraté: „*S touto legendou však nepřišli Sověti, předešli je sami čeští nekomunističtí politikové v čele s Benešem a Ripkou.*“ Viz PFAFF, Ivan. *Sovětská zrada 1938*. Praha 1993, s. 15.

několik měsíců starý slib, zlovolně vtrhl do centra Česko-Slovenska, celou zemi na dalších šest let okupoval a nazval jí protektorátem Čechy a Morava.

Přechod z obsazeného území do SSSR nebyl jednoduchý a ne každý dokázal uniknout maďarským strážcům zákona, kteří se při uplatňování autority nebáli využít ani těch nejbarbarštějších prostředků: „*Nikdo si ovšem předem nemohl být jistý, že se mu útěk podaří. Desítky běženců srazila do trávy kulka z četnické karabiny, nebo skončili na dlouhé měsíce a roky v kobkách maďarských věznic.*“⁵⁸ Okupanti velmi dobře věděli, že se setkají s masivní vlnou emigrace, a tudíž se snažili ji všemi možnými prostředky potlačit. Pokud uprchlíci nereagovali na varování, že se mají zastavit a vzdát, mohl maďarský pohraničník střílet, aniž se musel obávat potrestání. Utíkajícího člověka bylo nutné raději zabít, než aby se ocitl na druhé straně. Pamětníci, vědouce tento fakt, chtěli mít proto jistotu, že jejich přechod bude bezproblémový, a tak prosili příbuzné či známé, aby je v zámyslu podpořili, neboť jsou dobře obeznámeni s místními poměry: „*Jeden z nás, Andrej Baganič, měl v pohraniční vesnici Ruská Mokrá bratrance hajného. Spoléhalí jsme, že nám pomůže.*“⁵⁹ Samuel Friedmann a jeho přítel využili služeb muže z židovské komunity, jenž byl zárukou, že svou práci odvede bezchybně a uprchlíky dostane přesně tam, kam chtějí: „*Kamarád Zikmund Grossman mi řekl, že má na hranicích známého Žida, který nás převede do Ruska. A tak se i stalo.*“⁶⁰ Jestliže Židé, již hodlali emigrovat, měli příležitost oslovit člověka téhož původu, který by jim ukázal cestu ze země, upřednostnili jej. Byli si pak jisti, že se na něj mohou stoprocentně spolehnout a že je nezklame. Zoltán Štern, který vstoupil do SSSR se skupinou dalších padesáti lidí, vzpomíná na to, jak utečenci štědrě odměnili převaděče, jenž celý podnik podstupoval z toho důvodu, aby vyhověl svým ekonomickým zájmům: „*Dali jsme mu peníze, každý co měl, už jsme je nepotřebovali, protože jsme šli na svobodu.*“⁶¹ Emigranti byli mnohdy v tak zoufalé situaci, že se při útěku z vlasti zbavili všech cenností, které s sebou měli, jen aby se už objevili na místě určení. Mysleli si totiž, že ve svobodné společnosti, kde nikdo nestrádá, si časem obstarají dostatek finančních prostředků ke spokojenému životu. Vynaložená investice se jim určitě vrátí i s úroky a poté začnou vydělávat, aby konečně poznali štěstí, které je dosud míjelo a jehož chtěli konečně dosáhnout.

⁵⁸ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 4.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 174.

⁶¹ Tamtéž, s. 181.

3. Zatčení

Pamětníci nepředpokládali, že po překročení hranic Sovětského svazu nebudou vítáni chlebem a solí, ale stanou se podezřelými vetřelci se záměrem škodit výdobytkům socialismu. Dokonce dobře míněné varování, které hned po přechodu uslyšel jeden z vypravěčů od dívky pasoucí krávy, se zcela minulo účinkem: „*Vraťte se, prosím. Dají vás do vězení. Čeká vás jen to nejhorší!*“⁶² Dobrosrdečná mladá žena, dokonale znajíc místní situaci, se snažila odradit utečence před jejich záměry, neboť věděla, že zanedlouho budou svého nerozvážného činu litovat, jestliže ji neuposlechnou. Rozhodnutí vymanit se z maďarského jha a zakotvit v SSSR však bylo pro emigranty natolik lákavé a silné, že slova půvabné slečny nenašla adresáta, seč se snažila, co jí síly stačily. Zoltán Štern vzpomíná na první výhrůžné výroky jednoho ze čtyř sovětských pohraničnicků, kteří na koních obklíčili celou skupinu uprchlíků, aby byli sevřeni a nikam se nemohli rozprchnout: „*Jediný krok vpravo nebo vlevo se bere jako pokus o útěk, a bude proto použita zbraň.*“⁶³ Úvodní střet s realitou musel být pro utečence ochromující, protože přišli v dobré víře za lepším životem, jemuž se jim v obsazené Podkarpatské Rusi nedostávalo. Místo toho s nimi bylo jednáno jako s kriminálními elementy, které je třeba od ostatního lidu důsledně separovat, aby ho nestačili „nakazit“. O podobné zkušenosti v SSSR vypráví rovněž Natan Landau, který se sice pokoušel ochráncům hranic ozřejmit, z jakého důvodu do země přišel, ale protistrana o žádné argumenty – byť sebepřesvědčivější – vůbec nestála a dělala, jako kdyby se jí netýkaly: „*Jeden šel s puškou vepředu, já uprostřed a dva vzadu. Vysvětloval jsem, že jsem politický emigrant, že jsem utekl do Sovětského svazu před fašismem. Nic jsem ale nemohl.*“⁶⁴

Kdokoli se objevil v SSSR a nedisponoval sovětským státním občanstvím, byl automaticky podezírán ze strojení pletich a podle toho s ním také zacházeli. Pamětník se zamýšlí nad tímto jevem v obecné rovině a dochází k závěru, že „*mezi civilisty vládla naprostá nedůvěra k cizincům. Asi to nemělo nic společného s vyhrocenou mezinárodní situací, prostě byla to oficiální ideologie, která naučila žít sovětského člověka v izolaci, aby se jím dalo lépe manipulovat.*“⁶⁵ Dle Pavličovy premisy averze Sovětů vůči

⁶² DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 23.

⁶³ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 182.

⁶⁴ Tamtéž, s. 150.

⁶⁵ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězi 2000, s. 10-11.

příchozím Nesovětům zřejmě nesouvisela s koncem 30. let a s nimi spjatými vyhocenými událostmi globálního charakteru, ale pramenila z indoktrinace obyvatelstva, spočívající ve slepém a odevzdaném přijímání dogmatu, že SSSR žije v permanentním ohrožení, jelikož světový imperialismus usiluje o jeho zničení. Lidé jsou naučeni, že nejbezpečnější a nespravedlivější prostor pro lidskou existenci nabízí pouze Sovětský svaz, a proto každý cizinec musí být automaticky podezírán z toho, že přišel s nepoctivými záměry, přestože se tváří přátelsky a předstírá sympatie.⁶⁶ Homo sovieticus, speciálně domestikovaný typ člověka, kterého si Stalin vytvaroval ku prospěchu svému, se tak stává hlavní oporou SSSR, protože mu – dokonale vystrašen a zmanipulován – poslušně slouží bez jediného slova odporu. Právě probíhající válka v Evropě na tento fakt tudíž nemá žádný vliv a příčinnou souvislost s ní hledat nelze, i když pátrání po případné kauzalitě může svádět.⁶⁷

Když se uprchlíci dostali na území Sovětského svazu, byli šťastni jen velmi krátkou dobu z toho, že se jim podařilo přelstít maďarskou hlídku, a že se tak nyní mohou těšit na zárnou budoucnost, kterou jim noví hostitelé připraví. Záhy po zatčení ovšem původní pocity blaženosti vystřídala frustrace, která se jich držela a již se vlastně už nezbavili: „*Eskortovali nás na stanici pohraniční stráže. Dobrá nálada nás opustila. Takové přivítání jsme nečekali.*“⁶⁸ Následoval počáteční výslech, jehož cílem bylo zjistit totožnost utečenců a skutečný důvod jejich příchodu do SSSR. Někdy ovšem tvrzení těchto lidí, že prchli před fašisty, vyzněla nepřesvědčivě, a proto pohraničník naléhal, aby nic nezapírali, nevymýšleli si fantastické příběhy a řekli konečně pravdu, co je k nim skutečně přivedlo. Navíc jim falešně sliboval mírnější potrestání, nabydou-li rozumu a bez výmluv prozradí účel svého nenadálého pobytu: „*Když se přiznáš, bude to polehčující okolnost. Kdo tě poslal? Jaký máš v Sovětském svazu splnit úkol? Mluv!*

⁶⁶ Že nejde o přehnané tvrzení a že kontrarozvědka měla plné ruce práce s tím, aby nikdo neunikl její kontrole, explicitně konstatují také odborníci: „*Každý kontakt s cizincem byl sledován. Každá návštěva zahraničního konzulátu se vyšetřovala. Každý přistěhovalec byl podezřelý jako zahraniční agent.*“ Viz SNYDER, T. – BRANDON, R. *Stalin a Evropa*. Polanka nad Odrou 2019, s. 92.

⁶⁷ Takový vývod koresponduje s tvrzením historiků, kteří poukazují na to, že hromadné zatýkání se zdaleka netýkalo jen cizinců, ale naopak na prvním místě domácích občanů, již netušili, co se s nimi bude dít druhý den: „*Lidé byli chytáni a zavlékáni do mučireň, týrání a vraždění neznámo proč, a nikdo se tak nemohl při ranní cestě do práce spolehnout, že se ještě vrátí domů, a když šel večer spát, že se ráno probudí ve vlastní posteli a nebude během noci odvezen v „černé Marusje“ do kasemat vyšetřovací vazby NKVD.*“ Viz ZUBOV, A. (ed.) *Dějiny Ruska 20. století*. 1. díl. Praha 2014, s. 917.

⁶⁸ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 9.

*Mluv!*⁶⁹ Z vyřčených otázek je patrné, že vyšetřovatel nechtěl slyšet libovolnou odpověď, ale pouze jednu jedinou. Ideálně tu, že je do SSSR vyslali imperialisté z USA a že mají shromažďovat důvěrné, popř. rovnou přísné tajné informace, které posléze konkurence využije v ideologickém boji a pokusí se svého rivala oslabit či kompromitovat. Jenže když zatčení – nyní již značně rozladěni tísnivou atmosférou – pořád nechápali, k čemu se vlastně mají přiznat, a opakovali svou verzi o útěku před maďarskými utlačovateli, vyšetřující muž na doznání nečekal a zřetelně formuloval závěrečný rezultat sám: „*Jsi mezinárodní špión!*“⁷⁰ Tento verdikt ukončil výslech, načež promočené a hladové mladíky zavřeli bez zabavených osobních věcí do studené stodoly. Ti, plni křivdy a zloby, nechali průchod svým emocím a značně nelichotivými slovy častovali zástupce sovětského represivního systému: „*Kurvy jedny! Viděli, že jsme mokřý jako myši a nechají nás tak. Ne aby nás dali někam, kde se můžeme usušit. A taky nám mohli dát aspoň kus chleba. Všecko nám sebrali, svině jedny zatracený!*“⁷¹ Počáteční obdiv a respekt se během krátké chvíle změnily na opovržení a zášť, které postupem času nabíraly na intenzitě, jelikož perzekuce nejenže neustupovaly, ale naopak se v budoucnu dále stupňovaly. Jiný pamětník, jehož po výslechu umístili do jedné školy, sice stravu obdržel, nicméně kvůli nepříjemné chuti se rozhodl ji odmítnout, a proto dopadl de facto identicky jako předchozí vypravěč. Místo konzumace se tak raději věnoval rozjímání nad příštími dny: „*Kaše byla přesolená, nehledě na hlad, který jsem měl, jíst se nedala. Odložil jsem mísu na podlahu a celou noc jsem probděl.*“⁷²

Ernesta Videra pohraničníci poslali na tři dny do koňské stáje, v níž měl možnost uvažovat nad situací, ve které se ocitl, a nad jejím eventuálním řešením: „*Já přemýšlel, jak se dostat zpátky, ale na to už bylo pozdě.*“⁷³ Nyní si vypravěč plně uvědomil, že chyboval, když uvěřil komunistické propagandě, intenzivně šířené v Podkarpatské Rusi, že Sovětský svaz je rajska země. Hrozně rád by se vrátil do svého rodného domova, kdyby dostal šanci, ačkoli jej obsadili Maďaři, kteří se chovali arogantně a panovačně. Až teď pochopil, že odchod ze špatného režimu do režimu ještě horšího nebyl nejrozumnější nápad. V tomto okamžiku zpytoval svědomí a litoval

⁶⁹ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 60.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž, s. 61.

⁷² BAČKOVSKÝ, J. *Ozvěny gulagu*. Praha-Moskva 2013, s. 88.

⁷³ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 150.

životního omylu, jakkoli zatím netušil, že jde teprve o úvodní probuzení. Pamětník se nacházel ve stáji s dalšími osmi zatčenými, kterým sice množství ani kvalita nabídnuté stravy nevyhovovaly, ale těžko mohli se situaci něco udělat: „*Hodili nám jeden velký bochník chleba a dvě ryby. Jedna byla plná červů. Já jsem ty ryby nejedl. Dal jsem si chleba s vodou, a už jsem měl zase hlad. Organismus byl mladý, potřeboval jídlo.*“⁷⁴ Zbavení svobodného pohybu v uzamčeném provizorním prostoru a nedostatek jídla zmiňuje rovněž Zoltán Štern, který navíc – stejně jako Kričfaluši – poukazuje na povinné vydání předmětů osobní povahy: „*Pak nás odvedli do jakési boudy a zavřeli nás v ní. Ještě předtím jsme jim museli odevzdat všechny věci z kapes, k jídlu nám dali kousek kyselého černého chleba.*“⁷⁵ Z výše popsaného je patrné, že takto si vypravěči svůj vstup do Sovětského svazu určitě nepředstavovali. Místo vytoužené svobody se setkali s vězněním, místo slibovaného přepychu poznali hned zkraje bídu, místo vlídného slova a porozumění se střetli s podezíráním a nedůvěrou. Horší scénář by se jim zřejmě nezdál ani v nejhorsím snu. V tuto chvíli si již byli plně vědomi toho, že Maďaři v Podkarpatské Rusi nešířili žádnou protisovětskou propagandu, přestože se to tak jevilo, ale že popravdě upozorňovali na to, že eventuální útěk do SSSR je naprosto sebevražedným podnikem, který si musí každý člověk důkladně a především včas rozmyslet, než bude pozdě. Kostky však již byly vrženy a pamětníkům zůstaly jen oči pro pláč.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž, s. 182.

4. Vězení

Po prvotním šoku byli pamětníci převáženi do vězeňských cel, jejichž úroveň popisují všichni identicky – jako naprosto katastrofální: „*Věznice byla skutečně tak přeplněná, že v každé místnosti bylo dvakrát až třikrát víc lidí, než jaká byla její kapacita.*“⁷⁶ Nedostatek prostoru znemožňoval klidný noční spánek na betonové podlaze, což negativně ovlivňovalo účastníky, kteří byli nuceni si navzájem vyhovět, když si chtěli odpočinout: „*Všichni museli ležet pouze na boku, nalepeni jeden na druhého jako sardinky, a když se chtěl někdo obrátit na druhý bok, musela se obrátit celá řada.*“⁷⁷ Poněvadž cely obydlovalo příliš velké množství lidí, kteří zde dokonce vykonávali do nachystaného kýble biologickou potřebu, stěžovali si trestanci na nedýchatelné ovzduší: „*Na záchod jsme chodili ke dveřím, kde byl 30litrový plechový hrnec; když byl plný, vzali ho dva vězňové a donesli ven s fekáliemi, stál nepřikrytý, šel z něho smrad po celé místnosti. Když bylo velké horko a okna zavřená, v místnosti jsme nemohli dýchat, doslova jsme se dusili.*“⁷⁸

Mrazivé kobky mohly navíc zapříčinit velmi nepříjemné zdravotní komplikace, jež značně ztrpčovaly již tak náročný předgulagovský život: „*Jelikož jsem spával na betonové zemi a několikrát pořádně prochládl, objevily se mi zanedlouho na nohou od kolen dolů otevřené hnisavé rány, které provázely nepopsatelné bolesti.*“⁷⁹ Jiný vypravěč vzpomíná na to, jak se mu kvůli obnošenému a nepranému spodnímu prádlu (jiné k dispozici neměl) udělaly v oblasti konečnicku takové strupy, že se nemohl ani posadit a stále musel ležet na břiše: „*Kalhoty jsem sundal a oni [vězňové, pozn. TU] uviděli moje spodky, že jsou od hnisu tvrdé jako prkno.*“⁸⁰ Pokud bylo zranění závažné a dotyčný jedinec nemohl pobývat v cele s ostatními, byl poslán do vězeňské nemocnice, v níž jej ošetřili. Že zde ovšem nepanovaly příznivé podmínky, nejlépe ilustruje pamětník ve své vzpomínce: „*Se mnou ve vězeňské nemocnici ležel starý polský profesor, bylo mu osmdesát let. Jelikož sám na záchod chodit nemohl, sestry mu dávaly k posteli mísu; když udělal potřebu, položil si mísu s výkaly vedle postele a umyl si ruce*

⁷⁶ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 31.

⁷⁷ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 11.

⁷⁸ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 29.

⁷⁹ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 8.

⁸⁰ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 30.

v moči, bylo mi z toho na zvracení.“⁸¹ Čistá voda pravděpodobně byla ve vězeňském špitále nedostatkovým artiklem, a tak si trestanci museli vypomáhat, jak jim to tamější poměry umožnily. S dodržováním alespoň elementárních hygienických opatření si přitom hlavu nikterak nelámali.

Zážitky, které vypravěči získali ještě dříve, než se dostali do gulagu, byly po všech stránkách natolik otřesné, že připomínaly úplné inferno, a tak vedly k nekompromisní charakteristice tehdejšího politického systému jako celku: „Ani největší nepřítel bolševismu nemohl si snad vymyslet horší obžalobu sovětského režimu, než jakou bylo zacházení v sovětských věznicích.“⁸² Kričfaluši měl na mysli nejen diskomfort cel, v nichž lidé museli několik měsíců dlít, ale rovněž neustálý hlad, nulovou hygienu a snahu vězňitelů, aby se jejich oběti přiznaly ke smyšleným zločinům. Někteří pamětníci se právě v těchto prostorách poprvé setkali s fyzickým násilím, jež na nich bylo surovým způsobem pácháno. Jestliže dotyční nezačali vypovídat tak, jak požadovaly bezpečnostní orgány, tedy že jsou zahraničními agenty a že byli pověřeni zpravodajskými úkoly cizích mocností, dostala se ke slovu hrubost: „Následovala facka, až jsem se zapotácel. Byla to hrozná facka. Políček od „přítele“, který jsem poprvé v životě dostal. A já jim tolik věřil.“⁸³ Luťanského neohromil úder do hlavy jako takový (třebaže uskutečněný extrémní silou), ale především skutečnost, že útok provedl občan Sovětského svazu, na jehož pomoc v nesnázích spoléhal a ke kterému hleděl s velkým respektem. Nikoli tedy sám akt agrese, ale zklamání a poznání pravdy uštědřily pamětníkovi nejtvrďší ránu, jakou vůbec mohl obdržet. Když ani další výslech nepřinášel očekávaný výsledek a vypravěč se stále zpěchoval, příslušník NKVD přistoupil k razantnějšímu stylu vyjednávání: „Ještě jsem to ani nedořekl, a už jsem dostal pažbou do zad, až jsem spadl obličejem na podlahu, a dozorce mě jako mršinu vyvlekl ven. (...) Krev mi bušila ve spáncích a sténal jsem bolestí.“⁸⁴

Přiznání mělo pro čekisty velký význam, neboť pokud je nabyli, získali zároveň jména dalších osob, která vyšetřovaný pod nátlakem uvedl, a seznam budoucích zatčených, vyšetřovaných a odsouzených do gulagu se tím opět rozrostl, což umožňovalo naplnit směrná čísla určovaná shora. To pak připomínalo jakési sportovní klání, kdy každý vyšetřovatel usiloval o co nejlepší výsledky. Kdo dosahoval přiznání

⁸¹ Tamtéž, s. 30-31.

⁸² KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 71.

⁸³ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 63-64.

⁸⁴ Tamtéž, s. 66-67.

nejčastěji, mohl se těšit na zaměstnanecké benefity a kariérní postup. Kdo si naopak vedl s počtem přiznání nejhůře, byl odstraněn a nahrazen ambicióznějšími adepty. Z tohoto důvodu vypadala všechna vyšetřování prakticky stejně bez ohledu na to, kdo konkrétně byl jimi pověřen. Vždyť každý čekista chtěl zvýšit plat, dostat příplatky nebo dovolenou navíc, a tak obětem zprvu pouze verbálně vyhrožoval, ale když to k ničemu nevedlo, zvolil fyzický útok, po jehož provedení málokdo dokázal odolat a raději se přiznal. Monokly a vyražené zuby byly dostatečně přesvědčivými argumenty a další újmu na těle si nikdo z postižených nepřál. Čekisté věděli, že jediným hodnoceným ukazatelem je pouze samo přiznání, nikoli způsob, kterým má být dosaženo. Vyšetřovatelům se tedy otevřel poměrně široký prostor metod, jak z obětí doznání dostat, a podle toho také přistupovali k plnění služebních povinností. Jestli se někdo přiznal hned zkraje pod psychickým donucením, anebo až po zmlácení, nebylo směrodatné. Počítal se jen konečný výsledek a na základě něho se posuzovala kvalita schopností čekistů.

Sadismus, kterým se bezpečnost domáhala při vyšetřování přiznání, pocítil na vlastním těle také jiný pamětník. Zprvu si stěžoval na dlouhé výslechy, jež probíhaly zásadně v noci, aby otupily případný odpor vězňených, kteří se tak měli snáze poddat. Aby byli definitivně zlomeni, museli podstoupit rafinovaně vymyšlenou mučicí proceduru, která byla pro svou efektivitu velmi využívána. Měli totiž sníst několik slanečků v co nejkratším čase, ovšem bez možnosti zapít je vodou, jež záměrně ležela ve džbánu na stole, aby ji vězeň celou dobu viděl a aby na ni dostal ještě větší chuť. Tím se měl jeho případný odpor zlomit a podvolit se. Jelikož Vasil Dulov odmítl tento rozkaz – tedy konzumovat prosolené sledě bez tekutin – uposlechnout, odhodlal se čekista k tvrdé vendetě, v níž spatřoval brzké doznání oběti, jakmile se vzpamatuje a pochopí všechny souvislosti: „*Vtom se otočil ke mně zády a zničehonic mi dal hroznou ránu pěstí ze strany do hlavy. Šílená rána, využil k ní rotaci celého těla. Úplně se mně zatmělo. Spadnul jsem a jel jsem pořádný kus po břiše. Zastavil jsem se až o topení.*“⁸⁵ Když se mu začaly vracet smysly, chtěl nalézt odpovědi na existenciální otázky postihující význam nejbližších chvil: „*Proč ještě žít? Toto je na zabití, to se už nedá vydržet.*“⁸⁶ Jako by si pohrával s úvahou o dobrovolném skonu, který by jednou provždy vyřešil peripetie, do nichž se dostal a ze kterých nebylo jiného úniku. Smrt by ukončila

⁸⁵ DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 26-27.

⁸⁶ Tamtéž, s. 27.

všechny bolesti, jež musel dosud snášet a které by navždy odezněly. V tento okamžik si uvědomil, že nemá co ztratit, a učinil něco, na co by si za normálních okolností nikdy netroufl: „*Vstal jsem, trochu jsem popošel, a jak stál vedle mě, nadskočil jsem a dal jsem mu ránu do sanice. Spadl na zem, nehýbal se.*“⁸⁷

Dulov představuje výjimečného pamětníka, neboť je v našem výzkumu jediným, který ve vzpomínkách reflektuje svůj aktivní odboj ve vězení, jenž vygradoval inzultací vyšetřovatele. Nešlo o připravené jednání, ale o náhlou improvizaci, jež byla důsledkem dlouhotrvajícího nesnesitelného psychického vypětí, s nímž vypravěč hodlal jednou provždy rázně skoncovat. Dulov už nic neriskoval, neboť kdyby jej za napadení strážce zákona ihned popravili, zemřel by v okamžiku, kdy si ukončení života – a tedy nesmírného trápení – přál. K tomu však nedošlo, neboť v inkriminovanou dobu žádný další svědek v místnosti přítomen nebyl a po přivolání pomoci pamětníkovi uvěřili, že se čekistovi udělalo samo od sebe zle a neočekávaně omdlel. Silné podlitiny na obličejích měly dle vypravěče způsobit volný pád a posléze prudký náraz hlavy do země. Na uvedeném případě je názorně vidět, že ne všichni se nechali donekonečna týrat, a když pomyslný pohár trpělivosti přetekl, jednali stejně důrazně, jako to pocítili na vlastním těle oni sami. Následky svých činů hloubavě nerozmýšleli a spíše se chovali tak, jak jim zrovna diktovaly emoce. Vypravěčovi přálo velké štěstí, poněvadž o příčině čekistova zranění zalhal věrohodně a ostatní se po pravdě nepídili. Událost zároveň dokumentuje evidentní paradox. Když se měl Dulov přiznat ke špionáži, kterou zarputile popíral, nic nezatajoval a mluvil jednoznačně pravdu. Tu však vyšetřovatelé interpretovali jako zřejmou lež a násilím se dožadovali změny výpovědi. Jakmile naopak v souvislosti s čekistovým zraněním pamětník lhal (vymlouval se na náhlou nevolnost, jež vyšetřovatele přepadla, a nekontrolovatelný pád na zem, jemuž nebylo možno zabránit), domnívali se, že hovoří pravdu, a tak jej nikterak nepotrestali, ačkoli právě v tomto momentu tak klidně učinit mohli (nelze přitom pochybovat o tom, že za nevybíravý útok na čekistu by následoval trest nejvyšší). Z toho vyplývá, že vyšetřovatelé disponovali pramalou schopností správně určovat, zdali vyšetřovaný vypovídá ve shodě se skutečností, nebo mystifikuje a svou řečí dokonale manifestuje umění mást posluchače.

Štěpán Luťanský si nechal v gulagu vyprávět příběh z tzv. cely smrti, odkud vodili vězně rovnou na popravu. Dotyčný jedinec se ani po intenzivním psychickém a

⁸⁷ Tamtéž.

fyzickém mučení neměl k přiznání, a tak mu čekisté poodhalili nejbližší budoucnost, která jej patrně nemine: „*Když to k ničemu nevedlo, řekli mi, že mě zastřeli, a bylo vidět, že to míní vážně.*“⁸⁸ Cela se nacházela u nádvoří, kde byly spuštěny hlasité motory, aby se nikdo nedovtípl, že se nyní hromadně popravuje. Navzdory hluku strojů Luťanského přítele prohlédl účel celé akce a nepochyboval o tom, že v této chvíli dochází k vraždám a že se zakrátko možná stane jednou z nespočtu obětí, které svou strategii založily na zarputilém vzdoru a hájení cti. Po několika dnech se tedy sám ocitl na dvoře před popravčí četou, jež signalizovala rychle se blížící konec životní poutě: „*Zavázali mi šátkem oči, ruce jsem měl volné. Pak jsem uslyšel povel: Připravit k palbě! Víc už jsem neslyšel, třeskly výstřely, zatmělo se mi v hlavě a já padl jako zastřelený k zemi.*“⁸⁹ Až když jej polili studenou vodou z kýble a znovu nabyl vědomí, pochopil, že záměrně stříleli směrem k nebi, aby se přesvědčili, jak dokáží člověka duševně zničit a ponížit na samé dno lidskosti, ale aby zároveň dosáhli vytčeného cíle, kvůli němuž celou proceduru podstupovali.

Po takové náloži psychického teroru se nelze divit, že se posléze bez jakéhokoli slova odporu přiznal, třebaže nic špatného nespáchal, alespoň ne to, co mu bylo kladeno za vinu: „*Podepsal jsem pak všechno, co po mně chtěli, i když jsem nevěřil, že mě jako falešného svědka nechají žít. Nepohodlné svědky zpravidla odstraňují.*“⁹⁰ Podpisem dokumentu potvrdil nejen to, že se dopouštěl závažných zločinů proti Sovětskému svazu, ale zároveň tím souhlasil, že spolupracoval s dalšími „záškodníky“, které stalinský stát mohl zatýkat, vyslýchat a posílat na Sibiř, kde měli doplnit početní stav vězňů, kteří permanentním vymíráním neustále ubývali. Že se už nikdy nesměl vrátit na svobodu a promluvit o prožitých útrapách, dokazovala výše trestu, která mu byla vyměřena: „*Místo smrti jsem dostal dvacet let nucených prací za to, že jsem přece jen pomohl odhalit a usvědčit nepřátele lidu.*“⁹¹ Pro stalinský systém bylo mnohem výhodnější posílat lidi raději do gulagu než je rovnou střílet. Smrt si je najde tak jako tak, ale ještě dříve, než zemrou, mají přece v koncentračních táborech pro SSSR vyprodukovat nějakou materiální hodnotu. Navenek ovšem režim musel zabránit tomu, aby mu byly veřejně přičítány zločiny, jichž se sice dopouštěl v obrovské míře, které ale zatím dokázal udržet v relativním utajení, a to i díky přísné separaci obětí od vnějšího

⁸⁸ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 219.

⁸⁹ Tamtéž, s. 220.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

světa. Usiloval totiž o budování kultu své nedotknutelnosti, která spočívá v dokonalé harmonii socialistické společnosti, jež je prostá jakýchkoli nedostatků, natožpak kolosálních násilností.

Při popisu způsobů vyšetřování jednoznačně dominují vzpomínky připomínající negativní rysy, jimž byly oběti režimu vystaveny tváří v tvář. Musely se podvolovat mučicím praktikám, které je doprovázely stále, dokud se nepřiznaly. Navzdory této skutečnosti se našla ojedinělá výpověď, která s ostatními tvrzeními nesouzní a snaží se je nepřímo rozporovat: „*Musím podotknout, že při výslechu nikoho nebili, chovali se k nám při něm slušně.*“⁹² Vždycky je nutné si uvědomit, že pamětníci se nacházeli v různých celách a v různou dobu, navíc se dá předpokládat, že ne všichni vyšetřovatelé NKVD tloukli vězně od rána do večera.⁹³ Hajdur měl možná štěstí, že se dostal do rukou člověka, jenž upřednostňoval civilizovanější pracovní metody. Nelze ovšem také vyloučit, že se vypravěč pokoušel líčit události jinak, než jak se reálně staly. Tomu by napovídala jiná pasáž, v níž se dotyčný svěřuje, že opakované výpovědi o nevině, které často připomínal, se u druhé strany nesetkaly s pochopením a vzbudily resentment: „*Když jsem začal odpovídat stejně jako předtím, začal se rozčilovat a nadávat mi, job tvoju mať a praštil pěstí do stolu a odešel z kanceláře.*“⁹⁴ Z výše uvedeného vyplývá, že si Hajdur protiřečí, neboť pod pojmem slušnost, jež explicitně zmiňuje, si představujeme chování zdvořilé, jsoucí ve shodě s dobrými společenskými mravy, nikoli nátlak, údery do stolu nebo hrubé urážky členů nejbližší rodiny.

Nesoulad je patrný též v souvislosti s údajnou absencí tělesného násilí, neboť pamětník otevřeně hovoří o tom, jak viděl zmláceného člověka: „*Stalo se u nás na cele, že mezi námi objevila státní bezpečnost maďarského špióna, kterého pořádně seřezali. Když přišel do cely, sotva se držel na nohách, po několika hodinách ho odvedli a už jsme ho neviděli.*“⁹⁵ Je všeobecně známo, jakým způsobem se čekisté domáhali doznání, a není tedy divu, že někteří jedinci psychický a fyzický teror nevydrželi a přiznali se ke

⁹² HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 29.

⁹³ Jeden z pamětníků popisuje čekisty jako horlivé stoupence bolševické ideologie, kteří jsou schopni a ochotni pro myšlenku, kterou zastávají, týrat a zabíjet: „*Enkávendisté byli většinou mladí fanatici, naočkovaní nesmiřitelnou nenávistí k takzvaným nepřátelům socialistické vlasti, mezi něž počítali každého, kdo se jim dostal do rukou, ať byl vinen, nebo nevinen. Jejich ctizádostí bylo co nejvíc takových nepřátel usvědčit a poslat ke zdi nebo za ostatní dráty.*“ Viz DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 15-16.

⁹⁴ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 29.

⁹⁵ Tamtéž.

špionáži pro zahraniční tajné služby, což ovšem Hajdur nereflektuje. Jemu bohatě stačilo, že vyšetřovatelé dosáhli svého cíle (oběť se přiznala), a vůbec se netrápil eventualitou, že vězeň žádným špionem být ve skutečnosti nemusí, že pouze potvrdil to, co po něm požadovali. Můžeme si rovněž domýšlet, co se dělo s maďarským „vyzvědačem“, jehož po přiznání už vězni nespatriili.⁹⁶ Jestliže pamětník navíc tvrdí, že *nikoho nebili*, znamená to, že rovněž agenti (domnělí i opravdoví) by měli být jakéhokoli použití síly ušetřeni, a to se očividně nestalo, jak jsme se přesvědčili z vypravěčovy výpovědi. Hajdur tak usvědčil sebe sama, že si některá fakta upravuje podle svých potřeb a vykládá je tak, jak zrovna potřebuje. Důvod, proč tak činí, je zřejmý. Snaží se dokázat, že stalinský režim sice měl své chyby, ale v žádném případě nebyl nelidský, a pokud přece používal ostřejší vyšetřovací metody, dotkly se skutečných nepřátel socialismu, kteří si trest snad i zasloužili. Pokouší se zbavit viny Sovětský svaz, jenž se jen bránil proti „záluďným útokům kapitalistické ciziny“, v tomto případě údajným nasazováním špionů v SSSR, a který svými aktivitami pouze reagoval na vnější stimuly. Byl tedy vtažen do jakési zpravodajské hry, která měla vést k jeho oslabení a následnému zhroucení, čemuž chtěl zabránit, aby uchoval svou další existenci. Hajdur znal vzpomínky jiných přeživších krajanů, kteří si hromadně stěžovali na nekonečné fyzické útoky ze strany vyšetřovatelů, a proto usiloval o nápravu pošramocené reputace čekistů sestavením příběhu, jenž měl jejich nedobrou pověst vylepšit. Že se ve výkladu zaplete do vlastních rozporných vyjádření, jimiž ve výsledku pouze potvrdil pravdivost výroků svých někdejších soupeřníků, vůbec nedomyslel.

Se skutečným špionem na cele se setkal Mikuláš Faerber, jenž si vzpomněl, že jím byl komsomolec Iza Feldman z Chustu: „*Měl od Rusů úkol sledovat vězně a hlásit, jestli se mezi nimi neskryvají polští důstojníci. Za to dostával víc chleba.*“⁹⁷ Sověti při výsleších hledali mezi zatčenými osobami agenty cizích států, ale sami je při tom „vyráběli“, aby od nich získali potřebné informace, s nimiž dále umně pracovali. Odměnou jim pak bylo větší množství potravin, což bylo v daných podmínkách velmi účinné lákadlo. Ne náhodou oslovili zrovna člena Všesvazového leninského komunistického svazu mládeže, u něhož předpokládali, že díky své nezlomné víře v socialismus bude s nadšením nápomocen při odhalování třídních nepřátel. Polsko bylo

⁹⁶ Jan Demčík tvrdí, že pokud orgány NKVD nějakého vězně surově zbili, odklidili jej do speciálně vyčleněné cely, aby se ostatní nedozvěděli, jakými způsoby bylo doznání vymáháno. Viz DEMČÍK, J. *Můj útek do gulagu*. Praha 2001, s. 15.

⁹⁷ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 168.

během několika zářijových týdnů roku 1939 zničeno, protože nedokázalo odolat německo-sovětské vojenské ofenzivě (důsledek ujednaného paktu Molotov-Ribbentrop). Vztah mezi Poláky a Rusy byl napjatý již dlouhá staletí a zvláště po sovětské anexi východní části Polska vygradoval do podoby otevřeného antagonismu. SSSR tudíž očekával, že polští důstojníci, kteří nebyli zajati a jimž se podařilo uniknout do zahraničí, dostali zpravodajské úkoly, jež měli po překonání sovětských hranic – s pozměněnou identitou – plnit. Podobně Sověti přistupovali k Polákům, kteří byli po vypuknutí války masově unášeni ze svého území a končili v rukou vyšetřovatelů NKVD.⁹⁸ Čekisté proto upláceli vězně (např. kusem chleba), aby byli v celách bdělí, pečlivě poslouchali, co si ostatní mezi sebou říkají, a po objevení závažných skutečností seznámili pracovníky bezpečnosti s výsledky konspirační činnosti, kterou vedli, tj. udali své spolutrpitele, na něž po případném prozrazení nepochybně čekala zpřísněná forma vedení vyšetřování.

Ani Samuel Friedmann při výslechu neuspěl, když se snažil dokázat svou nevinu a poukazoval na vykonstruované obvinění. Neobměkčil dokonce židovského vyšetřovatele, jenž pamětníkovi vysvětlil, jak se situace ve skutečnosti má, čímž mu dal na srozuměnou, že bránit se nemá valnou cenu: „*Samueli Jakoboviči, jsem jako vy, ale v takové funkci, že nesmím věřit ani svému otci. A proto vám nevěřím.*“⁹⁹ Čekista věděl, že Friedmann se ničeho nezákonného nedopustil, přesto s ním jednal jako se zločincem, který byl zatčen po právu, což koresponduje s běžnou praxí stalinismu (každý zatčený je vinen, ačkoli je nevinný). Obviněný se mohl bránit sebevíc, ale pokaždé bez šance na úspěch. I když bylo nadmíru jasné, že téměř všechna vyšetřování jsou špatně sehraná divadelní představení, bezpečnostní orgány se musí řídit pokyny shora, jež vyžadují nikomu nevěřit a vynutit si přiznání jakýmkoli způsobem. Navzdory tomu Friedmann ve vězení zažil, co znamená mít ryzí štěstí, které se zdá být téměř nevidané a neslychané. Když byl za dvacet čtyři hodin pozván k výslechu opět, slova, která vyřkl tentýž čekista, jej velmi příjemně překvapila a zkraje jim ani nemohl uvěřit: „*Mně vás bylo tak líto, přinesl jsem chléb s máslem, salám, čaj. Na, jzte.*“¹⁰⁰ Místo předpokládaného vyhrožování a různých forem represí se Friedmann setkal

⁹⁸ Americká badatelka uvádí, že v letech 1939-1941 bylo z okupovaných míst Sovětským svazem „*půl milionu Poláků deportováno do sovětského vyhnanství a koncentračních táborů.*“ Viz APPLEBAUM, A. *Železná opona*. Praha-Plzeň 2014, s. 107.

⁹⁹ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 174.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 175.

s pochopením a velkou dávkou solidarity (směl se totiž těšit na pravidelné opulentní krmě), které pramenily z identického původu vyšetřujícího a vyšetřovaného. Protekční porce, již pamětník od té doby dostával každý den (sic!), si mohl dovolit pouze z toho důvodu, že zde hrála významnou roli soudržnost, která scelovala židovskou komunitu, přestože se její jednotliví členové pohybovali na opačných stranách barikády.

Vězeňská cela se mimo jiné stávala prostorem, v němž lidé měli možnost uvažovat o své minulosti, přítomnosti a předpokládané budoucnosti. Vedly se diskuze, jež věznění obohacovali nejrůznějšími připomínkami, které občas měly rozpornou povahu a lze je označit jako buď prosovětské, anebo protisovětské. Člověk s prosovětským přesvědčením byl nyní nucen přemýšlet o argumentech, jež byly vznášeny z druhého ideového spektra a s nimiž se musel vnitřně vypořádat: „*Všichni lžou, řekl jsem si. Ty narážky na Sovětský svaz, které tady občas slyším od Poláků, považuji za bezdůvodné osočování socialistického státu.*“¹⁰¹ Bačkovský i po zatčení stále věřil v láskyplné hodnoty Sovětského svazu a své věznění chápal jen jako politováníhodné nedopatření, nikoli jako systémovou chybu, kvůli níž by okamžitě nahlížel na režim s despektem, a proto rázně nesouhlasil s opačnými názory, jež zastávali někteří polští občané. Socialismus byl pro pamětníka nedotknutelný, a jelikož tato politická ideologie našla praktické uplatnění v Sovětském svazu, byl nedotknutelný rovněž on. Třebaže vypravěč zpočátku nevěřil řečem, které diskreditovaly SSSR, později – pod tíhou pádných výroků a čerstvě získaných vlastních zkušeností – přece jen začal váhat a připouštět si, že skutečnost nemusí být tak jasná, jak se mu dosud jevila: „*Vrátil jsem se myšlenkami ke stránkám komunistického tisku doma, co vše tam bylo napsáno, zejména k článkům Petera Jilemnického a Fučíka. Byly to přece reportáže z cestování po Sovětském svazu.*“¹⁰² Bačkovský nekriticky přebíral stanoviska dvou známých spisovatelů, kteří v novinách propagovali Stalinovu říši v nejrůzovějších barvách, a nikdy jej tudíž nenapadlo hloubat o tom, že oba konstruují fikci, aby nezasvěcené přesvědčili o domnělých kladech SSSR. Z tohoto důvodu se pamětník vymezoval proti těm hlasům, jež hanily zemi, k níž vždy vzhlížel s láskyplným obdivem, a proto ji vždy rázně hájil, když se o ní někdo nehezky vyjadřoval. Když u něj došlo k názorovému posunu, označil zmíněné literáty, byť s bolestí na srdci, za hlavní viníky současného stavu: „*Vždyť tím, co psali, se podepsali na osudech takových lidí,*

¹⁰¹ BAČKOVSKÝ, J. *Ozvěny gulagu*. Praha-Moskva 2013, s. 90.

¹⁰² Tamtéž.

*jako jsem já.*¹⁰³ Bačkovský sice nerad, ale přesto musel konstatovat, že právě komunisté typu Fučíka a Jilemnického stáli za hromadnými neštěstími těch, kteří uvěřili tomu, že jejich tvrzení jsou upřímná a sepsaná s nejčistšími úmysly. O to větší frustrace se dostavila po procitnutí. Oba vzdělanci zneužili svého nesporného uměleckého talentu k tomu, aby Sovětský svaz líčili v superlativech, ačkoli sami dobře věděli, že šíří nepravdy a v masovém měřítku ohlupují veřejnost, která není schopna se účinně bránit dezinformacím, čímž trestuhodně zradili spisovatelské poslání, jež by nemělo být vyhlaně. Bačkovský ani jedním slovem nepřipomíná jak Fučíkovu, tak Jilemnického protinacistickou odbojovou činnost, kterou vedli a za niž byli zatčeni (Fučíka dokonce stála život). Takovým postojem dává najevo, že ji považuje za zcela nepodstatnou ve srovnání s tím, čeho se dopouštěli v době existence demokratického Československa, kdy zarputile pracovali na falzifikaci obrazu SSSR, a přivedli proto spoustu lidí do gulagu. Vypravěč tak zcela boří mýtus založený na domnělém hrdinství obou osobností a komunistickým novinářům přisuzuje hlavní podíl na útěcích z okupované Podkarpatské Rusi a následných tragických osudech v sovětských věznicích a koncentračních táborech. Zvláště pro člověka socialistického ražení musí být taková zpověď více než trpká.

Rovněž další pamětník zpětně přiznává, že odchod do SSSR nebylo správné rozhodnutí, ale když měl socialismus na domácí půdě kladný ohlas, jiné řešení nepřicházelo v úvahu: „*To, že jsme věřili v Sovětský svaz, bylo dáno zkreslenou ideologií, a jak se pak ukázalo, praxe byla jiná.*“¹⁰⁴ Zřejmě také Ihnatík podlehl různým našeptávačům, kteří propagovali SSSR a opěvovali jeho údajné výhody, nicméně sám se přesvědčil o tom, že slova jsou jen slova, ale pravda může vypadat úplně jinak, než jak byla některými jedinci nebo skupinami lidí prezentována. Ve vězeňských celách se tudíž často objevoval motiv lítosti, jenž signalizoval fatální chybu, kterou se dopustili všichni, kteří utekli z Podkarpatské Rusi za „lepší“: „*Co nás to jenom napadlo, utíkat do Ruska! V maďarském kriminále nám rozhodně nemohlo být hůř. Maďaři by přitom aspoň měli důvod nás zavřít a týrat, neboť jsme byli jejich odpůrci, nenáviděli jsme je jako okupanty a utlačovatele. Ale tihle Rusáci, čert je vem!*“¹⁰⁵ Pamětník se stylizuje do role mluvčího Rusínů, kteří raději měli zůstat doma a dále snášet ponižování ze strany Maďarů. Jistě také oni by neskrývaně dávali najevo svou povýšenost, ovšem represe,

¹⁰³ Tamtéž, s. 92.

¹⁰⁴ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 17.

¹⁰⁵ DEMČÍK, J. *Můj útek do gulagu*. Praha 2001, s. 12.

jež by uplatňovali, by nedosáhly sovětských rozměrů, dokonce by se jim ani nepřiblížily. Přestože SSSR je slovanský stát, chová se k ostatním Slovanům velice nevlídně, což naplňuje vypravěče hořkostí doprovázenou expresivním výrazivem na adresu obyvatelů Sovětského svazu. Nespravedlnost a křivda nadto přivádějí pamětníka k názoru, že ve věznicích NKVD má člověk nižší hodnotu než obyčejný živočišný druh: „*Co jsme udělali, že s námi zacházejí jako s dobytkem? I s dobytkem snad zacházejí líp.*“¹⁰⁶ Odpovědnost za nepříjemnosti, s nimiž vězni v celách museli bojovat, Demčík překvapivě nevidí jen u druhých, ale primární vinu shledává u sebe a svých krajanů, kteří zavčas nedokázali vyhodnotit reálné nebezpečí, jež na ně v SSSR čekalo, a až přespříliš se spoléhali na jistotu společných kořenů. Ty měly v případě akutní nouze, která se právě dostavila, zaručit stmelení obou národů, jenže čas ukázal, že se sovětskou pomocí nikdo počítat nemůže, identickému původu navzdory. Tento fakt se však uprchlíci z Podkarpatské Rusi dozvěděli teprve v okamžiku, kdy již bylo pozdě cokoli změnit, a tak ve vzpomínkách převládly projevy smutku a žalu: „*Jediné naše provinění je, že jsme je milovali bratrskou slovanskou láskou. Byl to osudový omyl.*“¹⁰⁷ Pokrevní příbuzenství a nedostatek relevantních informací o SSSR rozhodly o žalostné budoucnosti mladíků, kteří doplatili na naivitu a místo srdečnosti a dobrotivosti se potýkali s brutalitou, nenávistí a intolerancí.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

5. Soud

Z vězeňské cely putovali zadrženi před soudce, kteří měli rozhodnout o vině, či nevině každého žalovaného. Vypravěči se shodují v tom, že průběh i výsledek řízení nekorespondovaly s klasickým stáním, jak jsme na ně zvyklí ze současné Evropy. Proces se velmi často konal v kláštorech a kostelech (či jejich blízkém okolí), jejichž původní interiér bolševici demontovali, přebudovali na kriminál a nově využívali pro potřeby justičních jednání: „*V Rovně jsme strávili asi dva měsíce, zde nás taky odsoudili a to způsobem, že jen každému přečetli jeho provinění. Mě odsoudili dle paragrafu 80 za nelegální přechod hranic na tři roky těžkého lágru na Sibiři.*“¹⁰⁸ Všechna svědectví potvrzují, že rozsudky byly dopředu připraveny a že příležitost obhajoby či vznesení námitek k vyšší instanci nepřipadaly v úvahu. Mikuláš Faerber konstatuje, že se soudce zajímal pouze o skutečnost, zdali dotyčný správně porozuměl tomu, že byl odsouzen za ilegální přechod na tři roky gulagu: „*Na nic jiného se neptal, nenabídl možnost odvolání, nic.*“¹⁰⁹ Jiří Pavlič dokonce uvádí, že si soudního projednávání není vědom a jedině, na co si vzpomíná, je způsob, kterým se o verdiktu dozvěděl, aniž mohl jeho podobu ovlivnit, ba zvrátit: „*Nepamatuji se na žádný soud, jen mi přišli sdělit, že jsem byl odsouzen k pěti letům těžkého žaláře. Nestáčil jsem se nadechnout, natož se bránit.*“¹¹⁰ Pamětník si na žádný soud nevzpomíná, protože se žádný takový soud, jak jej známe z demokratického prostředí, nekonal. Skutečně šlo o pouhé formální prohlášení, kde bylo vězňům úředně oznámeno, jaký zákon porušili a jak dlouhý trest si za to musí odpykat, a tak si jeden z vypravěčů vyslechl, že „*za ilegální narušení sovětských hranic a podezření ze špionáže se odsuzuje na pět let.*“¹¹¹ Ačkoli se to zdá být stěží uvěřitelné a ještě méně pochopitelné, stalinská justice fungovala tím způsobem, že i pouhé podezření byl trestný čin, a jestliže z něj někoho uznali vinného, stal se přitěžující okolností a mohl sehrát důležitou roli v délce trvání odnětí svobody, která byla v uvedené kauze navýšena o dva roky oproti běžné sazbě. Proto pamětníci vyjadřují neskrývaný údiv a příhody, jež prožili, je přivádějí do rozpaků nad svérázným sovětským soudnictvím, v němž bylo všechno možné a zároveň nic nebylo nemožné.

¹⁰⁸ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 8.

¹⁰⁹ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 168.

¹¹⁰ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 11.

¹¹¹ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 71.

Díky jednomu vypravěči si lze učinit poměrně plastickou představu, jak konkrétně mohl vypadat obvyklý proces před kostelní budovou: „*V šíři zhruba dvou set metrů před námi se nacházela řada stolů s velkými rozestupy. Za každým stolem seděl soudce v civilu a vedle něj stál strážný. Soudce ze vzdálenosti několika desítek metrů vyvolával mikrofonem připojeným k tlampači jména vězňů a hlásil, kdo se zač odsuzuje a ke kolika letům.*“¹¹² Soudní řízení a jednotlivé verdikty tak spíše připomínaly tragikomedii nevalné umělecké úrovně, která ovšem ve svém důsledku vymezila podobu nejbližší budoucnosti postižených, jimž během líčení byla naordinována role statických herců. Absurdní obvinění a absurdní tresty vedly k tomu, že pamětník charakterizoval celou událost lakonicky a bez obalu: „*To odsouzení byla fraška, prostě stalinské zákony.*“¹¹³ Nesmyslnost procesů, které nabraly na intenzitě v 2. polovině 30. let a nezastavily se ani za války, byla do očí bijící a všem zřejmá, nicméně žádná účinná sebeobrana neexistovala, proto se všichni museli s nastalou situací smířit, a to i tehdy, když proti výroku soudu odvážně protestovali: „*S rozsudkem nesouhlasím. Nic nepodepíšu.*“¹¹⁴ V takovém případě totiž odmítnutí podpisu na konečném výsledku nic nezměnilo, neboť rozsudek nabyl platnosti již samotným aktem vyhlášení. Dalších administrativních procedur tudíž nebylo zapotřebí a jakýkoli zarputilý odpor se míjel účinkem. Samuel Friedmann navíc poukazuje na cyničnost, kterou soudci v závěru procesu manifestovali: „*... nechali nastoupit pět až deset lidí, přečetli naše příjmení a za narušení hranic nás odsoudili ke třem rokům. Ještě se zeptali, zda jsme spokojeni!*“¹¹⁵ Pamětník situaci vnímal jako nestoudný projev výsměchu mocných, kteří okázale opovrhovali kladnými lidskými hodnotami, ušlechtilostí, jemností a taktem a zdůrazňovali svou mravní otrlost a bezohlednost. Dělo se tak pouze kvůli tomu, aby postižení v maximální možné míře pocítili potupu a bezvýznamnost.

Ernest Vider vykresluje, kterak stalinské soudy ve skutečnosti pracovaly a o co jim šlo na prvním místě, přičemž to, že jejich konečné výroky působí dosti směšně, nikterak neřešily: „*Jak se říká, když chtějí člověka zavřít, nějaký paragraf vždycky najdou. Podezírali nás ze špionáže. Co na to říct?*“¹¹⁶ Dle pamětníka bylo de facto lhostejné, jestli vězeň uslyšel, že je vinen z vyzvědačství nebo z čehokoli jiného,

¹¹² DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 29.

¹¹³ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 17.

¹¹⁴ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 18.

¹¹⁵ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 175.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 140.

protože cíl justice spočíval v pozavírání co největšího množství lidí, nikoli v pečlivém a hlavně objektivním prošetření případné trestné činnosti. Aby vše vypadalo věrohodně, konaly se pod záštitou práva a spravedlnosti procesy, při nichž byli ve velkém odhalováni pachatelé „otřesných zločinů“, kteří museli být po zásluze odsouzeni a odesláni do pracovních táborů. Věčně nenasytný gulag totiž čekal na své další a další příchozí, kteří měli dokázat, že se nadprůměrnými výkony budou s radostí podílet na zkrášlování Sovětského svazu a přispívat ke šťastným socialistickým zítřkům. Vzдор křivdám, které soudní řízení provázely, nepřijímali pamětníci rozsudek pokaždé s opovržením, ale naopak si pochvalovali, že nejhorší ze sovětské anabáze již mají za sebou: „*Ani mě to nerozčililo, přijal jsem to lhostejně a byl jsem skoro rád, že konečně vím, na čem jsem. Ted' budu někde v lágru, hlavně že už nebudu ve vězení...*“¹¹⁷ V tomto okamžiku věřili, že jako zázrakem přežili bolševický kriminál a nyní je čeká příjemnější část trestu. Někteří si dokonce oddychli, když uslyšeli, že musí strávit několik let v pracovním táboře, neboť se obávali absolutního verdiktu: „*Pokud jsem mohl zaznamenat, i pro ostatní to byla nesmírná úleva. Počítali jsme se smrtí.*“¹¹⁸ Rozdávát tresty smrti ve velkém si sovětský režim nemohl dovolit, poněvadž potřeboval zdravé mladé lidi, kteří budou v gulagu pomáhat při těžbě surovin, budování dopravních tepen a realizaci rozsáhlých průmyslových objektů, což však Dulov a jiní netušili, a tak měli dosud radost, že neskončí před popravčí četou. Když mohl pamětník o půl století později svobodně promluvit a vrátit se v čase, uvědomil si, že rozhodující nebyl fakt, zdali někdo obdržel tři roky nebo pět let, protože tak či tak je jeho osud zpečetěn: „*Nevěděli jsme zatím, že z táborů, kam nás odvezou, se nikdo nemá dostat na svobodu, aby nemohl vyprávět, co v nich prožil. Na výši trestu tedy nezáleželo.*“¹¹⁹ Pro vypravěče byl počet let odnětí svobody nedůležitým číslem, jež neznamenalo vůbec nic. Stalin měl mít vymyšlený plán takovým způsobem, že se v gulagu dříve či později všichni vězni upracují k smrti, že nikdo z nich nesmí přežít a nikdo nesmí být propuštěn, aby světu nemohl sdělit pravdu o tom, jaké poměry dominují v sovětském táborovém systému. Tento předpoklad se však nenaplnil stoprocentně, neboť další vývoj se ubíral odlišným směrem, než si diktátor předsevzal.

Existovaly sporadické případy, kdy vězni byli deportováni do gulagu ještě dříve, než se oficiálně dozvěděli důvod zatčení a počet let odnětí svobody. V roce 1941

¹¹⁷ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 71-72.

¹¹⁸ DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 30.

¹¹⁹ Tamtéž.

napadlo Německo překvapený Sovětský svaz, který se zprvu nedokázal bránit, a proto nepřipravení rudoarmějci museli ustupovat ve všech třech směrech (útoky skupin armád Střed, Sever a Jih). Rychlý postup wehrmachtu mj. rozhodl o náhlé evakuaci lidí ze sovětských věznic a jejich neprodlené deportaci do vzdálených míst SSSR. A tak teprve v roce 1942, kdy již pobýval na Kolymě, se Zoltán Štern dozvěděl od náčelníka správy táborů, za co a na jak dlouho byl zbaven svobody: „*Mně předal papír, že jsem odsouzen podle článku 80 za nelegální přechod státní hranice ke třem letům. Podepsal jsem to a hotovo.*“¹²⁰ V takovém případě ani nebylo zapotřebí „řádného“ soudu, v gulagu se podobné situace řešily tím způsobem, že tamější velitel přišel k vězni, který si od něj převzal napsaný rozsudek, čímž celý administrativní úkon skončil. Namísto náhradního soudního přelíčení, které se již nekonalo, se náčelník změnil v poštovního doručovatele, který předává adresátovi dokumenty úřední povahy.

Na ještě bizarnější situaci vzpomíná Natan Landau, který spolu s dalšími vězni také obdržel rozsudek jako Štern až v gulagu, ale s tím rozdílem, že tříletý trest, který si měli dotyční za nelegální přechod hranic odpykat, v okamžiku předání již uplynul (sic!). Samozřejmě že na tuto skutečnost u nadřízených vězni poukazovali, ale místo propuštění se za protesty dočkali přesunu do trestanecké kolonie se zostřeným režimem. Táborovým šéfům zřejmě brzy došlo, že se zadržováním těch, kterým vypršel trest, dopouštějí protiprávního jednání, a proto problém vyřešili formulováním dalšího rozsudku, jenž Landaua a spol. zpravil o nové délce pobytu v gulagu: „*Jste zadržen do konce války.*“¹²¹ Jakékoli naděje na propuštění tím pomasly a zklamání vězňů z poznané reality se prohloubilo. Ukázalo se, že stalinské soudnictví nemá punc exkluzivního státního orgánu, jenž slouží k nestrannému uplatňování a hájení právní normy za přítomnosti obviněného a jeho advokáta, ale spíše instituce, která žije svým vlastním životem a nepotřebuje respektovat zákonem stanovené postupy.

¹²⁰ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 185.

¹²¹ Tamtéž, s. 156.

6. Transport do gulagu

Vypravěči věnují pozornost detailnímu líčení transportu vlakem do gulagu, aby poukázali na to, čeho všeho byli očitými svědky, neboť i samotná cesta do táborů dokumentuje nuzný stav, v němž se vězni nacházeli, a tvoří tudíž nedílnou součást smutné anabáze, kterou museli podstoupit: „*Je nechutné o takových záležitostech psát, ale patřily k utrpení nevinných lidí a bez jejich vyličení by obraz tohoto utrpení nebyl úplný.*“¹²² Pamětník nemá na mysli pouze po okraj přeplněné vagony zavšivenými, hladovými a psychicky rozrušenými i fyzicky strádajícími vězni, ale též zašpiněnou podlahu lidským exkrementem, z něhož se cestujícím zvedal žaludek a jenž se kvůli neexistenci tradiční toalety rozmazával po celém prostoru: „*Záchodová díra zela v pravém rohu vagónu. Odporné zařízení. (...) Nečistota se na podrážkách bot roznášela po podlaze i na palandy.*“¹²³ Lidé neměli po ruce žádnou vhodnou věc, díky níž by mohli nepořádek uklidit, a proto na zastávce požádali čekistu, aby jim poskytl kus dřeva, kterým by výkaly odstranili. Odpověď je zajisté nepotěšila, nicméně vzhledem k tomu, že již věděli své, překvapení nebyli: „*Na co prkno? Máte pazoury, ne?*“¹²⁴ Protože se fekálie nikomu vlastníma rukama uklízet nechtělo, provázely vězně celou dobu až do výstupu z vlaku, a staly se tak jejich nechtěnými společníky rovněž při stolování: „*Na zneřádnou podlahu strážní stavěli kbelíky s jídlem a na špinavou rozprostřenou vojenskou pláštěnku pokládali odměřené porce rozkrájeného chleba.*“¹²⁵ Potřeba vyhovět prázdnému žaludku však byla natolik silná, že lidé neváhali a nabídnutý pokrm neodmítli, byť při jeho konzumaci měli smíšené pocity. Natan Landau vzpomíná, jak v jedné běloruské stanici zastavil vlak, aby vězni dostali po několikadenním půstu najíst, nicméně příliš nadšeni nebyli, neboť „*... nám dovnitř hodili jeden velký bochník chleba, asi čtyřkilový, a každému jednu rybu. Ty ryby se hýbaly červy.*“¹²⁶ Ti, kteří měli enormní hlad, ignorovali, že v mrtvých vodních obratlovcích se nachází dosud živý škodlivý hmyz, jenž člověku spíše ublíží, než pomůže, a rybinu hltavě snědli, čímž si způsobili zdravotní komplikace, kterých si již na

¹²² DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 21.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 151.

první pohled nebylo možné nevšimnout: „*Všichni měli zarudlé oči a vypadali, jako kdyby měli vzteklinu. Jaké štěstí, že jsem tu rybu nejedl!*“¹²⁷

Vedle chronického nedostatku potravin trpěli vězni permanentní potřebou pít, neboť tekutiny byly snad ještě vzácnějším zbožím než jídlo, a proto se odsouzcenci snažili najít všemožné způsoby, jak by mohli získat i několik málo kapek. Např. Vasil Coka líčí, že „*pro zahánání žízně jsme škrabali dřevěnými lžičkami jinovatku z vagónu a tím ji alespoň částečně hasili.*“¹²⁸ Třebaže jí bylo poskrovnu, rovněž zmrzlá vodní pára pomáhala lidem zůstat naživu. Zde se potvrdilo, že nalézá-li se člověk v krizové situaci, hledá krizové řešení, a pokud je objeví, může být na chvíli šťasten i v nešťastné době. To platí také pro Ernesta Videra, který vzpomíná na okamžik, jak všichni byli rádi za to, když vymysleli efektivní způsob, jak se lze napít z venkovní kaluže, i když se vězni nacházeli ve vagonu. Když žádanou pomoc neobdrželi, museli si poradit sami a svým důvtipem dokázali, že se originalitě meze nekladou, což platí zejména tehdy, bojují-li o holé přežití: „*Měli jsme jeden hrníček a přivázali na něj provázek. Jakmile vlak někde zastavil, spouštěli jsme ho zamřížovaným okýnkem a snažili se třeba z louže venku nabrat vodu. Bývala zabláčená, černá nebo žlutá, ale stejně si každý lknul.*“¹²⁹

Další pamětník popisuje, jak často a při jaké příležitosti se vězni mohli zbavit pocitu žízně: „*Jen když se zastavovalo, aby parní lokomotiva nabrala vodu, směli jsme vyběhnout ven, abychom se alespoň trochu napili a vykonali potřebu. Zastávky přicházely zhruba jednou denně, nebo obden.*“¹³⁰ Trestancům bylo tedy dovoleno, aby se jednou za dvacet až čtyřicet hodin napili vody, osvěžili se a ulevili si. Vlak vezl soupravu několika desítek vagonů, přičemž v každém z nich se nacházely desítky uvězněných, z čehož vyplývá, že vodou se muselo šetřit, neboť primárně nebyla určena pro velké množství budoucích obyvatel gulagu, nýbrž pro lokomotivu, aby své cestující dovezla do cílového místa. Někdy ovšem nedostatek tekutin nutil vězně k tomu, aby si úderem do vlaku a řvaním vymohli přítomnost strážného, kterého prosili o slitování a záchranu: „*Bud'te tak hodný, dejte nám pár věder vody. Lidi tu umírají žízní. Ujedeme ještě sto kilometrů a polovina z nich zemře.*“¹³¹ Natan Landau chtěl odvrátit nezadržitelně se blížící pohromu, a tak požádal čekistu o solidaritu, která jeho téměř nic

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 9.

¹²⁹ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 141.

¹³⁰ DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 30.

¹³¹ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 151.

nebude stát, ale ostatním tato velkorysost umožní přežít. Místo očekávané empatie a nezištné pomoci, kterou očekával, se však Landau střetl s nepochopením a hrubostí: „*A válenkou mi dupnul na nohu tak silně, že jsem se bolestí svezl na zem.*“¹³² Strážci jsou vykreslováni jako nositelé zla a bezcitného násilí, kteří disponují jasnou převahou nad obyčejnými a bezbrannými vězni, tedy zástupci dobra, již – ač v početní převaze – stojí na straně bezmocných a nedobrovolně se účastní předem prohraného zápasu.

Ne všichni vězni se těšili pevnému zdraví a ne všem se podařilo jízdu v dobytčích vagonech přečkat, a tak se ani do táborů nedostali: „*Byli jsme spíše transport mrtvých než živých. Z každého vagonu vynášeli pár vězňů, kteří jízdu nepřežili.*“¹³³ Mezi pasažéry nebyli jen političtí vězni, ale rovněž zloději (tzv. žulici), kteří z pochopitelných důvodů byt' alespoň elementární etické zábrany postrádali, a pokud někdo zemřel, k nebožtíkovi nepřistupovali s pietou, jak by se slušelo, ale naopak dokazovali, jak dobře se vyučili svému řemeslu a s jakým morálním kreditem přišli: „*Během noci zloději mrtvolu prořezávali a co našli v kapsách, bylo jejich. Dokonce někdo seskočil z palandy a stáhl mrtvému boty. Ty přece do hrobu nepotřebuje! Kdyby to neudělal on, ukradne je někdo jiný. A budou-li boty malé, prodá je. Mrtvola byla za chvíli polonahá.*“¹³⁴ O lidech, kteří skonali cestou do gulagu, hovoří rovněž Samuel Friedmann, jenž poukazuje na to, že přežil-li někdo jízdu ve vagonu, neznamená to automaticky, že by měl vyhráno. Vypravěč totiž nezmiňuje nebožtíky ve vlaku, ale až na lodi, která po přestupu dopravila vězně na Kolymu. Mluví o nich z toho důvodu, aby upozornil na fakt, co po jejich smrti následovalo, resp. jak s nimi bylo nakládáno: „*Když někdo zemřel, vynesli ho na palubu a jednoduše hodili do vody.*“¹³⁵ Mrtvoly se neskladovaly na plavidle a poté na pevnině po křesťansku nepohřbívaly, ale shazovaly se rovnou do moře, jako by šlo o nějakou zbytečnou věc, kterou už nikdo nepotřebuje a která je na obtíž a překážku, a proto bylo zapotřebí se jí co nejdříve a nejjednodušeji zbavit.

Natan Landau popisuje náročnou osmidenní pěší cestu, kterou museli všichni podstoupit, aby se dostali do gulagu, a diví se, že během ní nezahynul, protože byla velmi úmorná a její zdolání se jevílo jako prakticky vyloučené: „*Nechápu, jak jsme to*

¹³² Tamtéž.

¹³³ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 126.

¹³⁴ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 84-85.

¹³⁵ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 178.

dokázali ujít.“¹³⁶ Vězni se totiž brodili závějemi sněhu pouze v letních šatech, v nichž utekli z Podkarpatské Rusi. Za dvacet čtyři hodin měli ujít zhruba třicet kilometrů, a aby nezaostávali a byli neustále motivováni ke svižnému tempu, slyšeli obligátní výhrůžku, díky níž dozorcí chtěli zamezit nejen případnému útěku, ale též zbytečnému loudání: „*Jestli uděláte krok vpravo, krok vlevo, budeme střílet.*“¹³⁷ Vzhledem k nastavené rychlosti chůze, obtížnému terénu, zimě a neadekvátnímu oděvu někteří jedinci nestíhali a postupně odpadávali, jakkoli se navzájem všemožně povzbuzovali. Jestliže už někdo zcela rezignoval na pokračování a bez cizí pomoci se neobešel, mohl jej zachránit kamarád, byť i on měl problémy sám se sebou: „*Táhl jsem Spiegela, i když jsem sám cítil, že mi nohy už taky moc neslouží, že ztrácím síly.*“¹³⁸ Přestože se dříve neznali, byli ochotni si vyjít vstříc a podpořit se, jak jen se dalo. Také tímto způsobem vězni utužovali mezilidské vztahy, neboť si uvědomovali, že pokud jeden pomůže druhému, pomůže později druhý prvnímu, naskytne-li se k tomu vhodná příležitost. Slabších vězňů se ale nakonec ukázalo být víc než těch, kteří by unesli někoho dalšího. Jak tito fyzicky vyčerpaní trestanci dopadli, sděluje Landau: „*Ty z nás, co během cesty nemohli a zůstali pozadu, jsme už nikdy neviděli. Říkalo se, že je zastřelili.*“¹³⁹ I kdyby je dozorcí nezastřelili, jak uvažuje pamětník, stejně by zemřeli, protože by se o ně nikdo nepostaral. Sami bez energie a navíc řádně hladoví, žízniví a promrzlí neměli nejmenší šanci na přežití. Souboj člověka s přírodou v nelítostných klimatických podmínkách byl dopředu rozhodnutý.

Z perspektivy psychologie osobnosti lze pochopit, proč vyšetřovatelé při výsleších trýznili vězněné. Hájili své individuální zájmy, a aby dosáhli uspokojivých výsledků z hlediska počtu přiznání, sahalo po mučících metodách. Přestože věděli, že páchají zločiny nebývalých rozměrů, pokračovali v nich i nadále, neboť si museli udržet pracovní pozici, aby finančně zabezpečili sebe i vlastní rodiny. Chápali, že v podstatě jiná cesta neexistuje, a proto s vězněnými zacházeli nelidsky. Hmotné statky upřednostnili před morálními hodnotami, jež shledávali méně významnými. Horší je to s porozuměním a vysvětlením téhož přístupu při deportacích do gulagu. Zajisté čekisté nebyli z vyšších míst instruováni, aby ve vlacích trápili osazenstvo odepíráním vody, aby házeli mrtvolky z lodí do moře nebo aby při pěší cestě do táborů pomalé a

¹³⁶ Tamtéž, s. 151.

¹³⁷ Tamtéž, s. 152.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

nemohoucí stříleli. Vždyť smysl represí spočíval v tom, že se co nejvíce jedinců v co nejzdravějším stavu musí dostat až do gulagu, aby zde mohli pracovat. Určitě si nadřízení nepřáli, aby během transportu docházelo k masovým úmrtím a mezi nově příchozími převládali nemocní, kteří nebudou s to vykonávat fyzicky náročné úkoly. Navzdory tomu se tak dělo prakticky s železnou pravidelností a pamětníci si na tento jev stěžují takřka unisono. Čekisté jasně demonstrovali, že jsou to právě oni, kdo disponuje téměř neomezenou mocí, a protože je nadřazenost, touha někoho ovládat a možnost rozhodovat o osudech vězňů uspokojovaly, nebáli se páchat nejtěžší provinění proti právnímu řádu. Kdo by navíc detailně zkoumal, jestli někdo ve vlaku nedostal napít a najíst, jestli se někdo ztratil z lodi nebo při pochodu do táborů. Pokud by se kompetentní osoby přece jen dotazovaly, snadno by dozorcí na základě vykonstruovaných příběhů dokázali, proč došlo k početnímu úbytku vězňů (např. z důvodu, že při pokusu o útěk museli použít zbraně, což je jejich služební povinností). Přímou komunikací s deportovanými – navíc „antisovětskými živly“ – by jistě kontrolní orgán nezjišťoval, jak tomu bylo doopravdy, a spokojil by se pouze s konstatováním zaměstnanců bezpečnosti, kteří by přišli se svou verzí. Mít širokou paletu pravomocí a chuť ji okatě uplatňovat na „zrádcích“ a „špionech“ bylo velmi potěšující a bolševici z NKVD, vychovávaní totalitním stalinismem k třídní nenávisti, mohli jen stěží nabídnuté příležitosti odolat.

Také je důležité podotknout, že čekisté prostřednictvím brutality utužovali svou autoritu a u protistrany vyvolávali atmosféru panického strachu, jenž měl torpédovat případný odpor. Pokud by se chovali méně agresivně, museli by čelit častým protestům, které by se mohly změnit v neřízenou vzpouru, čemuž bylo nutno za každou cenu zabránit. Zatímco v uzavřeném prostoru (např. v gulagu) se vězni hlídají snáze, během transportu do táborů je situace pro dozorce složitější a rovněž mnohem nebezpečnější, protože relativně volný pohyb osob – byť hlídáný ze všech stran nabitými puškami – více provokuje k myšlenkám o životě na svobodě. S tím ostraha musí počítat a podle toho přizpůsobit tvrdost a nekompromisnost zacházení s vězni. Jestliže by čekisté deportaci podcenili a nezvládli ji (např. by došlo k útěkům či fyzickému napadení dozorců a k následné přestřelce), provinilí čekisté by v takovém případě nezůstali bez nesmlouvavého potrestání. Délka jejich životů tedy korespondovala s precizně odvedenou prací a případné pochybení pro ně mělo fatální následky.

7. Práce v gulagu

Po příjezdu do gulagu strávil Mikuláš Faerber jeden týden v karanténě, která se ovšem změnila na školicí pracoviště, v němž bylo posluchačům vštěpováno základní teoretické pravidlo fungování gulagu: „*Kdo nepracuje, ať nejí – Kto něrabotajet, někušajet.*“¹⁴⁰ Hned na začátku se tak pamětník dozvěděl, že porce jídla se bude přidělovat na základě odvedené práce, což jej mělo vyburcovat k nadprůměrným výkonům. Pochopil, že výši přídělů stravy ovlivní pouze on sám, že tato hlavní zaměstnanecká činnost rozhodne o jeho eventuálním blahobytu, ale v případě nezdaru i o možném úpadku. Ze strany vedení gulagu šlo o taktický manévr, jímž chtělo podpořit maximální pracovní kázeň vězňů, kteří si měli kvůli strachu z případného nedostatku potravin sáhnout na samé dno svých možností. Trestanci proto nasazovali životy nikoli pro budovatelské nadšení a průmyslový rozkvět Sovětského svazu, ale pro záchranu vlastních existencí.

Ernest Vider vzpomíná na to, jak se po dlouhé pěší túře ocitli na zasněženém místě poblíž sibiřského jehličnatého lesa, kde se nenacházelo vůbec nic, a přesto šlo o cílovou destinaci: „*Tak tady budete žít. Okolo je tajga, les, hled'te si postavit obydlí.*“¹⁴¹ A tak se vězni pustili do svého prvního velkého pracovního projektu, který spočíval ve vybudování tábora, jenž se stane jejich novým domovem. Svědectví je známkou toho, že gulagovské souostroví se rozrůstalo i na počátku 40. let, kdy Stalin stále věřil ve smysluplný ekonomický přínos koncentračních táborů, jež neměly sloužit pouze těm, kteří je vlastníma rukama postaví, ale rovněž těm, kteří přijdou po nich a budou pokračovat v jejich díle. Expanze gulagu byla přitom důležitá především v severovýchodní části Sibíře na Dálném východě. V oblasti Kolymy, v níž se pamětníci pohybovali, se nacházela bohatá ložiska uhlí a četná ložiska zlata, a tak do těchto míst putovaly nekonečné zástupy vězňů, kteří zde měli za úkol naplňovat plány sovětské hospodářské politiky.

Jak se v pustině staví tábor, věděl na základě osobních zkušeností také Štěpán Luťanský. V tajze se pokácely a následně čistily stromy, které byly ručně dopraveny na louku. Která věc se musela vyrobit v samém úvodu, je zřejmé z pamětníkovy výpovědi: „*První, co se staví, je plot, vysoký a bez skulin.*“¹⁴² Hlavní prioritou strážných tedy bylo zajistit, aby si vězni sami vytvořili neprodyšnou klec, z níž nebude možné uniknout.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 169.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 141.

¹⁴² LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 130.

Největší tragédie by totiž nastala, kdyby někdo utekl, a gulag by tím přišel o pracovní sílu. Ohrazení pozemku pevným zátarasem se tak stalo absolutní prioritou a teprve po jeho zhotovení mohly následovat další kroky. Zrodily se dvě věže (rozhledny), strážnice, brána a dřevěné domy pro personál tábora. Když bylo vše hotovo, došlo též na dočasný primitivní přístřešek pro trestance: „*Pro vězně zatím nějaké zemljanky, až později trvalejší obydlí.*“¹⁴³ Přestože byli vězni nejdůležitější a zároveň nejpočetnější sociální skupinou, bez nichž by se nic nepostavilo, vedení tábora se k nim chovalo s despektem a odsouvalo je na poslední kolej, aby tím dalo najevo, že zde nejsou na žádné rekreaci a že coby nepřátelé lidu musí odčinit své zločinné jednání vůči SSSR, jehož se měli dopustit.

Vězni participovali na stavbě železniční tratě Kotlas-Vorkuta a jejich svědectví potvrzuje, že na tyto okamžiky nevzpomínají nejraději: „*Dřeli jsme do úmoru, dvanáct hodin den co den. Kopali zmrzlý písek, zasypávali mokřinu a navršovali železniční násep. Normu se mi nedařilo splnit, ať jsem se namáhal sebevíc. Cítil jsem, že už dlouho nevydržím se silami.*“¹⁴⁴ Pamětník poukazuje na pracovní povinnost, která byla vinou své náročnosti téměř nesplnitelná, přestože se Jan Demčík pokoušel požadované mety dosáhnout. Pravděpodobnost neúspěchu nadto zvyšovaly nekvalitní nástroje, jimiž trestanci disponovali, což vypravěč komentuje s notnou dávkou ironie: „*Navíc se používají lopaty a krumpáče, které snad pamatují stavbu Pětěrburku za Petra Velikého.*“¹⁴⁵ Zastaralé náčiní, vyčerpání organismu a vysoké pracovní nároky předurčily, že očekávaného výsledku zřejmě docíleno nebude. Bylo tedy jen otázkou času, kdy tělo odmítne poslušnost a zkolabuje.

Ve Vorkutě byl nasazen rovněž další vypravěč, jenž při popisu pracovní činnosti zdůrazňuje absenci tolik důležitého odpočinku, bez něhož stěží stoupne výkonnost, a přítomnost arktických mrazů, s nimiž se vězni museli vypořádat: „*V našem táboře se pracovalo sedm dní v týdnu, žádné volno, žádné svátky, často i při teplotách kolem čtyřiceti pod nulou.*“¹⁴⁶ Permanentní zátěž v kruté zimě bez možnosti alespoň oddání se krátkodobému klidu dokazuje nastavenou politiku Sovětského svazu, který od trestanců požadoval maximální využití stráveného času v gulagu k pracovním úkonům, které nesmělo omezit ani nepříznivé počasí – nehledě na to, kolik lidských životů bude tato

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 27.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 26.

¹⁴⁶ DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 33.

nezodpovědná strategie stát. Obrovský nápor přirozeně nevydrželi ti, kteří nebyli na tyto klimatické podmínky zvyklí a dříve či později by odpadli, pokud by jim někdo nenabídl pomocnou ruku. Také proto vděčili odolnějším jedincům, kteří je zachránili před jistým koncem, a této ochoty si vážili. I když fyzicky zdatnější pomáhat nemuseli, nezištně tak činili, neboť pomoc bližnímu svému považovali za naprostý automatismus, kterým přišli vybaveni do gulagu. Zvítězila zde jedna ze základních křesťanských tezí „můžeš-li pomoci, musíš“: „*My, co jsme byli silnější, jsme denně pomáhali slabším.*“¹⁴⁷

Vypravěč, který pobýval v Magadanu, vzpomíná na situaci, kdy si brigáda musela poradit téměř s neřešitelným pracovním úkolem. Při stavbě elektrárny bylo nutné zasadit do půdy dvěstěpadesáticentimetrovou kulatinu tak, aby jeden metr zůstal nad povrchem, což se ovšem bez patřičné mechanizace a při teplotě několik desítek stupňů pod nulou ukázalo jako zcela nemožné: „*Muži kopali, až jim od krumpáčů lítaly jiskry, ale na kámen zmrzlá zem vzdorovala.*“¹⁴⁸ Aby nedošlo ke konfliktu s nadřízenými, bylo zapotřebí vymyslet rafinovaný způsob, kterým vězni zdánlivě splní plán a uspokojí požadavky protistrany. Ve skutečnosti si ale trestanci ulehčili práci a vše provedli tak dokonale, že si vedení tábora ničeho nevšimlo a s výsledkem navíc vyjádřilo spokojenost. Jeden muž totiž doporučil ostatním, „*aby kulatinu zkrátili, kus jí jednoduše uřízli. Nad povrchem ať zůstane metr, protože to se dá změřit, ale kolik dřeva je v hloubce pod betonem, tam na to žádný rentgen stavbyvedoucí nemá.*“¹⁴⁹ Kusy dříví s kruhovým průřezem držely pevně v zemi, aniž se kývaly, a proto kamufláž zůstala neodhalena. Uvedený příklad dokládá, kterak vězni vynalezli sice spektakulární, ale zato velmi účinné řešení, kterým docílili splnění týdenní normy a které znamenalo rozptýlení myšlenek na případné represe v podobě snížení dávek potravin, jež už tak byly zcela nevyhovující.

Velkou výhodou měli ti, kteří disponovali silným tělesným fondem, a dokázali tudíž zdolávat překážky snáz. Vysoké pracovní tempo jim nečinilo potíže, načež někteří dokonce aspirovali na stachanovce, z čehož plynuly nemalé výhody především ve formě nadstandardního přidělu dalšího jídla, kterého byl v sovětských táborech chronický nedostatek. Členem údernického hnutí se mohl stát ten, který měl zkušenosti s fyzickou námahou již z dřívějšíka, jak prozrazuje pamětník z Vorkuty: „*Byl jsem z domova zvyklý*

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 17.

¹⁴⁹ Tamtéž.

na těžkou práci, takže se mi podařilo nejenom plnit, ale i překračovat normu, což byla základní podmínka přežití.“¹⁵⁰ Mimořádné výkony M. Kričfaluših, jenž přišel o svého otce v dětském věku, a musel jej tedy zastoupit v mnohých náročných činnostech ještě dříve, než bývá za normálních okolností běžné, umožnily, aby se o nadprůměrnou porci, kterou získal, podělil se svým polským kamarádem, jenž se pevnému zdraví netěšil a žádným vyhlášeným úderníkem nikdy nebyl. Tím vypravěč manifestuje vzájemnou podporu, která v gulagu měla reálné nositele, která vězně významně povzbuzovala a zároveň stmelovala a která jim dodávala energii nutnou pro další existenci.

Vasil Hajdur, který se na rozdíl od ostatních vyhnul deportaci na Kolymu a pobýval v táboře Talica blízko tehdejšího Sverdlovka (dnešního Jekatěrinburgu) na středním Uralu, v němž panovalo o mnoho příznivější počasí, téměř dva roky pracoval v místní cihelně a také on časem výrazně překračoval stanovené limity: „*Dosti rychle jsem se zapracoval a postupně jsem práci zlepšoval a výkon víc a víc zvyšoval, až jsem za 12tíhodinovou pracovní směnu dokázal vyrobit 1800 kusů cihel. (...) Nikdo nedokázal za směnu vyrobit tolik cihel jako já, plnil jsem normu na 150 %, i když normy byly tvrdé.*“¹⁵¹ Pamětník sebe sama prezentuje coby nejvýkonnějšího stachanovce, který za půl dne jako jediný dokázal vyprodukovat o čtyři stovky více cihel, než bylo závazné, a tak se mu rovněž dostávalo zvláštní úcty a exkluzivního zacházení, přičemž tento status sociální výjimečnosti samozřejmě neodmítl, naopak jej s potěchou přijal a výsad si rád užíval, aby ulevil svému dosavadnímu těžkému životu v gulagu: „... vyměnil jsem tvrdé pryčny za měkkou bílou postel a tábor se mi stal snesitelnější.“¹⁵² Vinou dočasně zhoršeného zdravotního stavu byl Hajdur přeřazen na práci v zahradnictví, kde se staral o skleníky a pečoval o sibiřskou zeleninu (sic!). Vinou soustavného hladu vypravěč využil svého nového zaměstnání, neodolal a kradmo si odnášel pěstované rostliny k vlastnímu prospěchu, aby je zkonsumoval, třebaže k jeho osobní spotřebě určeny nebyly. Po prozrazení mu hrozil trojí trest, ale protože stále platil za vynikajícího úderníka, náčelník jej pouze zbavil prominentního místa zahradníka: „... odpustil mi vězení, ale ze zahrady jsem musel odejít. Naštěstí mě nechal bydlet v stachanovském domě dál.“¹⁵³

¹⁵⁰ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 167.

¹⁵¹ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 34.

¹⁵² Tamtéž, s. 35.

¹⁵³ Tamtéž, s. 40.

Někdy také nejlepší z nejlepších měli problémy zvládnout stanovené penzum pracovní činnosti, protože jim nepřály přírodní podmínky. Bylo tudíž nutné podvodně upravit statistiky, aby se nadřízení nadále domnívali, že se vše daří podle plánu: „*Ale i brigáda stachanovců poslední dobou neplní normy. Ty jsou vysoké, země je zmrzlá jako kámen, takže se musejí falšovat zápisy na dřevěné destičce, aby norma byla splněna.*“¹⁵⁴ Aby taková akce přinesla kýžený výsledek, museli být do ní zapojeni nejen samotní stachanovci, ale též normovači, kteří provedenou práci po každé směně kontrolovali a údaje pečlivě zaznamenávali do připravených dokumentů, kterými před svými šéfy obhajovali předstírané úspěchy. Třebaže šlo o nečestné jednání, těžila z něj celá skupina zainteresovaných, jestliže byl tento záměr dobře realizován a dotažen do zdařilého konce: „*Všichni jsou pak spokojeni a dostanou plnou dávku chleba a polévku navíc.*“¹⁵⁵ Jako by vypravěč poukazoval na to, že se stačilo dohodnout a normy plnit pouze na papíře bez ohledu na skutečně odvedenou práci. Bylo-li třeba, připsalo se několik koleček navíc a nikdo si ničeho nevšiml. Evidentně se tedy hledělo jen na úřední záznamy, nikoli na opravdový stav věci.

Drtivá většina táborového osazenstva však řešila úplně jiné problémy než překračování plánu, protože vězni neměli tolik síly a nebyli tak zruční a odolní jako velmi úzká část lidí. Ostatní se spíše snažili o to, aby se alespoň na nějaký čas vyhnuli náročným společným pracím (kácení lesa, stavbě objektů, těžbě uhlí, rýžování zlata) a mohli se věnovat takové profesi, při níž by se tolik nenadřeli a neničili si své již tak chatrné zdraví. Radovat se mohl ten, komu se podařilo najít uplatnění v táborové jídelně, jelikož z toho těžil nemalou výhodu: „*Já jsem měl štěstí, že jsem kromě práce, kterou jsem musel vykonávat jako každý vězeň, pomáhal večer kuchaři umývat kotle a svou porci chleba jsem tak mohl darovat brigadýrovi. Tím jsem získal protekci při přidělování lehčích prací.*“¹⁵⁶ Vasil Coka, jenž byl na Uchtě zaměstnán jako dřevorubec a kopáč na stavbě potrubí zemního plynu, se seznámil s čínským kuchařem, který připravoval pokrmy pro celý tábor. Jejich přátelství vyvrcholilo zvýšenými dávkami chleba, jež pamětník vyměnil za méně náročné povolání v gulagu. Tento obchod na způsob barteru se ukázal být prospěšný jak pro vedoucího směny, který vyšším množstvím pečiva tlumil svůj hlad, tak pro Coku, jenž sice nezahnal tělesný pocit touhy

¹⁵⁴ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 149.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 12.

po potravě, ale zato již nepřišel do styku s obecnými pracemi, které pro mnohé jedince měly likvidační charakter.

Pokud jedinec disponoval uměleckým talentem, po němž byla ze strany dozorců zvýšená poptávka, mohl jej uplatnit ve speciální profesi, která dotyčnému člověku nejenže dočasně usnadnila a zpříjemnila nelehký gulagovský život, ale zároveň mu umožnila demonstrovat výtvarné nadání, jež rozvíjel ještě na svobodě při studiu učitelství pod odborným dohledem zkušeného pedagoga a slavného podkarpatského akademického malíře Vojtěcha Erdélyho. Pamětník projevil zájem o místo dobrovolníka, jenž je s to hezky kreslit na dřevěné desky různé slogany, které si vedení tábora objednalo: „*Hlásím se, že jsem malíř a budu jim ta hesla malovat na syrová prkna, dlouhá přes dva metry. Co tam mám namalovat, to mi řekne náčelník stráže.*“¹⁵⁷ Červenou a zelenou barvu sice dostal, ale štětec si musel obstarat sám, což učinil tak, že si upravil třísku, s níž se posléze dalo psát. Obsah prohlášení, který musel ztvárnit, měl politický ráz a byl příznačný pro dobu svého vzniku: „*Ať žije Velký říjen, ať žije Stalin!*“¹⁵⁸ Přestože věděl, že vězni mají na základě vlastních zkušeností s gulagem odlišný názor, než proklamovaly vyzdobené nápisy, úkolu se nevzpíral, poněvadž se nechtěl vrátit k těžkým pracím, od nichž si nyní mohl odpočinout, a jelikož se mohl těšit na vynikající stravu v podobě lívanců z mouky, tzv. blinčiků: „*Utřel jsem si ruce od barvy do sněhu a sedl k jídlu. To je dobrota, to jsem ani doma neměl, u nás doma ani blinčiky neznali.*“¹⁵⁹ Vězni byli snadno vydíratelní a kvůli jídlu mnohdy museli přistoupit na věci, s nimiž vnitřně nesouhlasili, ale aby přežili, bez jakéhokoli vzdoru nabízenou pozici přijali. Luťanský tak umělecky ztvárňoval socialismus a Stalina, třebaže jak jej, tak všechny ostatní právě on vehnal do gulagu, v němž si mnozí uvědomili rozdíl mezi veřejně artikulovanou prorežimní propagandou s líbivými citáty a holou realitou, která se od spravedlivé společnosti dosti odlišuje.

Trestanci se stále snažili přijít na způsoby, jak by unikli tvrdé a neúnosné dřině, která se dala vydržet pouze nějaký čas. Pakliže si postranními cestami neobstarali podporu vlivné osoby k získání privilegovaného místa a svou reálnou příležitost přežít shledali nepatrnou, uchýlili se k extrémnímu řešení: „*Došlo to tak daleko, že vězni, aby si zachránili život, vymýšleli různá sebezranění, někdy až tragická, která zanechala*

¹⁵⁷ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 159.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tamtéž.

*trvalé následky. Vězňům to nevadilo, hlavně že si chvíli odpočinuli.*¹⁶⁰ Nemohoucí člověk ležící v táborové nemocnici měl automaticky nárok na objemnější stravu, ovšem důležité bylo, aby úraz vypadal jako skutečně způsobený při pracovní činnosti a aby nevyšlo najevo úmyslné poškození vlastního zdraví, které se mj. trestalo přidáním několika dalších let k původnímu trestu. Tito odpírači měli pykat za to, že podvodně chtěli odpočívat a záměrně odmítali pracovat a budovat socialismus. Ačkoli lidé o těchto úskalích věděli, neváhali přistoupit k sebezrazení, které mělo pokaždé rozličné formy: „*Jeden vězeň se sekl sekýrou do levé nohy, až si ji málem usekl – byl to akt zoufalství a beznaděje. Jiný zoufalec si při práci v tajze zase usekl tři prsty, prý se mu smekla sekýra. Hrozně krvácel a držel si prsty levé ruky v dlani, visely mu na kůžičce.*“¹⁶¹ Člověk v bezvýchodné situaci upřednostnil několik dnů volna a více gramů chleba před zachováním svého zdraví, jež je obecně považováno za nejvyšší hodnotu lidského života, o niž se musí usilovně pečovat, nikoli tímto darem nerozvážně plýtvat. V gulagu však platila jiná pravidla a dominovaly zde úplně jiné priority, podle nichž se také vězni celou dobu chovali a volili mezi špatnými variantami tu nejméně zlou, i když zůstává nezodpovězenou otázkou, zdali ji tím, co sami sobě provedli, doopravdy našli.

Jeden pamětník se dokonce přiznává k tomu, že se nechal inspirovat těmi, kteří se rozhodli, že si dobrovolně ublíží: „*Byl jsem svědkem toho, jak se kamarádi sami nebo navzájem mrzačí a začal jsem v tom vidět i východisko pro sebe.*“¹⁶² Netrvalo dlouho a Pavlič přešel od úvah k činům. Jednoho zimního večera si na kamnech ohřál sních v plechovce, kterou obalil hadrem a odnesl ji před barák, aby do vroucí vody vložil horní končetinu: „*Bylo to děsné. Řval jsem jako zvíře, hoši vyběhli ven a ptali se, co se mi stalo. Odpověděl jsem, že jsem se nešťastnou náhodou opařil.*“¹⁶³ Cílem akce bylo zamezit tomu, aby k incidentu nedošlo před zraky ostatních, kteří by při konfrontaci mohli uvést pravdu, tedy že se nestala žádná nešťastná nehoda, ale že si dotyčný zranění způsobil vědomě, což by pro něj mělo fatální důsledky, zejména pobyt v korekci, snížení porce potravin na minimum a mizivou šanci na propuštění po uplynutí výkonu trestu. Táborový lékař zahájil vyšetřování a Pavličovu lež snadno prohlédl, přesto flagrantní porušení pravidel nenahlásil vyšším orgánům, přestože tak podle interních předpisů učinit měl (bylo nutné odhalovat a následně přísně trestat sabotéry), a

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 221.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 222.

¹⁶² PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 21.

¹⁶³ Tamtéž.

pamětník se proto mohl těšit na bezpracný týden. Zdravotník v této chvíli velmi riskoval, že po odhalení pravdy bude muset sundat bílý plášť a vyměnit jej za mnohem méně příjemný venkovní oděv pro tvrdě pracující. Dokázal tak nejen to, že mu odvaha rozhodně nechybí, ale též to, že je rovněž pouze člověk a že soucítí s utrpením bližních (vždyť sám byl vězeň), kteří neměli takové štěstí, aby si mohli užívat pracovní dobu ve vyhřáté ošetrovně, ale museli přecházet mrazivou dřinu pod otevřeným nebem. Po sedmi dnech se vše vrátilo do starých zajetých kolejí a Pavlič se opět musel hlásit na ranní směně. On i další tak vyměnili několik dnů či týdnů volna za kus zdraví, které se jim vyplatilo obětovat, jakkoli šlo ponejvíce o ztrátu nevratnou.¹⁶⁴

Velkou výhodou měl ten, který se od mládí věnoval různým sportovním disciplínám, neboť se jeho tělo snáze přizpůsobovalo zátěži v táboře a odolávalo krutým poměrům, jimž byli vězni dennodenně vystaveni. Mezi takové patřil Natan Landau, jemuž pohybová cvičení, na něž byl zvyklý od svých pěti let, velmi usnadňovala život v gulagu, na což byl při vzpomínání značně pyšný: „*Byl jsem na lágr připravený. Například při vynášení klád, když bylo sněhu po pás. Věděl jsem, že musím mít náklad jednou na levé straně a podruhé na pravé. Aby se námaha rozložila.*“¹⁶⁵ Pamětník si dokázal poradit s fyzickou námahou, kterou musel při náročné práci vyvíjet, i díky tomu, že pěstoval tělesnou aktivitu také v době, kdy ostatní kamarádi už jen truchlili a naříkali nad nezaslouženým osudem: „*Už ve vězení jsem se každé ráno doploužil k okýnku, abych se nadýchal čerstvého vzduchu a trošku si zacvičil. To samé i v táboře na ubikaci, jinak se člověk začal propadat nejen fyzicky, ale i psychicky.*“¹⁶⁶ Vypravěčova slova o dobrovolném a pravidelném tělocviku jsou zcela ojedinělá a u jiných pamětníků se s nimi nesetkáme, což lze celkem jednoduše vysvětlit. Vězni totiž byli pohublí, hladoví, promrzlí a často též nemocní a to poslední, o čem by uvažovali, by bylo sestavení individuálního tréninkového plánu v okamžiku, kdy dřeli v gulagu od

¹⁶⁴ Úmyslné sebezohavení tematizují rovněž vědecké texty, které se opírají o výpovědi různých svědků, z čehož lze usoudit, že nešlo o jev mimořádný, s nímž by se setkali pouze naši pamětníci, ale naopak obvyklý, jenž dokresluje atmosféru gulagu jako takovou: „*Viděl jsem odsouzené spolykat obrovské množství hřebíků a kusů ostnatého drátu, viděl jsem je polykat rtuťové teploměry, cínové mísy (které napřed rozlámali na „požívatelné“ kusy), šachové figurky, kostky domina, jehly, drcené sklo, lžíce, nože a mnoho podobných předmětů. Viděl jsem odsouzené, jak si zašívají ústa nebo oči nití nebo drátem, jak si na tělo přišívají řady knoflíků; jak si přibíjejí varlata ke kavalci...*“ Viz APPLEBAUM, A. *Gulag*. Praha-Plzeň 2004, s. 462.

¹⁶⁵ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 157.

¹⁶⁶ Tamtéž.

rána až do večera a kvůli zesláblosti nestíhali plnit pracovní normy. A právě na rozdíl od nich se Landau rozhodl, že se vydá svou vlastní cestou, která rezignuje na možnost sebepoškození a která koresponduje s jeho přirozeností: „*Dost vězňů přemýšlelo, jak si třeba useknout ruku nebo se jinak zranit, zmrzačit. O tom jsem nikdy neuvažoval. Chtěl jsem to přežít a pokud možno zůstat sám sebou.*“¹⁶⁷

Někdy sebevrah nenašel tolik odvahy, aby si způsobil smrtelná zranění sám, a proto žádal druhé, aby tak učinili za něj, neboť chtěl své dlouhotrvající trápení nadobro ukončit: „*Nejeden z mých druhů se však zcela vážně zabýval myšlenkou dobrovolně odejít ze světa. Můj krajan a kamarád Jura mne opakovaně prosil, abych na něho při vyklápění shodil vozík plný kamene.*“¹⁶⁸ Pavličův přítel chtěl upřednostnit smrt rychlou před smrtí postupnou a vsadil na to, že když se někdo ocitá v nouzi, spřízněná osoba mu pomůže. Pamětník sice chápal nedobrou situaci, v níž se dotýčný nachází, a rozuměl jeho rozhodnutí, nicméně ze dvou důvodů mu nevyhověl: „*Odmítal jsem nejen proto, že prostě nejsem schopný něco takového udělat, ale také mi bylo jasné, že bych za to dostal pár let vězení navrch. A kdo ví, jestli by mne rovnou nezastřelili.*“¹⁶⁹ V gulagu se mezi jednotlivými vězni vytvořilo silné citové pouto, jakkoli se před příchodem do SSSR vůbec neznali, a tak se pro Pavliče ukázalo prakticky nemožné, aby vzal blízkému člověku život, přestože po tom velmi touží. Navíc se obával navýšení trestu, což by výrazně zmenšilo šanci na možné přežití tábora a následné propuštění. Pamětník zároveň připouští eventuální popravu, která by jej čekala, jestliže by vyšla najevo pravda, že Jura nezemřel nešťastnou náhodou, ale byl cílevědomě zavražděn. Vedení tábora by tak zřetelně demonstrovalo, jak se bude zacházet s podobnými „záškodníky“, kteří záměrně poškozují pozitivní vývoj pracovních projektů, jež sovětská politická elita připravila. Hrozilo zde také nebezpečí, že pokud vězeň beztrestně zabije jiného vězně, může to v budoucnu kdykoli zopakovat, čímž by komplikoval budovatelské plány. Pavlič by tak přišel o život nikoli kvůli tomu, že jej někomu dalšímu vzal, ale proto, že by gulag jeho vinou postrádal jednoho z kolymských zlatokopů, což by táboroví velitelé zřejmě vyhodnotili jako největší zločin, jehož se mohl dopustit, a tudíž nelze vyloučit variantu, že by právě z tohoto důvodu sáhli po absolutním trestu.

Pokud pamětníci před útekem z Podkarpatské Rusi četli anebo alespoň prostřednictvím vyprávění znali Dostojevského dokumentární román, v němž autor

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 28.

¹⁶⁹ Tamtéž.

popisoval své osobní zkušenosti politického vězně, které nabyt coby trestanec na Sibiři, jistě se jim zastesklo po době 19. století, kdy si odsouzcenci k nuceným pracím mohli užívat liberálního vězeňského režimu, jenž ve srovnání s gulagem vyznívá jako úplná idylka. Zejména období zimy přímo vyzývalo k zahálce a vězni si sami rozhodovali, když uplynul oficiální pracovní program, kterak naloží s přebytečným volným časem: „*Zimní den byl krátký, práce končila záhy a všechno naše obyvatelstvo se vracelo brzy do věznice. A kdyby nemělo tu a tam nějaké vlastní zaměstnání, nemělo by skoro vůbec co dělat.*“¹⁷⁰ Jestliže vězni gulagu přišli s legendární prózou do styku až po druhé světové válce, zřejmě nevěřili vlastním očím, že něco takového kdysi existovalo, a zajisté záviděli svým předchůdcům vězeňské podmínky, v nichž tehdy žili a které by okamžitě vyměnili za současné bědné poměry, kdyby mohli. Carští vězni si směli zvolit kratochvíli na základě aktuální nálady a bezbřehé libovůle, což však z důvodu pohodlí a možnosti klidného lenošení stejně činila pouze menšina: „*Jenže tou vlastní prací se zabývala snad jen třetina trestanců; ostatní chytali lelky, bloumali zbůhdarma z jedné ubikace do druhé, hádali se, dělali plotky a klepy, a když sehnali aspoň trochu peněz, pili; v noci hráli v karty o poslední košili. A všechno to dělali z nudy, z nečinnosti a dlouhé chvíle.*“¹⁷¹ Pracovní náplň vězňů za carismu neměla nikoho systematicky mučit až do vysílení, lidé nebyli zotročováni či exploatováni a ani masově neumírali v nepředstavitelných bolestech. Oficiální práci vězni v 19. století vnímali jako nedostatečnou a zcela neuspokojující, neboť slabými požadavky nevyhovovala jejich skutečným fyzickým potřebám, a tudíž se někteří ve volném čase pokoušeli žít takovým způsobem, aby se v rámci možností alespoň trochu bavili a zpříjemňovali si své monotónní bytí. Vězni sovětského bolševismu oproti tomu byli ztahaní a vyčerpaní, a tak po celodenní dřině mohli být rádi za několik hodin nočního spánku (jenž jim ovšem beztak nestačil), aby po probuzení pokračovali v započatém díle. Proto se náročným venkovním pracím vyhýbali, jak to jen šlo, mj. i trýznivým mrzačením vlastních těl, k čemuž je dovedly naprostá zoufalost a neschopnost nalezení jiného způsobu řešení situace.

¹⁷⁰ DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Zápisky z Mrtvého domu*. Praha 2001, s. 21.

¹⁷¹ Tamtéž.

8. Strava v gulagu

Práce úzce souvisela s jídlem, neboť dle zákonů gulagu platilo, že čím více vězeň něčeho postaví, vyrobí, vytěží apod., tím více bude moci sníst. Úroveň táborové stravy posuzují všichni pamětníci shodně, vykládají ji jako zcela tristní a absolutně neodpovídající potřebám vězňů, kteří jsou vystaveni náročnému dennodennímu fyzickému vypětí a vydávají se ze všech sil, ale jelikož enormní tělesný výdej není kompenzován adekvátním příjmem potravy, dochází k masivnímu kolapsu organismu a neschopnosti vyhovět vysokým pracovním nárokům. Proto vypravěči vzpomínají na absenci kvalitních potravin zcela bez servítek a někteří z nich přitom nešetří ostrou kritikou: „*Život v lágru se nedal nazvat životem, ale otroctvím za několik gramů chleba.*“¹⁷² Dle Cokova výkladu jako by člověk v gulagu pozbyl prvky lidství a stal se jen bezvýznamným sluhou ovládaným hrstkou bezohledných mocipánů, kteří věří ve svou důležitost a zároveň pohrdají těmi, již stojí na druhé straně barikády a nejsou hodni sebemenšího slitování, a podle toho s nimi také nakládají. Když strádáním zemřou, nevadí, nahradí je další otroci, kterých SSSR vyrobil pro tento účel nespočet. Permanentní hladovění v táborech nebylo výjimečným stavem, ale letitým univerzálním pravidlem, které vedlo vězněné k zoufalým činům: „*Jednou jsem objevil zakopané kůrky chleba – plesnivé do modrofialova. Umyl jsem je sněhem a bez váhání snědl.*“¹⁷³ V gulagu panovaly takové podmínky, že lidé udělali pro záchranu svých životů cokoli, třeba snědli i to, co bylo nepoživatelné a čeho by se za normálních okolností ani prstem nedotkli, ačkoli tušili, že si tímto krajním krokem mohou způsobit závažné zdravotní komplikace a v nejhorším případě přivodit smrt.

Vasil Hajdur se stal nechtěným svědkem události, jež se mu silně vryla do paměti. Celý vyhladovělý vyhledal záchranu ve vykopané jámě před kuchyní, do níž se vylévaly pomyje. Když se dostavil na místo, aby si přilepšil, spatřil něco, po čem zůstal zcela zkoprnělý: „... *uviděl jsem mladého muže, jak sahá rukou do odpadu a vytahuje vařené neoloupané brambory a jí je, přitom kouká na mě jako splašené zvíře. Poznal jsem na něm, že ani nevnímá, co vlastně jí, protože v odpadové jámě se povalovaly kusy hoven a jemu to bylo dočista jedno jako zvířeti a pokračoval v jídle dál.*“¹⁷⁴ Pamětník po tomto zážitku svůj původní záměr přehodnotil, neboť nechtěl skončit stejně, a proto se

¹⁷² COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 13.

¹⁷³ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 34.

¹⁷⁴ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 37.

rozhodl raději dál trpět hladem, než aby se přehraboval ve splaškách. Podobnou zkušenost – tentokrát však s tragickým vyústěním – prodělal jiný vypravěč, jehož rusínský přítel nedokázal plnit normu, poté dokonce už ani nebyl s to pracovat, a tak dostával minimální příděl jídla. Protože chtěl ještě žít, snažil se zachránit všemi dostupnými způsoby, které táborový systém nabízel: „*Přižívoval se pak na smetišti, kam se vyhazovaly odpadky z kuchyně, z čehož dostal úplavici a zemřel krátce před tím, než nás propustili k armádě.*“¹⁷⁵ Izajův kamarád se tak ocitl před Sofiinou volbou. Buď musel vystačit s málem, které bylo určeno každému nepracujícímu, což ovšem vedlo k postupnému rozkladu organismu a jisté smrti, anebo si mohl „přilepšovat“ vyhozenými zbytky, které sice zaplnily žaludek, ale zároveň způsobily zásadní zdravotní problémy, kterým nakonec podlehl. Obě cesty tedy směřovaly k témuž výsledku, jemuž nebylo možné se vyhnout.

Přestože byl Hajdur nejpilnější stachanovec, velmi strádal, a tudíž ukradl koni oves, aby utišil pocit nenasycenosti, ačkoli se na rozdíl od nestachanovců těšil z vyšší gramáže chleba. Poněvadž neměl možnost oves upražit, musel se spokojit s jeho uvařením, ačkoli pak nešla odstranit slupka, a tak jedl oves i s ní. Druhý den ráno se neprobudil na své pryčně, ale na nemocničním lůžku, kde se zavřenýma očima uslyšel, jak v souvislosti s jeho osobou zdravotnický personál hovoří o blížícím se exitu: „*Vtom jsem otevřel oči a začala ze mne stříkat voda s ovesnými slupkami. Lékař mi povídal, že mi dávali klystýr, aby mi pročistili střeva, a když to nepomohlo, vynesli mě na chodbu a položili na lavici, abych zemřel.*“¹⁷⁶ Pravděpodobně zmíněné očistné klyzma a následný překlad z pokoje na chodbu způsobily uvolnění střev doprovázené nezadržitelným vnitřním vyprázdňením, které pamětníkovi zachránilo život. Potvrdilo se, že když člověk sní něco, co mu není určeno (v tomto případě krmivo pro zvířata), zřejmě si přivodí závažnou zdravotní újmu, jež může skončit smrtí. Hajdur byl ohrožen již dříve, kdy mu lékař diagnostikoval dyzenterii, a proto se ocitl na infekčním oddělení. Zde skončil z toho důvodu, že kvůli hladu se svými přáteli konzumoval rostlinu s velkými listy: „*Jedli jsme lopuch, který rostl na břehu řeky.*“¹⁷⁷ Aby se vězni nasýtili, byli ochotni strávit prakticky jakoukoliv věc, i když je posléze často postihlo akutní průjemové onemocnění a svíjeli se v krutých bolestech.

¹⁷⁵ IZAJ, M. *Příběhy mého života*. Praha 2011, s. 35.

¹⁷⁶ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 35.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 33.

Táborové zkušenosti způsobily vězňům, kteří přišli do Sovětského svazu s radostí a nejrůžovějšími vizemi, šok, s nímž se těžko vyrovnávali i s odstupem mnoha let: „*Co jsem viděl, mě vyděsilo a naplnilo odporem. Je vůbec možné, že něco takového existuje pro lidi? Týrat lidi prací a hladem až k smrti, něco tak hrozného jsem si dosud nedovedl ani představit.*“¹⁷⁸ Kumulace vzteku a nelibosti způsobila, že vypravěč nekompromisně pranýřoval režim, s nímž se zkraje sice ztotožňoval, ale co v gulagu viděl, slyšel a prožil, radikálním způsobem změnilo jeho náhled na politický systém a úroveň tamějšího života podrobil nebývalému odsudku. Vasil Coka dokonce byl natolik zděšen, že ani s odstupem času nechtěl prozradit, čím zaháněl hlad: „*Nemohu ani popsat, co vše jsme za tu dobu strávenou v lágru museli sníst. Uvěří jen ten, který opravdu prošel peklem o hladu a žitni.*“¹⁷⁹ Jestliže by měl vypravěč na mysli konzumaci odpadků či přírodních bylin, což otevřeně reflektují ostatní, zřejmě by takovou věc netajil a vyslovil ji rovněž. Patrně se však setkal s něčím tak otřesným, co mu zabránilo, aby se svěřil. Zřejmě se za to styděl a obával se případné záporné reakce čtenářů, kteří by jím mohli opovrhovat, a tak aby na sebe nevrhl špatné světlo, raději zvolil cestu úplného mlčení. Snad v tomto případě pomůže svědectví chustského rodáka židovského původu Salamona Desidera, jenž promluvil zcela bez ostychu o nikoli výjimečném „gastronomickém zážitku“, s nímž se osobně setkával: „*V lágru Chrenovoje jsme v roce 1943 třeba jedli mrtvé lidi. Naučili nás to Španělé. Vytáhli mrtvolu, uřezali z ní, co se dalo, a pak to pekli na ohni.*“¹⁸⁰ Kanibalismus se nabízí jako logické řešení, neboť umírá-li člověk hladem, tepelnou úpravu masa neodmítne, byť není zvířecí a pochází od jedince téhož druhu. Nelze tedy vyloučit, že právě lidojedství se stalo neverbalizovatelnou vzpomínkou Vasila Coky, která zneprístupnila její sdělitelnost a zůstala natrvalo umístěna v jeho hluboké paměti.

Na rozdíl od ostatních pamětníků byl Hajdur přesvědčen, že za stav chronického nedostatku stravy v gulagu nenesla vinu Stalinova země, ale původce této tragédie je nutné hledat jinde: „*Mnoho lidí zemřelo hlady koncem roku 1941 a začátkem roku 1942, protože německá armáda rychle postupovala do vnitrozemí Sovětského svazu (...) V důsledku toho se snížily dávky potravin nejen pro vězně, ale také pro zaměstnance.*“¹⁸¹ Podle této perspektivy se vyvíjela situace tím způsobem, že trestanci do června roku

¹⁷⁸ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 136.

¹⁷⁹ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 9.

¹⁸⁰ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 253.

¹⁸¹ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 33.

1941 nestrádali, že jídla bylo dost pro všechny, ale jakmile wehrmacht přepadl SSSR, zásobování táborů stagnovalo, což nutně museli pocítit tamější lidé. Za bídu v gulagu tak nebyli odpovědni bolševici, nýbrž nacisté. Kdyby Hitler nezaútočil, mohli vězni klidně pracovat a za práci obdržet adekvátní stravu. Tento Hajdurův výklad lze vysvětlit dobou vzniku vzpomínek, kdy Česká republika našla nové zakotvení v NATO a stala se spojencem státu, jemuž autor nehodlá odpustit ani po více než půlstoletí: „*Nasazovali jsme mladé životy, aby byl fašismus poražen, abychom se zbavili německé nadvlády, a dnes sami naši vládní činitelé v čele s prezidentem republiky [Václavem Havlem, pozn. TU] nás pod heslem lidských práv a svobod vedou do područí Německa.*“¹⁸² Zapojení České republiky do transatlantických struktur Hajdur přirovnává k době vyhlášení protektorátu Čechy a Morava s tím rozdílem, že tentokrát tomu aktivně a dobrovolně pomáhá současná domácí politická elita, což pamětníka konsternuje, poněvadž Německo nesnáší, ať už jde o dobu třetí říše, či etapu po pádu NDR a následném znovusjednocení. Na základě toho pak vysvětluje dění i na počátku 40. let, kdy lidé v gulagu trpěli nikoli vinou Stalina, ale Hitlera. Hajdurova paměť tak při formulování myšlenek podléhala silnému tlaku vnějšího prostředí a rozhodujícím způsobem ovlivnila závěrečnou podobu vzpomínání přesně tak, jak o tom v kontextu kolektivní paměti hovoří francouzský sociolog Halbwachs, jehož základní úvahu jsme představili již dříve a k níž se v závěru vrátíme.

Že se po červnu 1941 krátily vězňům v gulagu už tak útlé přídělky jídla, reflektuje rovněž Natan Landau, který ovšem na rozdíl od Hajdura nevěřil ani důvodu, kterým Sověti tento krok obhajovali, ani proklamovaným slibům, že až se situace na válčisti otočí k lepšímu, dostatečné stravy se údajně dočká každý táborový vězeň: „*Prý se to musí obětovat pro armádu, ale v budoucnu prý bude lépe. Věděl jsem, že lžou. Že je absolutně nezajímáme, a jestli chcípnete hlady, bude jim to úplně jedno.*“¹⁸³ Pamětník považoval argumenty o tom, že se musí všichni v gulagu uskrovnit a přenechat více potravin rudoarmějcům, za pouhou záminku, díky níž chce vedení táborů obhájit, proč nyní vězni hladoví. Podle vypravěče spolu tyto skutečnosti nesouvisejí a válka jen kamufluje fakt, že v gulagu je stejná bída bez ohledu na to, jak se právě vyvíjí sovětsko-německý boj, přičemž jeho případný kladný výsledek nemůže žalostný stav táborového života nikterak ovlivnit: „... v podobných podmínkách jsme pracovali pořád, i když už

¹⁸² Tamtéž, s. 132.

¹⁸³ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 157.

byli Němci poraženi u Stalingradu a Sověti je hnali zpátky na západ.“¹⁸⁴ Zatímco Hajdur svádí všechny sovětské nesnáze se zásobováním táborů na Němce a jejich podlý útok na SSSR, Landau ví, že to není pravda a že vězni v gulagu živořili jak před Hitlerem, tak po něm.¹⁸⁵

Nemilé překvapení čekalo na pamětníka z vorkutského tábora poté, co se dostavil do zdejší kantýny v domnění, že konečně zažene hlad: „*Jídlo se odebíralo přímo u kuchyně a najednou jsme zjistili, že je nemáme do čeho dát ani čím sníst. Kuchyň neměla žádné jídelní nádoby a ani lžíce.*“¹⁸⁶ Bačkovský se dozvěděl, že do jídelny se vstupuje pouze s vlastní soupravou, pokud se chce někdo najíst. Po několika dotazech u nejrůznějších vězňů mu jeden z nich nabídl obchod. Mohl sice získat lžici s miskou, ale měl se vzdát svetru, který měl na sobě a který získal darem. Tuto výměnu shledal nevýhodnou, a tak navíc dojednal ve svůj prospěch prošivaný kabát. Dohoda byla uzavřena a směna výrobků zrealizována, nicméně Bačkovského představa o skutečném nádobí, jak si je vysnil, se rozcházela s tím, co spatřil: „*To, co jsem dostal ke kabátu, byla půlka velké přeříznuté plechovky od okurek s ohnutým plechem na řezu a opatřená silnějším drátem jako rukojeť. Dal mi k tomu ještě glazurovanou lžici, jaké jsme občas dostávali k jídlu ve Vorošilovgradě.*“¹⁸⁷ Navzdory primitivnímu vybavení, jež získal, považoval uskutečněnou transakci za prospěšnou, neboť kabát hřál víc než svetr a mohl se těšit na jídlo, které měl z čeho a čím jíst, a tím jeho životní dráha směla pokračovat dále.

Jeden z pamětníků dokládá, že se vězni svými bědnými gulagovskými podmínkami nepřibližovali ani úrovni zvířat, poněvadž měli ještě nižší hodnotu než zástupci živočišné říše, konkrétně než šelmy ochočené k hlídání: „*Ani vypovědět*

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Mnohé osoby si písemnou formou stěžovaly na katastrofální stav života v gulagu, a tak se občas konaly inspekce přímo na místech, aby se zjistilo, zdali jsou protesty oprávněné, nebo nikoli. Po prohlídce několika sibiřských táborů poslal v únoru roku 1938 prokurátor SSSR Vyšinskij lidovému komisaři vnitra Ježovovi přísně tajný dopis, v němž velmi znepokojivě poukazuje na fakt, že výtky vězňů jsou zcela relevantní, a žádá o urychlenou nápravu. Mimo jiné upozorňuje na skutečnost, že lidé jsou stále nemocní, neoblečení a zavšivení, že vypadají jako trosky, že sbírají kuchyňské odpadky a jedí krysy atd. Z uvedeného tedy jednoznačně vyplývá, že bědné poměry v gulagu nezavinil Hitlerův vpád do Sovětského svazu, ale že mají hluboké kořeny v samotném systému stalinismu. Viz CHLEVŇUK, O. *Historie gulagu*. Praha 2008, s. 205.

¹⁸⁶ BAČKOVSKÝ, J. *Ozvěny gulagu*. Praha-Moskva 2013, s. 108.

¹⁸⁷ Tamtéž.

neumím, jak jsem kolikrát záviděl psům strážných. Ono se sice říkává, že někdo má život pod psa, ale ti táboroví psi se proti nám měli královsky. Pravidelně jim dávali nažrat a napít, většinu dne směli volně pobíhat, dokonce si ulovit nějakého hraboše či ptáka.“¹⁸⁸

Dle této výpovědi psi netrpěli hladem a nebyli vyhublými kostrami, neboť se o ně personál pečlivě staral a nepřipustil jejich vymírání. Snaha o zdárný vývoj čtyřnohých strážců pramenila z dominantní funkce, kterou v gulagu zaujímal. Vězni měli být jejich přítomností vyděšeni a zcela se vzdát myšlenky na eventuální útěk, nad nímž vzhledem ke své neutěšené situaci často uvažovali. Pouhá vidina tvorů se schopností kdykoli trhat a zabíjet vyvolávala v trestancích strach, který dokázal odradit každého, jenž si s ideou případného úniku pohrával. Jestliže na tom Sovětský svaz nebyl stran uspokojivého zásobování potravin pro lidi nejlépe, na vybrané populaci zvířeny rozhodně nešetřil, protože si uvědomoval její důležitost spočívající v bezproblémovém zabezpečení pracovní činnosti v táborech.

Navzdory všeobecně nepříznivým poměrům v gulagu existovaly možnosti, jak se ze spárů všudypřítomného hladu vymanit a žít si relativně na vysoké noze. Vězni však museli splňovat jistá kritéria, aby netrpěli permanentním nedostatkem. Jestliže byl dotyčný jedinec mladý, atraktivní a nelpěl na etických zásadách, mohl si užívat nadstandardního zacházení. Ještě ne osmnáctiletý Rusín Vasil Stojka svým zevnějškem přitahoval pozornost homosexuálně orientovaného ředitele nedalekého sovchozu, jenž si mladíka vyžádal do zemědělského podniku, kterému šéfoval, a bylo mu vyhověno. Za poskytované erotické služby se Stojka mohl těšit kvalitní stravě a dalším výhodám, např. směl chodit do školy a zvyšovat si vzdělání. Že se mu v sovchozu nevedlo špatně, dokazuje očitý svědek z tábora Kedrovij Šor u řeky Pečory, který se s ním setkal po propuštění v Buzuluku a už na první pohled připomínal nikoli bývalého vězně, ale prominentního občana, jenž nikde nemusel mrznout a dřít do vysílení: „*Vypadal, jako když byl někde na výkrmně*“.¹⁸⁹ Stojka si zajisté uvědomil, že jej potkaly nevýslovné štěstí, které se již nikdy nemusí opakovat, a unikátní šance zvrátit nelítostný osud, jenž by byl za normálních okolností zpečetěn. Pokud by odmítl a na nabídku nepřistoupil, zařadil by se do nekonečné řady otroků, jejichž budoucnost se počítala jen na dny, týdny a měsíce. Vzhledem k tomu, že šlo o mladého člověka toužícího být na tomto světě co nejdéle, nechtěl svou mimořádnou příležitost promarnit a podvolil se

¹⁸⁸ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 25.

¹⁸⁹ IZAJ, M. *Příběhy mého života*. Praha 2011, s. 33.

k praktikám, jež sice shledal jako nemravné, ale zato velmi účelné, zajišťující nekomplikované a důstojné žití, jakkoli nedůstojně vykoupené.

S homosexuálními aktivitami se přímo v kolymském táboře setkal též další pamětník, jehož kamarád Josef nosil občerstvení do baráku, v němž se odehrávaly mužsko-mužské orgie, a který musel po sexuálních radovánkách nepořádek pečlivě uklízet. Důvod, proč se mladí pánové podvolovali vůli vězňů, byl zřejmý: „*Sem si vodi ty své pucáky a za kus žvance si s nimi dělají, co je napadne.*“¹⁹⁰ Protože se Josef zanedlouho zpěchoval a odmítal sloužit panstvu, čekala jej tradiční kolymská práce – kopání zlata. Karty tedy byly rozdány jasně a každý dopředu věděl, o co se jedná. Buď se hojně najíst a napít a zároveň přistoupit na neetické návrhy, anebo hladovět, přitom si však zachovat lidskost. Těžko dnes opovrhovat těmi, kteří prodávali svá těla za více chleba, neboť jejich rozhodování bylo otázkou života a smrti. Nedělali to z toho důvodu, aby si přilepšili, ale aby se zachránili před postupným a bolestivým koncem. Do této situace se nedostali vlastní vinou, ale byli do ní vehnáni systémem, kterému tolik důvěřovali a který je tolik zklamal. Přestože homosexuální jednání zmiňují pouze dva vypravěči, neznamená to, že by ostatní pamětníci o ničem takovém nevěděli. Naopak se dá předpokládat, že také oni se přímo nebo nepřímo setkali s táborovou homosexualitou, ale protože považovali daný problém za příliš intimní a nehodný zveřejnění, věnovali líčení raději jiným tématům, která vnímali ze svého pohledu méně kontroverzně, přestože jimi demaskovali pravou tvář gulagu v nemenší podobě. Mnohým jedincům mohl způsobit sexuální kontakt s osobami téhož pohlaví vnitřní blok, s nímž se chtěli vypořádat sami se sebou, nikoli otevřenou komunikací se čtenáři, jinak by přiznali morální selhání a mohli by na sebe vrhnout stín pochybností, o což samozřejmě nestáli.

¹⁹⁰ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 33.

9. Nemocní a mrtví v gulagu

Ačkoli vězni tvořili nejdůležitější část, bez níž by gulag ztrácel smysl a nemohl existovat, z hlediska hierarchie zaujímali nejspodnější pozici. Proto museli oddřít veškerou pracovní činnost a proto za ni dostávali mrzkou stravu, která jim nedodala tolik nutnou sílu a energii. Důsledkem takového stavu pak byla nekontrolovatelně šířená nemocnost, která měla různé podoby. Pamětníci mezi častými chorobami, jež je po celá léta táborového života doprovázely, zmiňují kurděje: „*Nemoc, o které jsem četl, že ji dostávají mořeplavci z jednotvárné stravy bez ovoce a zeleniny. Zuby se mi hýbaly jako gumové a v dásních přitom nebyla žádná krev. Tělo se mi zkřivilo. Bylo to hrozné.*“¹⁹¹ Jestliže někdo ochořel kurdějemi, stal se prakticky nepoužitelným a modlil se, aby se co nejdřív vyléčil, neboť nebyl s to rozmělnit v ústech ani kousek chleba, který dostal. Navíc, jak dokazuje též pamětník, kurděje nemají vliv pouze na funkci žvýkací soustavy, ale ochromují také ostatní části těla: „*Ležím celé dny na palandě stočený do klubíčka, nemohu natáhnout nohy ani ruce. Prsty mám tak zkroucené, jako bych se držel větve, nedají se s nimi ani vybírat vši ve vlasech. Z lýtek mi slezly všechny chloupky... Nikdo by nevěřil, že je mi teprve osmadvacet let.*“¹⁹² Je pravda, že člověk v takovém stavu nemusel pracovat a mrznout ve venkovním prostředí, nicméně dotčený byl odkázán na zázrak, poněvadž pouze on mohl změnit situaci k lepšímu. Nakonec se v Demčíkově případě skutečně dostavil, neboť zafungoval vyklíčený hrách, jehož jednotlivé dávky zapříčinily postupné vyléčení a pozvolný návrat mezi relativně zdravé vězně.

S kurdějemi, postihujícími lidi bez dlouhodobého příjmu vitamínu C, se setkal i Natan Landau a také on vzpomíná na svéráznou formu táborové medikace, která zabírala pouze zčásti: „*Proti kurdějím se natrhaly větve s jehličím, ty se daly do sudu, zalily se vařící vodou a pak nechaly vyluhovat. Proti kurdějím to trochu pomohlo.*“¹⁹³ Tutéž léčebnou proceduru zmiňuje Štěpán Luťanský, který kromě zhořklé pachutě, jež zanechala v ústech po konzumaci odvaru výraznou stopu, rozporuje její domnělý efekt, o němž hovořil Landau, a navíc poukazuje na nepřehlédnutelné vedlejší účinky: „*Kurděje tím nevyлéčili, zato vyvolali mezi vězni úplavici a průjem. Nepostihlo to jen ty nejzdatnější jedince. Plno lidí to odmítlo pít, byli k tomu ale nuceni, pilo se pod*

¹⁹¹ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 34.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 154.

dohledem. Takže průjmy dostaly charakter epidemie.“¹⁹⁴ Zatímco Landau tvrdí, že varem a vyloužením získaný nápoj ze smrků a jedlí dokázal kurděje ztlumit, třebaže nikoli dokonale, Luťanský oproti němu zpochybňuje, že by chvojí zlepšovalo zdravotní stav, a dokonce uvádí, že zavedlo příčinu ke vzniku dalších závažných nemocí. Zdravotnictví je příliš specifický a náročný obor, jemuž rozumí pouze v medicíně vzdělaní experti, a tak není překvapivé, že jestliže se k němu vyjadřují laici, snadno mohou dospět k odlišným závěrům (ačkoli komentují týž problém), neboť jejich stanoviska vycházejí z dojmů a pocitů, nikoli z vědecky ověřeného poznání věci.

Protože léky v gulagu téměř neexistovaly, museli si zdravotníci pomáhat nejrůznějšími nástroji a způsoby, spoléhali přitom na vymoženosti přírody, jejímiž produkty bojovali proti všemožným neduhům, které vězně sužovaly. S kurdějemi souvisí podobná choroba, jejíž znaky postihuje Landau následovně: „*Pelagra je zase nemoc, kdy člověk doslova vysychá. Prostě vysychá jako suchar a pak už ani jíst nepotřebuje. Úplně vyschne a umírá.*“¹⁹⁵ Jejimi průvodními symptomy jsou zánětlivé deformace kůže, průjmy a psychické poruchy, přičemž bez odpovídající odborné pomoci je téměř vyloučeno, aby se jedinec uzdravil. Zatímco alespoň podle Landaua bylo možné kurděje porazit jehličím, vyléčit pelagru v táborovém systému se obyčejně nedařilo: „... *proti pelagře nebylo nic. Lidé prostě umírali.*“¹⁹⁶ V tomto stanovisku se pamětník shoduje s Luťanského míněním, který rovněž poukazuje na neléčitelnost a nevyléčitelnost pelagry a popisuje její projevy: „*Člověk postupem času vypadal jako živý kostlivec. Takový vězeň byl tak zesláblý, že se nemohl pohybovat ani jíst a v konečné fázi dostal krvavý průjem a zemřel.*“¹⁹⁷ Vzhledem k tomu, že hlavní cíl v gulagu spočíval v plnění plánu, jehož mělo být dosaženo s maximální úsporou potravinových zdrojů na straně jedné a s minimální zdravotní péčí na straně druhé, je celkem pochopitelné, že počet nemocných neklesal a smrt byla v každém táboře všudypřítomná.

Ve vorkutském gulagu, jak uvádí jeho někdejší obyvatel Mikuláš Faerber, se stávalo, že nemocní lidé již nedostávali žádnou stravu, aby se zabránilo jejímu zbytečnému plýtvání, a dokonce nesměli zůstat ani v baráku nebo ošetřovně: „*Přesto ty nebožáky naložili na sáně, a aby nespádli, svázali je jako balík a odvezli na pracoviště.*

¹⁹⁴ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 152-153.

¹⁹⁵ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 153.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 154.

¹⁹⁷ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 153.

*Jenže oni už neměli žádnou sílu a jen tam tak seděli. A čekalo se, až umřou. Večer je pak mrtvé odvezli nazpátek.*¹⁹⁸ Zdánlivě iracionální krok má logické vysvětlení. V táboře se pečlivě vedly statistiky o počtu pracujících i nepracujících, a protože velitel usiloval přesvědčit nadřízené orgány o tom, že řídí sobě svěřený tábor co nejvzorněji, nechal dopravovat na stanoviště i polomrtvé, kteří již nebyli s to vůbec ničeho a pouze seděli v mrazu, čímž manifestoval, že všichni jeho vězni jsou práceschopní. Lidské životy byly malichernou záležitostí, kterou se nikdo nezabýval, na prvním místě se totiž muselo vyhovět požadavkům, které na sebe kladla obtížná stavba továrny na výrobu letadel, jíž se Faerber zúčastnil, bez ohledu na to, kolik vězňů zemře. Lidé v baráku nesměli odpočívat, neboť by to vypovídalo o nízké pracovní morálce, která by diskreditovala schopnosti daného šéfa zodpovědně a kompetentně spravovat tábor a ohrožovala by jeho sociální postavení.

Pamětníci se často vyjadřují k nepříjemným následkům krutých mrazů, které na Sibíři dosahovaly čtyřiceti stupňů a které trvale poškozovaly zdraví: *„Omrzliny, dodnes si je musím každý den ošetřovat. Kdo nezažil, nemůže vůbec tušit. Nepředstavitelné utrpení po celý život.*“¹⁹⁹ Omrzlé místo na těle vždy vznikalo z toho důvodu, že oděvy, jež vězni nosili, nedokázaly odolat třeskuté zimě, které byli vystaveni. Šaty navíc trpěly různými defekty, a tak kolikrát nezakryly lidskou kůži stoprocentně. Jeden trestanec si ráno stěžoval, že má děravé a roztrhané válenky, a proto se soustavně odmítal zapojit do pracovního procesu, dokud nedostane nějaké nezničené. Nových válenek se sice nedočkal, arogantního chování s nešťastným koncem však ano: *„Strážný ho násilím vyvekl z tábora a musel jít s brigádou na práci. Večer ho museli do tábora dovést, sám už jít nemohl. Nohy měl tak omrzlé, že mu prsty úplně zčernaly a byly jako kusy ledu. Nezbylo nic jiného, než ho odvézt do nemocnice na Pečoru, kde mu amputovali všechny prsty na obou nohách.*“²⁰⁰ Přitom stačilo tak málo, aby panovala spokojenost na obou stranách. Kdyby vězeň obdržel o něco lepší obuv, žádný konflikt se nemusel řešit a muž by jako každý den disciplinovaně odešel pracovat a plnit další normy, což bylo zároveň primárním posláním gulagu. Kvůli netoleranci a nepochopení šlo ale o jeho poslední směnu, která z něj posléze učinila invalidu neschopného venkovní dřiny. Ani v tomto okamžiku se dotyčný nesetkal se šlechetným přístupem, naopak následovala nekompromisní sankce: *„Mimoto ho ještě čekal trest od prokurátora Pečorlagu. Možná*

¹⁹⁸ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 171.

¹⁹⁹ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 34.

²⁰⁰ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 146.

*že se toho soudu už ani nedočkal.*²⁰¹ Důvodem represí ze strany táborového úředníka měl být fakt, že postižený spadl do kategorie tzv. odpíračů, kteří se pouze vymlouvají na to, aby nemuseli chodit do práce a tvořit hodnoty socialismu. Že se o žádné vytáčky nejednalo a vzdor byl pochopitelný, už ovšem nikoho nezajímalo.

Lze ovšem připustit ještě jeden interpretační výklad, pravděpodobně dokonce více korespondující s realitou. Muži s poškozenými válenkami nebylo vyhověno z toho důvodu, aby neinspiroval ostatní vězně, kteří by pak rovněž vyjadřovali nesouhlas a také požadovali vhodnější oděv s obuví. Rozjitřily by se tak dlouhotrvající a vášnivé debaty vězňů s dozorci na téma nekvalitní oblečení a výsledkem by byl chaos a ztráta disciplíny, jež má pro řízení gulagu klíčový význam. Aby nedošlo k situaci, kdy kdokoli odmítne pracovat, protože není s něčím spokojen, museli dávat čekisté zřetelně najevo, že každý si vystačí s tím, co má k dispozici, a jestliže se mu to nelíbí, opraví si danou věc sám vlastními silami a nebude narušovat chod gulagu. Když takové pravidlo nepochopí a vzepře se, následuje ostrý trest, který pocítil výše uvedený člověk. Proto si drtivá většina uvězněných raději několikrát rozmyslela, jestli se postaví čekistům na odpor, jenž však nepřinese žádný efekt, anebo se s nastalou událostí vypořádají sami a nebudou na sebe upozorňovat. Druhá možnost se ukázala jako jednoznačně rozumnější volba, a tak ji upřednostňovali. Strach z represí je silný hnací motor, jenž zásadním způsobem ovlivňuje chování lidí, čehož si byli dozorci dobře vědomi, a podle toho přizpůsobovali strategii vedení táborů.

Jestliže byl vězeň shledán práceneschopným, ocitl se v táborové nemocnici. Mnozí se do lazaretu těšili, protože věděli, že si tu mohou od dennodenní dřiny odpočinout, vyléčí se a naberou novou sílu. Když se však osobně seznámili s tristní úrovní tohoto zařízení, stěží si představovali, že by zde měli trávit několik dnů, ba týdnů: *„V pokoji bylo tolik zápachu a špíny, že se nedalo pomalu dýchat, bylo cítit, že pokoj nebyl dlouho větrán. Podlaha nebyla dlouho myta, místy byly vidět kusy zaschlého výkalu, kam jsem se podíval, všude špína.*“²⁰² Pamětník se před vstupem do ošetrovny domníval, že mu bude poskytována péče v kulturnějším prostředí, než které mu nabídly táborové podmínky. Díky tomuto svědectví lze usoudit, že zdravotnický personál věnoval svůj čas především pacientům, ale nikoli úklidu a zvelebování interiéru, v němž by se lidem žilo alespoň částečně příjemně. Největší šok však

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 34.

vypravěč utrpěl tehdy, když si prohlédl nové sousedy, s nimiž bude nyní místnost sdílet: „*Pacienti byli vyhublí a slabí, místo chůze jenom šourali nohama. Vypadali, jako by byli smyslů zbavení, dívali se na mne jako divoká zvíř. Nevnímali, co se kolem nich děje, jako by pro ně neexistoval svět, bylo jim jedno, co s nimi bude, nemluvili, jenom se na sebe dívali.*“²⁰³ Hajdur si uvědomil, že se právě nachází ve společnosti naprosto ztracených bytostí, kterým již není pomoci a které čekají na definitivní vysvobození z pozemských strastí. Aby nedopadl identicky, věděl, že se musí dát co nejdřív do pořádku a opustit nemocnici hned, jakmile to bude jen trochu možné.

Že byl lazaret pro mnohé vězně spíše konečnou stanicí než dočasnou zotavovnou, potvrzují svědci, kteří se na vlastní kůži přesvědčili o tom, jaké poměry tam panují. Vypravěč trpící kurdějemi se sice těšil z toho, že byl dočasně zbaven pracovních povinností a že nemusí mrznout venku, ale kromě velmi nekvalitní stravy zmiňuje též časté střídání obyvatel nemocnice, které však nezpůsobily vyléčení jednoho člověka a jeho návrat do normálního táborového života: „*Pacienti tady umírají stejně jako v kolonii. Každý den felčáři v bílých pláštích vynesou ze světnice nějakou mrtvolu a na uprázdněnou palandu okamžitě pokládají někoho, zatím napůl živého.*“²⁰⁴ Z výpovědi vyplývá, že mortalita byla v podstatě stejná jak v ošetrovně, tak na pracovišti. Lidé zkrátka umírali všude a pořád a světlo na konci tunelu nikdo neviděl. Natan Landau potvrzuje, že smrt vězňů nepatřila mezi výjimečné události, ale naopak se stala železnou pravidelností, s níž je třeba počítat a na kterou si musí všichni přítomní zvyknout: „*Z lazaretu každou noc vynášeli pět nebo šest mrtvol. Vzpomínám si, jak jednou v noci umřel člověk po mé levici, ležel hned vedle mě. Do rána pak umřel i soused po pravici.*“²⁰⁵ Pamětník tuto vzpomínku nesděluje jako překvapivou či mimořádnou příhodu, ale jako něco zcela běžného, poněvadž spatřoval-li kolem sebe mrtvoly celou dobu, kterou byl zavřený v gulagu, naučil se s takovou skutečností žít, třebaže si uvědomoval její tragičnost, již však není schopen zvrátit ani změnit.

Smrt měla v gulagu různou podobu a díky pamětníkům, kteří ji reflektují, můžeme poznat její formy. Někteří toto téma uchopili ve zkratce, představují je velmi obecně bez bližší specifikace a umírání vězňů vyjadřují jadrným výrazivem: „*Mnozí nakonec padli vyčerpáním a zhebli na šichtě anebo umřeli v noci na palandě.*“²⁰⁶

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 35.

²⁰⁵ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 154.

²⁰⁶ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 27.

Vypravěč necítil potřebu detailně rozebírat jednotlivé skony, prostě jen konstatoval, že lidé pracovali až do absolutního vysílení, a jestli jim tělo vypovědělo službu při směně nebo během spánku v baráku, už pro něj nebylo důležité. Zemře-li někdo dnes, projevujeme upřímnou soustrast s pozůstalými, truchlíme a k nebožtíkově osobě přistupujeme s pietou. Jde o smutnou událost, která si vyžaduje užívání adekvátního slovníku. Ten u Demčíka nenajdeme, naopak v jeho promluvě spatřujeme artikulované dysfemismy, jež však nemají zrcadlit autorovu cyničnost a obhroublost. Spíše dokumentují každodenní samozřejmost a normálnost, již nešlo uniknout a s níž se žilo nepřetržitě. Pejorativní slova v souvislosti s úmrtími rovněž ilustrují bezmocnost a bezcennost lidského života, jenž v gulagu neznamenal vůbec nic. Vždyť za mrtvé přišli jiní živí a po jejich smrti vstoupili do bran tábora další vězni, kteří později zemřeli a znovu byli nahrazeni nováčky, a tímto způsobem se koloběh stále opakoval. Tato mašinerie se nehodlala zastavit a jen málokdo měl štěstí, aby se jí vyhnul.

Názorný příklad, kterak vězni také přicházeli o život, popisuje pamětník, jenž se stal přímým svědkem brutální popravy několika mužů. Ti odmítali nadále snášet útrapy, a proto se domluvili na společném útěku z kolonie. Vybaveni nastřádaným jídlem sice zdolali nástrahy tábora a úspěšně unikli pozornosti dozorců, nicméně podcenili nebezpečí drsné sibiřské krajiny (v zimě nekonečný sníh a v létě samý močál), která se jim stala pastí: „*Všichni tři byli chyceni a ráno před nástupem do práce nás vězně nechali nastoupit do dvojřadu, otevřeli hlavní bránu, chycení utečenci museli utíkat středem a za běhu byli trháni vlčáky, nakonec zůstali nehybně ležet.*“²⁰⁷ Lidé se snažili zachránit únikem z gulagu a učinit svůj život snesitelnějším, nicméně pravděpodobnost úspěchu byla naprosto minimální, a tak se tento zoufalý pokus stal sebevražedným aktem. Proč museli ostatní vězni přihlížet vraždění svých kamarádů a že nešlo o ojedinělou událost, vysvětluje též pamětník: „*To vše sloužilo pro naši výstrahu, takových dalších případů bylo neuvěřitelné množství.*“²⁰⁸ Trestanci museli na základě nekompromisní exekuce, kterou na vlastní oči spatřili, pochopit, že jakýkoli útěk je bez šance a bude vyřešen identickým způsobem. Měli se tudíž soustředit pouze na pracovní výkony v táboře, nikoli na hrubé porušování interních předpisů ve formě snahy o exodus z gulagu, která se beztak ukázala jako naprosto marná. Vězni byli přesvědčeni o tom, že v kolonii zemřou, a tak se pokusili zvrátit svůj osud s vědomím, že nepovede-li

²⁰⁷ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 13.

²⁰⁸ Tamtéž.

se útěk, dopadnou stejně, jako by skončili, pokud by zůstali. Zatímco smrt v táboře byla jistá, únik z něj přece jen znamenal naději na záchranu, třebaže velmi malou až zanedbatelnou.²⁰⁹

Někdy měla smrt až bizarní podobu, jak nás o ní zpravuje pamětník. Poměry v jednom gulagu byly tak přísné, že vězni nesměli odejít ani na malou, ani na velkou stranu. Jestliže někdo cítil potřebu, musel ji vykonat na tom místě, kde se právě nacházel, jinak by strážný celou situaci kvalifikoval jako pokus o útěk a střílel by. Navzdory tomu jeden z polských zajatců svéhlavě opustil vymezený prostor, aby si ulevil: „*Vidím, že nějaká lidská postava se zvedá a odchází stranou. Sundává si kalhoty, asi se styděl dřepnout si mezi námi, proto jde dál.*“²¹⁰ Vtom ostraha zareagovala slovním upozorněním, aby se dotyčný zastavil a vrátil na původní místo. Protože Polák nereagoval ani na opakované výzvy, výsledek příhody byl zřejmý: „*Vyšla rána. Postava rozhazuje ruce a klesá do sněhu, který je teď červený od krve. (...) Musí odtáhnout mrtvolu. Vrah bude pochválen.*“²¹¹ Přestože postižený muž velmi dobře znal táborové regule, rozhodl se je porušit. I když věděl, že trest, který jej za tento přečin čeká, bude mít formu popravu, šel vyhledat soukromí, neboť se nehodlal před zraky ostatních ponižovat. Nelze rovněž vyloučit možnost, že velmi strádal, že odmítal nadále trpět gulagovské represe, že již nechtěl žít ve světě křivd, a tak zvolil cestu dobrovolného odchodu. Vypravěč nás navíc upozorňuje, že se se střelcem nepovede kárné řízení, a nemusí se proto obávat přísného potrestání, naopak se může těšit na odměnu, která jej čeká za vzorné a následováníhodné plnění služebních povinností. Jako by tím pamětník ironicky podotkl, že v gulagu vše funguje zcela obráceně, než napovídá selský rozum. Ten, který se ničeho nedopustil, je chladnokrevně zavražděn a jeho smrti nikdo nelituje (snad ji strážci a jejich nadřízení dokonce pozitivně kvitují), zatímco vrah nebude za zločin souzen a odsouzen, ale vyznamenán a označen za hrdinu, z něhož by si měli vzít ostatní čekisté příklad.

²⁰⁹ Jestliže nahlédneme do odborné literatury, dozvíme se, že lidé v gulagu byli popravováni za útky, i když utéci vůbec nechtěli. Dozorci záměrně poslal dotyčné jedince za hradbu, aby mu přinesli nějaký předmět, který tam ležel, ale který ve skutečnosti nepotřeboval, a jakmile se ocitli za vymezeným prostorem, ozvala se dávka ze samopalů, jež nemilosrdně ukončila životy trestanců. Ti tedy zemřeli pouze proto, že k tomu byli zákeřně vyprovokováni. Důvod, proč se tak dělo, je třeba hledat v soukromém prospěchu ostrahy: „*Strážci, kteří zastřelili vězně na útěku, dostávali finanční odměny a mohli dokonce odjet na dovolenou domů.*“ Viz APPLEBAUM, A. *Gulag*. Praha-Plzeň 2004, s. 249.

²¹⁰ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 140.

²¹¹ Tamtéž, s. 141.

Natan Landau upozorňuje, že lidé neměli klid ani po své smrti. Poukazuje přitom na fakt, že se nedočkali křesťanského obřadu: „*Země byla na kost zmrzlá a nějak důstojně je pohřbívat nemohli, takže to řešili tak, že po pěti, po šesti stavěli z mrtvol hranice.*“²¹² V některých táborech neexistovaly márnice ani další speciální prostory, v nichž by mohli být mrtví uskladňováni. Nebožtíků bylo tak velké množství, že museli být odkládáni na provizorní stanoviště, a když přišlo jaro a půda alespoň mírně povolila, kopaly se jámy: „*Ta mrtvá těla tam pak hodili, trochu je posypali vápnem nebo chlórem a zaházeli hlínou. Tak je tam pohřbili všechny najednou. Ani je neuložili, ale přímo je tam házeli. Nashromáždily se tak tři až čtyři řady po pěti.*“²¹³ Neúcta k zemřelým tak nemohla být vyjadřována dokonaleji, neboť neskončili v hrobech a nebyli pietně pochováni, ale pohodili je jako pytle brambor do narychlo zbudovaných děr, pokryli sypkým materiálem a zahrabali zeminou. Jelikož mortalita dosahovala závratných rozměrů a úmrtí nebyla mimořádnou příhodou, „pohřbívání“ se stalo běžnou záležitostí, která si žádala stejně rychlý průběh jako samotné plnění pracovních norem.

O mrtvé se staral pověřený personál z řad vězňů, kteří se v této činnosti střídali. Někde se žádné jámy ani nekopaly a s nebožtíky se nakládalo ještě hůře, než jak v předchozím případě vzpomínal Natan Landau: „*Dva koně táhli sáně s vysokými bočnicemi. Na nich služba odvezla zemřelé daleko za tábor. Viděl jsem několikrát, jak chvíli po jejich vyložení přišli lední medvědi a postarali se o ně.*“²¹⁴ V tomto konkrétním táboře zřejmě z kapacitních důvodů nebylo pro mrtvé vyčleněno místo, a tak se jich zbavovali tím způsobem, že je transportovali za kolonii a ponechali je napospas tamější fauně, která nabídnutým darem nepohrdla. Zemřelí se tudíž nedočkali elementární úcty ani po své smrti, poněvadž nespočinuli v rovu, jakkoli amatérsky vyhloubeném, nýbrž byli pohozeni do sněhu jako nepotřebné odpadky, a nikdo – kromě zvířat – se již nezabýval jejich dalším osudem.

Tábor, v němž pobýval jiný pamětník, zaměstnával vybrané vězně v truhlářské dílně. Ti si zde mohli relativně ulevit od nepříjemné venkovní práce, neboť se jejich výrobní činnost odehrávala ve vyhříváném prostředí a soustředila se na zhotovování rakví zesnulým. Tento blahodárny akt však byl doprovázen událostí, jež vyvolává smíšené pocity: „*Truhla se nedělá na míru, vyrábí se jedna standardní velikost. Když byl nebožtík moc dlouhý, že se nevešel do truhly, usekli mu jednoduše kus nohy a ten*

²¹² DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 154.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 35.

*položili k hlavě. Přece není čas dělat truhly na míru, tady je fojfr!*²¹⁵ Existovala pouze jedna univerzální velikost rakví, do nichž se museli vtěsnat úplně všichni nebožtíci bez ohledu na svou výšku, a tak na první pohled neřešitelný problém přece jen našel východisko. Zesnulý byl násilně rozdělen na části a naskládán do schránky tak, aby se celý skryl dovnitř. Lidé navíc umírali rychleji, než by si truhláři přáli, a proto se ukázalo nemožné, aby se vyráběly různě velké rakve pro potřeby jednotlivých zesnulých. Je třeba ovšem uznat, že v daném táboře alespoň nějaké rakve produkovali a mysleli na památku těch, kteří zemřeli předčasně.

Co se týče počtu mrtvých, pamětníci uvádějí různá čísla, která vycházejí z jejich specifických zkušeností: *„V našem baráku zemřeli každý týden jeden, dva lidé. Zahynuli na úplné vyčerpání.“*²¹⁶ Zhroucení životně důležitých orgánů způsobené ztrátou fyzických a duševních sil nebylo ojedinělým jevem v jednom táboře, nýbrž masovým fenoménem napříč všemi tábory, jenž bývá reflektován i tehdy, pokud se vypravěč nestal přímým svědkem, ale o skutečích jej zpravili jiní: *„Později jsem se dozvěděl, že každý den se našlo v barácích pár mrtvých a někdy se jich vynášelo i několik set.“*²¹⁷ Obecně platí, že čím přísnější režim v táboře, tím více mrtvých. Nejhuře na tom byli vězni v těch koloniích, kde se v arktických mrazech tvrdě dřelo, kde se neléčily nemoci a kde se trpělo chronickým nedostatkem jídla, vody a odpočinku. Nesnesitelné podmínky panovaly zejména v kolymských táborech, které se specializovaly na těžbu zlata a v nichž úmrtnost dosahovala enormního množství. Přežít Kolymu znamenalo se znovu narodit, o čemž vypovídá jeden z pamětníků, který v tomto regionu pracoval a který pro názornost používá srozumitelné přirovnání: *„Gulag Svitlyj byl hrozný, muklové tady umírali jako mouchy na podzim.“*²¹⁸ Počet mrtvých na Kolymě byl tak obrovský, že už je nikdo nikdy nespočítá, ovšem po konečném počtu ani nemá smysl pátrat. Mnohem důležitější je si uvědomit, za jakých podmínek a z jakých důvodů museli lidé umírat v tak hromadném měřítku.

Lze se také setkat s občasnými neotřelými přirovnáními, kterými přeživší například sdělují, že gulag byl horší než místo věčných trestů po smrti: *„V biblickém pekle je aspoň teplo, horko, tam se neumírá, kdežto zdejší peklo je studené a smrtelné. Tady se v pekle umírá, tady se ponižuje lidská důstojnost a člověk už zde není*

²¹⁵ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 187-188.

²¹⁶ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 34.

²¹⁷ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 135.

²¹⁸ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 18.

člověk.“²¹⁹ Jestliže je peklo v biblickém smyslu slova posmrtným prostorem, v němž zemřelí trpí za hříchy, jichž se dopustili ve světském životě, pamětník takovým jedincům takřka závidí, neboť určitě nemohli strádat do takové míry, jako strádal sám vypravěč a jeho druzi. Metaforu používá také další svědek, který tragédii shledává ve vysokém počtu nebožtíků: „*Pro nás, hrstku ze statisíců a možná milionů nevinných lidí, zavlčených do podobných gulagů na Kolymě, nepřestala být Sibiř synonymem smrti, jedním obrovským hřbitovem.*“²²⁰ Sibiřské území trvale zmrzlé půdy ve vypravěči evokuje záporné vzpomínky i v pokročilém věku, poněvadž velmi dobře ví, že se na něm nenacházejí jen tajga a tundra, ale též obrovské množství ostatků zmučených lidských těl, která navždy splynula s tamějším permafrostem, čímž sice byly zahlazeny stopy po obětech gulagu za severním polárním kruhem, nikoli však v Pavličově paměti, která dávnými trýznivými vzpomínkami opět ožívá. Obrazné pojmenování sloužící k názornému pochopení jevu a uvědomění si podstaty jeho významu je možné vyjádřit rovněž v souvislosti s lidmi bez pracovněprávního vztahu: „*Lágry čili koncentráky na severu jsou nenasytné a strašné. Pohltily by všechny nezaměstnané z celé Evropy a ještě by tam zbylo dost místa.*“²²¹ Odsudky vyslovené pomocí nejrůznějších příměrů sledují jeden jediný cíl, mají totiž přesvědčit čtenáře o tom, že gulag byl civilizační pohromou, jíž se nemůže vyrovnat nic pozemského ani transcendentního. Jelikož pamětníci tvořili součást táborového života a všude okolo sebe viděli zkázu, snaží se emotivními jazykovými prostředky alespoň částečně zprostředkovat své zkušenosti, jež nepřestaly trápit jejich duši ani v pozdějším věku, kdy skládali svoje paměti dohromady.

²¹⁹ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 156.

²²⁰ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 7.

²²¹ LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 75.

10. Kriminální vězni v gulagu

Osazenstvo v táborech netvořila jedna homogenní vrstva vězňů, kteří by za každou cenu drželi pohromadě a srdnatě, mnohdy ovšem marně vzdorovali perzekucím ze strany dozorců, třebaže se to tak může zdánlivě jevit. Střet „zlých“ a „hodných“ se totiž odehrával též mezi vězni samotnými a vždy s sebou nesl znaky jasné převahy jedné části nad druhou. Do gulagu se dostávali lidé nejen z politických důvodů (uprchlíci, zajatci, kulaci, komunisté apod.), ale též kriminálníci, kteří se rekrutovali z řad zlodějů (žulíků) a vrahů (urků). Při vzpomínce na ně pamětníci nešetří ostrou kritikou a pokoušejí se o vykreslení jejich přímé charakteristiky: *„Ti nepracovali, pracovalo se na ně. Celou dobu seděli u ohně a hráli se, hráli karty, byli spojeni s velitelem a bachaři, se kterými obchodovali.“*²²² Ernest Vider prozrazuje, že se museli každodenní dřině podrobovat pouze vězni političtí, nikoli kriminální, kteří se věnovali zahálce, neboť existovala nepsaná dohoda mezi nimi a ostrahou, že pracovat nemusí, a proto se zabývali jinými činnostmi. Navíc byli spřízněni rozmanitými obchodními aktivitami, které kriminálníky povyšovaly na jakousi prominentní kastu, jež si zboží určené ke směně obstarávala tímž způsobem jako před nástupem do gulagu: *„V roce 1943 do tábora přivezli vlasovce v kožených bundách, holínkách, s hodinkami a podobným vybavením. Kriminálníci je o všechno obrali, doslova je svlékli do naha a ukradené věci pak prodávali hlavně za cigarety a alkohol strážným, velení tábora, ale i civilním zaměstnancům.“*²²³ Ačkoli všichni věděli, že prodávané věci byly získány trestnou činností, nikdo nic neřešil a černý obchod zažíval skvělé časy, aniž se organizátoři protiprávního jednání museli obávat razie a případného potrestání.

Natan Landau, jenž působil s Viderem v jednom táboře, zpřesňuje, že kriminálníci nejenže nepracovali, ale dokonce bezohledně nutili k práci nemohoucí, aby sami nemuseli dělat nic: *„Byli totiž spolčeni s dozorcí a pomáhali vedoucímu směny vyhánět všechny slabé na práci, aby to odpracovali za ně.“*²²⁴ Pokud však žulici a urki přece jen vyvíjeli nějakou aktivní činnost, byla patrná především v noci, kdy ostatní po náročném dni odpočívali, nevnímali, co se kolem nich děje, a neměli žádnou možnost příkoří zamezit: *„Prošmátral všechny, co tam byli. Lidi tam spali tvrdě. Po osmnácti*

²²² DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 143.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Tamtéž, s. 156.

hodinách práce byli samozřejmě unavení. A tihle přece do práce nechodili. To oni tam vládli.“²²⁵ Jestliže přesto lapku někdo spatřil, jak krade, a chtěl této nepřístojnosti zabránit, vše si rozmyslel v okamžiku, když pochopil, že by jej takové chování stálo život. Hrdinství a morálka šly stranou a dominoval chladný rozum: „*Otevřu oči a on mi ukázal ostří, jako že jestli ceknu, podřízne mě. Ani jsem nehlesl.*“²²⁶ Pamětník velmi dobře věděl, že nejde o nadsázku či obyčejnou výhrůžku, kterou autor nemyslí vážně a již chtěl vypravěče pouze zastrašit. Chápal, že když promluví, zemře, ale když si ničeho nebude všimnat a pomlčí, bude mu umožněno žít dál. Zvážil-li obě možnosti, druhá z nich se ukázala jako jediná správná (život je přece nejcennější), a tudíž raději předstíral, že o žádné krádeži nic neví.

Kriminálníci byli skutečnou privilegovanou šlechtou, jež zásadním způsobem spoluutvářela atmosféru v gulagu a která si mohla být jista, že ať si dovolí cokoli, nikdo nenajde sílu ani odvahu, aby se jí vzepřel. Jestliže se přesto takový statečný jedinec najde, je o jeho osudu rozhodnuto. Vasil Coka vypráví příhodu o nově přišedším vězni, jenž ještě nosil civilní oblek a vysoké boty, jelikož se nestačil převléknout do trestaneckého oděvu a přezout do válenek. Toho si všimli čtyři Rusové, kteří mu bez zaváhání zcizili obuv, přestože ji ještě nesundal z nohou. Protože šlo o čerstvě zavřeného muže, dosud absolutně neznalého, co jsou žulici a urki zač a čeho jsou schopni, šel si stěžovat a udal je. Svě původní obutí sice dostal zpět, ale že udělal obrovskou chybu, pochopil příliš pozdě: „*Přiskočili k němu, povalili na zem a na smrt zbili, tak aby ráno nemuseli boty vracet.*“²²⁷ Pamětník byl celému incidentu přítomen, ale kvůli strachu o vlastní život nezasáhl. Musel se tedy dívat na to, jak mladík ještě chroptěl a jak Rusové dokonali dílo, které těsně předtím započali: „*Potom k němu přiskočili a nožem vyrobeným z plechu mu začali řezat hrdlo.*“²²⁸ Tuto bestiální vraždu kriminálníci spáchali pouze kvůli botám, které jim nepatřily a které chtěli získat. Doložili tím, že si lidského života vůbec neváží a člověk má pro ně nižší hodnotu než věc sloužící k ochraně chodidla. Je tedy zřejmé, proč k sobě připoutali maximální odpor ze strany politických vězňů, kteří takové hrůzné chování jednoznačně zavrhovali.

Že kriminální zločinci opravdu dominovali a nebrali si servítky s nikým, potvrzuje hlas jednoho pamětníka, který dokonce tvrdí, že byli ještě horší než dozorcí:

²²⁵ Tamtéž, s. 157.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 14.

²²⁸ Tamtéž.

„Větší nebezpečí hrozilo od mazáků, kteří vše řídili. Ti byli velmi krutí. (...) Jednoho kapitána, který se jim znelíbil, si vzali stranou a už ho nikdo nikdy nespatriil.“²²⁹ Životem si nemohli být jisti ani sami strážci, přestože disponovali získanou možností všechny vězně – politické i kriminální – ovládat a kontrolovat. Zatímco političtí tuto hierarchii moci respektovali, kriminální se jí vzepřeli, pokud seznali, že se v gulagu děje něco, co se zásadně přičí jejich názorovému chápání a vnímání světa. Vzдор přitom neměl hranice, protože neváhali usmrtit člověka, jenž byl ve společenském žebříčku postaven výše. Podobnou událost vypráví i další svědek, který popisuje příhodu vězně, jehož kriminálníci okradli o peníze a surově zbili takovým způsobem, že jej učinili dočasně práceneschopným. Velitel tábora se postavil za poškozeného a důrazně požadoval ukončení bezpráví, čímž sice statečně hájil spravedlnost, ale za svůj eticky vzorný postup zaplatil trestem nejvyšším: „Když náčelník vyzval žuliky, aby vrátili peníze, jeden z nich si vzal od dněvalného sekeru a zabil ho.“²³⁰ Oba příklady ilustrují, že ačkoli dozorcí zastupovali represivní orgán, někdy se mezi nimi objevili také nositelé dobra, kteří se dokázali zastat slabších. Nelze tedy všechny strážné označit za fanatické sadisty, kteří si libovali v krutostech a s potěchou na duši ponižovali (politické) vězně do maximální možné míry. Existovali tací, kteří měli smysl pro nestranné hodnocení sporů a pečovali o bezproblémový chod táborů. Výše uvedené vzpomínky však dokládají, že dozorcí s jistým mravním kreditem byli vystaveni velkému nebezpečí, jež nejednou skončilo tragédií.

Pamětníci však vesměs mezi kriminálníky a ostrahou žádný velký rozdíl nevidí, naopak je líčí jako spojence s nadstandardními vztahy, neboť lupiči a vrazi disponovali četnými výhodami: „Enkávendisté jim šli ve všem na ruku. Dělalí si z nich pomocníky a dohlížeče. Trpěli jim týráni a okrádání vězňů. Zamhouřili i oko, když někoho zavraždili.“²³¹ Kriminálníci se díky souznění s vedením táborů věnovali všemu možnému, nikoli však práci, političtí se naopak zabývali pouze plněním pracovních norem a prostor pro jiné aktivity jim nebyl přisouzen. Navíc museli čelit permanentní šikaně ze strany žuliků a urků, kteří jim různými způsoby ztrpčovali život a z nichž měli panickou hrůzu: „Vyhybali jsme se jim jako čert kříži a když si na některého z nás zasedli, raději se podrobil, vydal jim svou stravenku nebo boty, pořád to bylo lepší, než

²²⁹ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 36.

²³⁰ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 137.

²³¹ DEMČÍK, J. *Můj útek do gulagu*. Praha 2001, s. 27.

aby se nechal podříznout jako sele.“²³² Gangy zlodějů a vrahů nenáviděly jenom cizince, ale též občany SSSR, zejména pak rudoarmějce, kteří byli zajati finskými vojáky během zimní války. V jejich terorizování kriminálníkům značně sekundovali strážní, již zajatcům nemohli odpustit, že si nedokázali poradit s výrazně slabším soupeřem a nechali se zadržet: „*Bachaři s nimi zacházeli snad ještě hůř než s Poláky, a to už bylo co říct. I žulici je týrali, jak mohli. Nadávali jim [do] zbabělců.*“²³³ Sovětští zajatci se v gulagu nesetkali s nevolí z toho důvodu, že započali agresi vůči Finsku a že byl kvůli tomu SSSR vyloučen ze Společnosti národů, ale z důvodu neschopnosti drtivě a rychle porazit o poznání méně početnou finskou armádu, která dokonce svému statnějšimu protivníkovi dokázala přivodit nečekaně těžké ztráty. Strážní a kriminálníci se propuštěným zajatcům mstili, aby vyjádřili své rozhořčení nad tím, že pošpinili jméno Rudé armády i celého Sovětského svazu.

Žulici a urki platili za velmi nebezpečné lidi, kteří provokativním a vyzývavým chováním proklamovali dominanci, které se měli ostatní podvolit a neskrývaně museli uznávat svou lojalitu. Kriminálníci rovněž záviděli všem tzv. pridurkům, kteří v gulagu vykonávali specializované činnosti, a tím se vyhnuli společným pracím, aniž extrémně hladověli, neboť dostávali plnou porci stravy, ne-li větší, jako by odváděli stoprocentní normu venku. To byl případ pamětníka, který se nějakou dobu živil malováním propagandistických hesel, a jeho polského přítele Zbyňka, jenž mu s radostí pomáhal. První významnější konflikt nastal ve chvíli, kdy se stravovali a kdy vůdce galerky Karzubý Aljoška navštívil oba jmenované, aby jednomu z nich – vypravěči – požitkem z konzumace co nejvíce znechutil: „*Přišel ke mně, vzal mi můj kotlík s jídlem, podíval se na mě a jídlo očichal. (...) Plívl mi do jídla a s hrozným smíchem mi ho podal. (...) Tři jeho kumpáni stáli u něho a pozorovali mě a Zbyňka, co budeme dělat.*“²³⁴ Kriminálníci si přece mohli dovolit vše, na co si vzpomněli, a tak několik přidaných slin do pamětníkova pokrmu jim působilo příjemné povyražení, kterým si chtěli rozptýlit jednotvárný den. Dostavili se rovnou ve čtyřech, aby demonstrovali převahu nejen mocenskou, ale i početní a aby postiženého nenapadlo se bouřit. Ač v oslabení, nenechal si Luťanský příkoří líbit a reakcí přítomné překvapil: „*Vzal jsem kotlík s jídlem (...) a vychrstl jsem mu jeho obsah do obličeje. Všichni ztuhli. Aljoška se svíjel bolestí,*

²³² PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 22.

²³³ DEMČÍK, J. *Můj útek do gulagu*. Praha 2001, s. 32.

²³⁴ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 204.

*když se mu horká polévka dostala do očí.*²³⁵ Zkoprnělé postavy nevěřily tomu, co vidí, a nechápaly, jak si mohl obyčejný vězeň dovolit výpad vůči šefovi táborové galerky, který nebyl s to reagovat, neboť měl spálený obličej a vařící polévka mu zasáhla orgán zraku. Přesto k závažné šarvátce došlo, poněvadž Aljoškův doprovod chtěl pomstít neočekávanou potupu, již boss utrpěl: „*Jeden z kriminálních se přece jen vzpamatoval, skočil na mě a chtěl mě chytit pod krkem. Praštil jsem ho do obličeje prázdným kotlíkem. Zbyněk nečekal a pravým hákem útočnicka uzemnil.*“²³⁶

Potyčka tímto knokautem neskončila, protože se do ní zapojili všichni účastníci, a vznikla tak krvavá řež, již provázely nejen chvaty a hmaty, ale v níž si kriminálníci pomáhali také krátkou bodnou zbraní, aby svou konkurenci snáze přemohli, což se ovšem nestalo, jelikož se dvojice sveřepě a účinně bránila: „*Chytil jsem útočnickovu ruku v zápěstí, prudce jsem mu ji zkroutil, až útočnick bolestí zařval a dýku pustil. (...) Zbyněk mezitím stačil uzemnit dalšího útočnicka. Toho, co měl dýku, jsem uhodil železem do zátylku tak prudce, že spadl jako podřatý. Zaryl se nosem do podlahy a zůstal nehnutě ležet s rukama rozhozenýma.*“²³⁷ Pamětník s přítelem Zbyněkem se stali suverénními vítězi zápasu, který zprvu vůbec neměl vzniknout, ale protože se překvapivě postavili političtí kriminálním a nehodlali jim ustoupit, střet byl nevyhnutelný. Za průběh i výsledek si oba vysloužili respekt a uznání dalších vězňů, kteří spatřili něco, co se obvykle nevidí. Líčená situace dokazuje, že existovaly vzácné výjimky, kdy se galerka musela účastnit pěstního utkání, z něhož odešla drtivě poražena a zahanbena zároveň. Nutno ovšem dodat, že Zbyněk v předgulagovském období boxoval a Štěpán Luťanský navštěvoval intenzivní kurs sebeobrany, a proto měli předpoklady se do případné rvačky zapojit a vyhrát ji. Pokud by takovou zápasnickou průpravu neabsolvovali, nikdy by nemohli uspět a do žádné pranice by se raději nezapojili. Věděli by totiž, že nemají šanci se protivníkovi vyrovnat a chovali by se úplně stejně jako ostatní. Žulikům a urkám by se ochotně podřídili a poslušně by plnili všechny rozkazy, jež by kriminálníci vydávali. Tím ovšem nelze zpochybnit odvahu a hrdinství obou postav, neboť se dá předpokládat, že se mezi politickými vězni nacházely i jiné osoby, které se dříve věnovaly některému druhu bojového umění, popř. se alespoň uměly efektivně bránit tělesnému napadení, ale z obavy o vlastní život se raději kriminálíkům nepostavily a raději snášely z jejich strany bezbřehé ponižování po celou dobu pobytu v gulagu.

²³⁵ Tamtéž, s. 205.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Tamtéž.

11. Druhá světová válka a její recepce v gulagu

Druhá světová válka, kterou rozpoutaly totalitní státy, otrásala Evropou a její průběh ovlivnil dění také v Sovětském svazu, jenž využil spojení s Německem ke své územní expanzi, aby však tento krok zdůvodňoval ochranou vlastní bezpečnosti. Zatímco demokratické země sledovaly vyhrocený vývoj s velkými obavami, vůdci obou velmocí se radovali z masivní podpory obyvatelstva, které loajalitu vyjadřovalo dílem z přesvědčení, dílem ze strachu: „*Ve světě, který bylo zvykem nazývat civilizovaným, se Hitler a Stalin stali pohanskými božstvy, jež vzývaly nebo před nimiž ohýbaly páteř desítky milionů lidí, a valná část inteligence vystupovala v roli dirigentů chóru.*“²³⁸ Stalin na paktu s Hitlerem dočasně těžil, neboť ukořistil východní Polsko, část Finska, Estonsko, Lotyšsko a konečně do té doby rumunskou Besarábii, čímž výrazně posunul hranice vlivu směrem na západ. Že byl SSSR považován za agresora, vyjádřila zřetelně Společnost národů, která jej vyloučila již na sklonku roku 1939 (tehdy nechal Stalin bombardovat Helsinky). Srpnovou smlouvu o neútočení posléze doplnila smlouva o přátelství a spolupráci, která znamenala objemný přísun sovětských surovinových zdrojů Německu, jež Hitler využil ve válce proti západním zemím a jež mimo jiné pomohly porazit Francii v roce 1940, a tudíž Stalin nikoli nevýznamně svou politikou participoval na devastaci evropského kontinentu, jenž se zmítal nepokoji.

Která strana byla v zásobování čilejší, je patrné z odborné literatury, z níž vyplývá, že „... *sovětský export do Německa v některých měsících převyšoval ten německý do SSSR i trojnásobně či čtyřnásobně.*“²³⁹ Sovětské vlaky vozily do Německa obilí, dřevo, ropu, zlato, platinu, kaučuk a další materiál ještě v červnu 1941, a proto Hitler využíval především těchto zásob ze SSSR v boji proti němu i řadu měsíců po zahájení operace Barbarossa, zprvu tak porážel svého soka jeho vlastními zbraněmi. Na druhé straně je třeba vzít v potaz Stalinovu taktiku, kvůli níž ve velkém vyvážel rozmanité komodity do Hitlerovy země. V této strategii totiž „*nebyla pomoc nacistickému Německu vlastním cílem, nýbrž pouze prostředkem, sloužícím k prodloužení války, která vyčerpávala Německo i Británii.*“²⁴⁰ Sovětský diktátor usiloval o to, aby vojenský konflikt trval co nejdéle, a tak s vynaloženým úsilím a enormně vysokými investicemi podporoval Hitlera, aby brzy neprohrál a odolával

²³⁸ DURMAN, K. *Popely ještě žhavé*. 1. díl. Praha 2004, s. 19.

²³⁹ SMETANA, V. *Ani vojna, ani mír*. Praha 2016, s. 183.

²⁴⁰ ZUBOV, A. (ed.) *Dějiny Ruska 20. století*. 2. díl. Praha 2015, s. 29.

západním demokraciím co nejefektivněji. Čím později válka skončí, tím více budou obě znesvářené strany zbaveny sil a tím se zvýší pravděpodobnost, že novým pánem Evropy se stane Stalin. Ten se tedy zcela pragmaticky řídil známým frazémem „nepřítel mého nepřítele je mým přítelem“, kde za prvním nepřítelem hledejme Hitlera, za druhým pak západní demokracie.

Diskuze o probíhající válce se přirozeně vedly rovněž v gulagu a uzavření nacisticko-bolševické alianční úmluvy mnozí lidé nerozuměli. Kupříkladu Štěpán Luťanský se v táboře setkal s vězněm, jehož zavřeli za vyjadřování nesouhlasného stanoviska k sovětsko-německému spojeneckému paktu, jež shledával sebevražedným aktem: „*Ted' do Němců cpeme jídlo, a oni nám za to zakroutí krkem.*“²⁴¹ Nikdo nesměl kritizovat smlouvu podepsanou ministry zahraničí obou zemí, a pokud tak přesto učinil a byl udán, stalinskému táboru se nemohl vyhnout, neboť rozporovat rozhodnutí vedení státu bylo přísně zakázáno, ať už mělo jakoukoli podobu a jakýkoli následek. Nic na této skutečnosti nezměnil fakt, že prohlášení se začas ukázalo jako pravdivé, což by pro autora výroku mohlo být posouzeno jako polehčující okolnost. Dotyčného jedince však za přesnou předpověď nepropustili ani po červnu 1941, ale dřel v gulagu do úmoru i nadále, poněvadž smyslem nebylo propouštět, ale naopak stále zatýkat nováčky, kteří museli nahradit právě umírající a již zemřelé, vždyť stavby na Sibiři čekaly na další a další lidi, kteří je měli budovat.

Spolupráce diktátorů v letech 1939 až 1941 byla křiklavě manifestována rovněž na nejvyšší diplomatické úrovni a v sovětských novinách, které oslavovaly Hitlerovo úspěšné válečné tažení a upřímně se těšily z toho, jak vůdce třetí říše dobývá kontinent: „*Každé jeho evropské vítězství doprovázel Stalin i moskevská vláda blahopřejnými prohlášeními, změnilo se zaměření a ráz sovětského tisku i propagandy (nyní byli nepřáteli Západ a demokracie obecně a hitlerovské Německo se stalo rázem přátelskou zemí a nacismus přátelskou ideologií).*“²⁴² Pakt Molotov-Ribbentrop tak neznamenal pouze písemnou dohodu o vzájemném neútočení, ale přinášel oběma aliančním partnerům také hlasitou podporu, která měla legitimizovat účastníky v jejich konání. Jeden pamětník náhodně našel v táboře periodikum s článkem, jehož obsah jej po prostudování zneklidnil a přivedl k zásadnímu poznání: „*Venku jsem objevil utrženou půlku ruských novin, ve kterých čtu, že německá Luftwaffe bombardovala nepřátelské*

²⁴¹ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 234.

²⁴² VEBER, V. *Rudý car*. Praha 2016, s. 104.

*cíle v Anglii. To znamená, že mezi Anglií a spřáteleným Německem je válka.*²⁴³ Tisk patrně pocházel ze srpna 1940, kdy vítězstvím nad Francií opojený Hitler zahájil leteckou bitvu o Británii, která předtím odmítla uzavřít mír. Vzdušný prostor nad ostrovy byl zasypáván sprškami bomb, jež směřovaly na letiště, přístavy a velká města a měly destabilizovat tamní režim a donutit Churchillovu vládu k uznání porážky. Vypravěč se pozastavuje nad tím, jaké přívlastky sovětský tisk přiřazuje soupeřícím státům, a brání se porozumění: *„Takže podle dnešní politiky jsou Němci spojenci a přátelé? A Angličani nepřátelé? To jsou věci, kdo se v tom má vyznat?”*²⁴⁴ Jako by Luťanský nechtěl pochopit, jak je možné, že se mohou sbratřit dvě antagonistické ideologie, že bolševismus a nacismus našly společnou řeč, přestože dříve nešetřily reciproční kritikou. Tato skutečnost vyústila též v závěr, že – alespoň podle stalinské logiky – válku způsobily západní demokracie, zatímco Německo byl mírumilovný stát, který zaštiťoval správné hodnoty, a tudíž je nutné, aby Sovětský svaz stál po jeho boku a všemožně mu byl nápomocen.

Téměř dvouleté intenzivní soužití Hitlera se Stalinem skončilo přepadem Sovětského svazu, i když budoucí generalissimus do poslední chvíle nevěřil tomu, že by jej věrný spojenec zradil, a to navzdory hojným zprávám o plánovaném násilném vniknutí Němců, jež opakovaně mířily do Kremle z četných kanálů a jitřily značné emoce stran jejich zpochybňované spolehlivosti.²⁴⁵ Pamětníci vzpomínají různě na okamžik, kdy vězni v gulagu zjistili, že vypukla válka mezi SSSR a Německem: *„Až někdy v červenci, s velkým zpožděním, jsme se dozvěděli, že Němci napadli Sovětský svaz.”*²⁴⁶ Třebaže se informace do vorkutského tábora dostala již měsíc po zahájení invaze, považuje vypravěč tuto dobu za příliš dlouhou. Srovnáme-li Kričfalušiho

²⁴³ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 132.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Pro názorný příklad uveďme výkonného zpravodajce GRU, jenž z Japonska šifroval tajné informace o chystaném útoku nacistů na SSSR, které ovšem Stalin považoval za cílenou provokaci s úmyslem poškodit spojenecký německo-sovětský svazek, ba jej zcela zprerhat, a proto depeše, třebaže vycházely z reálného pohledu na věc, odmítal brát vážně. Richard Sorge již na počátku května 1941 zpravil Moskvu o blížícím se napadení s aktuální analýzou pohledu nacistů na rozložení vojenských sil: *„Možnost vypuknutí války v každém okamžiku je velmi silná, protože Hitler a jeho generálové věří, že válka se Sovětským svazem nebude v nejmenším překážet vedení války proti Velké Británii. Němečtí generálové odhadují, že bojová kapacita Rudé armády je tak nízká, že věří, že bude zničena během několika týdnů.”* Viz WHYMANT, R. *Stalinův špion*. Praha 2007, s. 151.

²⁴⁶ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 221-222.

vzpomínku se svědectvím jiného pamětníka, který byl sice o vpádu oficiálně zpraven až mnohem později, ale neoficiálně již v letních měsících, dojdeme k závěru, že informace se v obou táborech objevily prakticky v tentýž čas: „*Strážní v záchvatu sdílnosti prozradili přes půl roku starou zvěst: Sovětský svaz je ve válce s Německem. Němci vtrhli věrolomně na sovětské území, ale to jim prý přijde draho. Rudá armáda je požena zpátky svinským krokem.*“²⁴⁷ Je sice pravda, že v Demčíkově táboře prosakovaly zprávy o válce již v létě, ale úřední cestou od dozorců byly potvrzeny až v zimě, kdy zpočátku enormní nápor wehrmachtu začal stagnovat a Stalinova vojska pod Žukovovým velením postupně přešla do protiofenzivy. Protože Rudá armáda nebyla na válku připravena a před Němci velmi rychle vyklízela své pozice, nemohli šéfové v táborech referovat o aktuální situaci na bojišti. Museli by totiž přiznat, že Sovětský svaz prohrává a jeho budoucnost vypadá nejistě. Taková prohlášení by mohla u vězňů vyvolat mohutné nepokoje, které by se strážcům vymkly z kontroly a způsobily by totální rozvrat. Proto o válečném stavu referovali až v době, kdy se německá armáda zastavila před branami Moskvy a sama musela o stovky kilometrů ustupovat. Navíc se zformovala silná protihitlerovská koalice ve složení SSSR, Velká Británie, USA, která Sovětům přidávala na sebevědomí. V gulagu tak velitelé vedli řeči o jasném vítězství SSSR, i když prozatím byly předčasné. Měly však podpořit vliv strážců a oslabit víru vězňů v možné osvobození.

Že byli vězni zpraveni o situaci na válčišti až mnohem později, než k samotným událostem došlo, zmiňuje hned několik pamětníků, jeden z nich dokonce připomíná existenci konkrétního telekomunikačního prostředku, díky němuž se v gulagu o podstatných událostech dozvídali: „*Poslouchali jsme rádio po drátě. (...) Se zpožděním jsme se z rádia dozvěděli i o napadení Sovětského svazu nacistickým Německem. Poté začali vysílat, jaká je situace na frontách.*“²⁴⁸ Rozhlasový přijímač tak zamlčel první fázi války, jež wehrmachtu přinesla obrovské úspěchy v podobě získaného území, statisíců zajatých rudoarmějců a zdecimované sovětské vojenské techniky. Vězni také neobdrželi žádnou zprávu o hromadné evakuaci, která měla za cíl zachránit zbrojní továrny a občany z ohrožených oblastí směrem na východ (Ural, Povolží, západní Sibiř). Dulov dodává, že se z rádia ozývaly hudební skladby s vojenskou tematikou, aby si lidé uvědomili, kdo je v konfliktu hodný a kdo zlý, a aby bojovali za vlast za

²⁴⁷ DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 30.

²⁴⁸ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 35.

jakoukoli cenu: „*K tomu pouštěli válečné písně, jež měly burcovat národy Sovětského svazu k porážce fašismu a přimět je k nejvyšším obětem.*“²⁴⁹ Poslech takové hudby v gulagu měl hluboký význam, poněvadž chtěl vězně upevňovat v přesvědčení, že SSSR je silný stát, jenž se nevzdává ani v nejsložitějších chvílích, kdy mu hrozí totální zničení. Lidé v táborech proto měli vnitřně přilnout k Sovětskému svazu a po celou dobu sváru jej podporovat, ba snad adorovat, přestože jim hrubým zacházením způsobil tolik křivd.

Takto formulovaný závěr potvrzuje výrok pamětníka, který vnímal jednostranné porušení paktu Molotov-Ribbentrop jako velkou šanci pro československé trestance, která by neměla zůstat nevyužita, neboť se vzhledem ke své výjimečnosti s největší pravděpodobností již nikdy nebude opakovat: „*Přepadení Sovětského svazu nacistickým Německem v červnu 1941 znamenalo naději na záchranu pro vězněné Čechoslováky.*“²⁵⁰ Oběti stalinských represí doufaly v možnost, že by přepad SSSR mohl ovlivnit zahraničněpolitické dění, které by vyvrcholilo vznikem československé armády, do níž by byli povoláni též věznění občané v Sovětském svazu, aby všichni společně bojovali proti rozpínajícím se nacistům a po jejich porážce konečně poznali dosud zapovězenou svobodu. Zatímco pro bolševiky znamenala invaze národní katastrofu, vězni v ní spatřovali ojedinělou příležitost, kterou jim z nebes seslal sám bůh, a víru, že vše špatné se brzy v dobré obrátí: „*My jsme bohužel rádi, že válka začala, ačkoli je to k neuvěření. Jinak bychom se totiž domů nikdy nedostali. Teď aspoň máme naději, že se vrátíme.*“²⁵¹ Věznění Čechoslováci štěstí neviděli pouze v eventuálním propuštění, ale též v aktivní účasti v nově zformovaném vojsku, díky němuž by významně participovali na osvobození své vlasti, z níž kvůli okupantům kdysi utíkali. Z prohlášení pamětníka také vyplývá, že nejen on, ale i ostatní považovali za začátek války až červen 1941, nikoli už září 1939, kdy wehrmacht pod zinscenovanou záminkou bleskově zaútočil na Polsko, jehož východní část posléze anektoval SSSR. I Sovětský svaz dokazoval, že násilné činy mu nejsou cizí (okupace baltských zemí a Besarábie), přesto ovšem občané v Sovětském svazu, pokud nebyli těmito akcemi přímo zasaženi, nepovažovali Stalinovu říši za válečného aktéra, ale za neutrální stát, jenž stojí stranou konfrontace a neprojevuje žádný zájem se zapojit. Tentýž pocit měli rovněž českoslovenští vězni v gulagu, pro které válka začala až v okamžiku, kdy ji do ní svým červnovým útokem

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 21.

²⁵¹ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 240.

zapojilo Německo. Šlo ovšem o svár, který jim neměl přinést zkázu, ale naopak je měl před jistou zkázou zachránit.

Některé skupiny obyvatel v gulagu se dokonce z války těšily a netajily se tím, kdo je jejich jasným favoritem a komu budou držet palce: „*Vězňové z Pobaltí a z Haliče se bláhově radovali: Němci to Rusákům natrou a osvobodí nás.*“²⁵² Jako by si dotyční mysleli, že Hitler poslal do SSSR své vojáky proto, aby tam ukončili bezpráví, osvobodili lidi v táborech a nastolili spravedlivý režim, jenž bude ke všem přívětivý. Pamětník dává najevo, že víra v německé osvobození byla naivní a nic dobrého by nikoho nečekalo. Nacistický vůdce totiž toužil po expanzi do Sovětského svazu z toho důvodu, aby zde bezohledně rozšířil německý prostor (Lebensraum im Osten), který měl být germanizován a zbaven slovanského elementu. Vysněné volnosti v pohybu by se tedy lidé z pobaltských zemí ani Haliče určitě nedočkali, jenže protože se nacházeli v bezvýchodné situaci, byli by schopni vítat Hitlera coby osvoboditele, ačkoli by jim ve skutečnosti přinesl smrt, dostal-li by příležitost svůj plán uskutečnit. Toho si byl konečně vědom i pamětník, a proto bychom u něho optimistický tón hledali marně: „*Já jako Čechoslovák jsem stejně jako Židé žádné naděje s Němci nespojoval. S Židy by udělali krátký proces a s občany bývalé Československé republiky by se taky rozhodně nemazlili. Pro ně jsme nepřátelé a oni jsou nepřátelé pro nás, to je jasné.*“²⁵³ Demčík si po prožitých časech v gulagu dobře uvědomoval, že skončil v teroristickém režimu, třebaže se nazývá socialistický, ale také chápal, že výměna Stalina za Hitlera k ničemu pozitivnímu nepovede, a tudíž odmítl sdílet nadšení některých spoluvězňů ve formě oslav německého vůdce. Zároveň poukazuje na to, že Židé v gulagu pocítovali stejnou úzkost z nacistů, a tak pro jejich vítězství nehorovali. Znali totiž rasistickou politiku třetí říše, která se řídila norimberskými zákony vedoucími k pogromu během Křišťálové noci, kdy byly kromě zlikvidovaných synagog a židovských obchodů a různých jiných budov zavražděny desítky Židů.

Samuel Friedmann vypovídá, které informace se do kolymského tábora dostaly a které zůstaly zahaleny tajemstvím: „*Jaký je vývoj válečného dění, jsme zhruba věděli. O tom, co se děje s Židy, nám ale neřekli nic.*“²⁵⁴ Pamětník chtěl samozřejmě zjistit, jak se daří jeho židovským příbuzným, nicméně takové sdělení se mu nedostávalo. Sovětský svaz ovšem nic nezamlčoval, neboť holokaust se teprve rozjížděl a veřejnost se s jeho

²⁵² DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001, s. 31.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 178.

hrozivými následky seznámila až po skončení válečných bojů. Vypravěč tudíž nemohl tušit, že v letech 1941 a 1942 vznikaly vyhlazovací tábory Chełmno, Belzec, Sobibór, Treblinka či Osvětim-Březinka, v nichž se pracovalo na tzv. konečném řešení židovské otázky. Pokud se vězeň o zločinech spáchaných na Židech nacisty přesto doslechl, museli mu to sdělit přímí svědci takových událostí: „*Teprve až v roce 1943, kdy tam [do gulagu, pozn. TU] nahnali šestnáctiletá, osmnáctiletá děvčata s trestem deseti let, jsme se od nich něco dozvěděli. Tedy co se na Ukrajině dělo se Židy.*“²⁵⁵ Dívky zřejmě na vlastní oči viděly vyvražďování ukrajinských Židů speciálně vycvičenými jednotkami Einsatzgruppen, které již od roku 1941 na dobytých územích SSSR brutálním způsobem naplňovaly plány hitlerovců. Friedmannovo vyprávění zároveň potvrzuje fakt, že závěrečná sovětská ofenziva (obsazení Kyjeva do konce roku 1943 a ovládnutí zbytku Ukrajiny o několik měsíců později) nebyla aktem osvobozování, nýbrž nové okupace a hromadného zatýkání a posílání nepohodlných Ukrajinců do gulagu, čemuž se nevyhnuly ani děti, kterým stalinský režim určil trest odnětí svobody v délce trvání deseti let. Ernest Vider také tvrdí, že v gulagu vůbec nikdo neměl ani zdání, jak se během války vyvíjí situace s evropskými Židy, ale předpokládal, že až jej propustí a vrátí se do Mukačeva, shledá se tam opět se svými nejbližšími a dramatický příběh bude završen happy endem: „*Dokonce jsme doufali, že přijdeme domů a všechno bude tak jako dřív. Že se setkám se svými rodiči, se svými bratry, přáteli, sousedy. Nic jsme netušili.*“²⁵⁶ Pamětník se až po válce seznámil se skutečností, že z Mukačeva i ostatních částí Podkarpatské Rusi transportovali zdejší židovskou populaci do nacistických koncentračních táborů v Polsku, což tragicky postihlo také Viderovy rodiče, které neminula genocida: „*Nikoho z příbuzných jsem už nenašel. Otec s matkou zemřeli v Osvětimi. Přežili svědci, kteří byli společně s nimi deportováni, a viděli, když otce i matku vedli do plynové komory.*“²⁵⁷ Šťastnější konec potkal pamětníkovi dva mladší bratry, kteří zázračně přežili Osvětim, a staršího bratra, jenž se ukrýval v Budapešti, aby se vyhnul osudu svých rodičů a obou mladších sourozenců. Zoltán Štern se musel po propuštění z gulagu a návratu do rodné Paseky na Podkarpatské Rusi vyrovnat s ještě hrůznější realitou, než tomu bylo v předchozím případě. Pocity blaha, že opustil gulag živ a zdrav, byly vystřídány pocity děsu, neboť z vyprávění místních vesničanů pochopil, že nevstoupil do ráje, na který se celou dobu těšil, nýbrž do kalvárie: „*Nikdo*

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 144.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 145-146.

válku nepřežil. (...) Mámu a tátu spálili. Ve Svaljavě bylo ghetto, odkud je odvezli do Osvětimi. Tam umřel otec, matka, dva bratři a dvě sestry. Mladší sestra se dočkala osvobození v Osvětimi, ale onemocněla tyfem a zemřela. Bylo těžké poslouchat takové detaily.²⁵⁸

Židovští pamětníci se ocitli mezi dvěma mlýnskými kameny, které je samé i jejich rodiny nekompromisně semlely. Bolševismus a nacismus odhalily svou skutečnou tvář a spáchaná zvěrstva pocítily jejich oběti v plném rozsahu. Lidé vrátivší se z gulagu domů však proklínali hitlerovce mnohem více než Stalina, neboť rasistická a nenávistná ideologie zpusťovala židovskou komunitu nejen na Podkarpatské Rusi, ale také prakticky v celé Evropě, což mnohonásobně předčilo tragické zkušenosti ze sovětských koncentračních táborů, které – byť pouze v jednom ojedinělém případě – byly dokonce komentovány s pozitivním nádechem, jelikož učinily následný Landauův život kvalitnějším: „Gulag jsem asi potřeboval, neboť mě zocelil. Je mi osmdesát jedna let a pořád pracuju.“²⁵⁹ Pokud někdo přežije několikaleté peklo v gulagu, zcela nepochybně to ovlivní jeho žebříček hodnot. Mnoho věcí, v nichž ostatní mohou vidět zásadní problém, považuje za malichernost, kterou nemá smysl se vůbec zabývat a ztrácet drahocenný čas. Navíc se ukazuje, že člověk s gulagovskou minulostí je odolnější, více vydrží a dokáže pracovat i v pozdním věku, jež by mohl vyplnit už jen zaslouženým odpočinkem. Gulag zocelil též Rusíny, ale ti na rozdíl od Židů neprošli systematickým vyhlazováním a jejich rodiny neskončily v plynových komorách, a tak je pochopitelné, že největší zlo spatřují v sovětských koncentračních táborech, kde se stali nechtěnými svědky apokalyptických scén. Rovněž z tohoto důvodu nenajdeme mezi rusínskými pamětníky ani jednoho vypravěče, který by vzpomínal na gulag s nostalgií a nadhledem.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 186.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 162.

12. Propuštění z gulagu

Když se vězni z Podkarpatské Rusi dozvěděli, že je jejich gulagovské martyrium u konce a že se mohou v barvách československé vojenské jednotky podílet na boji proti hitlerovcům, dávali najevo svůj ryzí entuziasmus: „*Nenacházím slov, kterými bych popsal pocit radosti z toho osvobození.*“²⁶⁰ Takto manifestované nadšení však nepřišlo zničehonic, ale bylo důsledkem mezinárodního dění. Na počátku všeho stála německá invaze do Sovětského svazu, jenž si náhle uvědomil, že mnozí lidé v táborech by mohli zanechat otrockých prací, obléknout uniformy a srdnatě zápolit s nepřítelem. Cesta k takovému kroku ale vůbec nebyla jednoduchá a trvalo půlroku od přepadu, než se dostavil první velký úspěch na diplomatickém poli: „*Teprve 3. ledna 1942 Státní výbor obrany SSSR schválil amnestii internovaných a vězněných československých státních příslušníků.*“²⁶¹ Celou akci měl na starosti Heliodor Píka, jehož hlavní úkol spočíval v náboru co největšího počtu bojeschopných a bojektivých Čechoslováků, kteří byli násilím zadržováni v táborech a nyní prahli po zapojení se do války. Sověti mu ovšem tento stanovený cíl nikterak neulehčovali, a přestože se snažil sebevíc, mohl být původní plán realizován téměř o dalších dvanáct měsíců později: „*Ačkoliv sovětská strana přislíbila propouštění Podkarpatských Rusinů, kteří živořili v sovětských gulazích, přesto plk. H. Píka musel po celý rok 1942 neustálými intervencemi urgovat jejich vysvobození ze sovětských táborů.*“²⁶²

A byl to právě budoucí generál, kterého pamětníci v souvislosti s ukončením gulagovských peripetií často zmiňují a jemuž vzdávají hold, neboť chápou, že bez jeho politické činorodosti by v táborech trpěli stále a patrně by zde rovněž zahynuli: „*Vězni v gulazích žili v katastrofálních životních podmínkách, což si nejvíce uvědomoval náčelník Čs. vojenské mise v SSSR plukovník Heliodor Píka, který se aktivně zasilil řadou intervencí u československých vojenských a zastupitelských orgánů o zintenzivnění snah na jejich záchranu.*“²⁶³ Na první pohled se zdá být nelogické, proč musel Píka vyvíjet takové úsilí, aby dosáhl uvolnění žádaných vězňů z gulagu. Vždyť i díky nim se mohl SSSR efektivněji střetávat s nacisty, kteří by tak museli čelit zbraním dalších konkurentů. Řešení této nejasnosti nabízí pamětník, jenž důvod neochoty a

²⁶⁰ IZAJ, M. *Příběhy mého života*. Praha 2011, s. 37.

²⁶¹ RICHTER, K. *Podkarpatská Rusina v boji za svobodu*. Praha 1997, s. 46.

²⁶² NĚMEČEK, J. a kol. *Československo-sovětská smlouva 1943*. Praha 2014, s. 14.

²⁶³ IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019, s. 21.

neustálého oddalování propouštění ze strany náčelníků jednotlivých táborů spatřuje v nebezpečí možného vyzrazení špatných poměrů v gulagu, které by mohly vyjít na světlo, kdyby o nich svědci začali mluvit: „*Komandanti se mnohde podvolovali centrálnímu příkazu jen neradi a se skřípěním zubů. Tvrdili, že žádní Čechoslováci u nich nejsou, jenom Maďaři. Nechtěli, aby vyšlo najevo, jak se s námi zacházelo a kolik našich krajanů v těch hnusných lágrech bylo utýráno až k smrti.*“²⁶⁴

Sověti věděli, že na věznicích páchali zločiny obřích rozměrů, a proto se k možnosti případného propuštění stavěli skepticky. Z gulagu se přece nikdo živý nedostane, všichni pracují až do smrti a posléze jsou nahrazeni dalšími zatčenými, jež čeká týž konec. Najednou ovšem dostala správa táborů rozkaz, aby určité skupiny lidí opustily gulag a zapojily se do boje. Tento úkol byl nyní pro vedení státu naprosto prioritní, neboť se jednalo o zachování samé existenci SSSR. Jestliže Sovětský svaz klíčovou válku prohraje, bude to znamenat pád nikoli pouze jeho, ale i bolševismu a Stalina. Takový scénář si samozřejmě nikdo ze špiček VKS(b) nepřál, a tak bylo po náročných jednáních z nejvyšších míst rozhodnuto o propuštění vězňů konkrétních národností, aby participovali na rozdrčení nacismu (přesněji řečeno na záchraně sovětské země a režimu). Táboroví šéfové však měli z tohoto postupu velký strach, jelikož kdyby vězni válku přežili, do gulagu by se už nevrátili, zůstali by na dobytých územích a začali by hovořit či psát o krutostech stalinských táborů. Tomu bylo třeba zabránit, a tak NKVD hledal všemožné klíčky, aby propouštění zamezil. Z tohoto důvodu pak vznikaly mezi zainteresovanými stranami třecí plochy, jež musely být složitě překonávány.

Někteří přijali zprávu o propuštění se smíšenými pocity, protože si nebyli jisti, jestli nejde o zákeřnou lest, která navenek vypadá jako osvobození, ale ve skutečnosti skrývá smrt: „*Nevěděl jsem, co si mám o tom myslet, zdali je to vysvobození, nebo nějaká nová lež a můj úplný konec.*“²⁶⁵ Pamětník vycházel ze svých bohatých zkušeností, díky kterým byl poučen, že v Sovětském svazu se mnohdy sice něco říká, leč poté něco zcela odlišného koná, a proto vyjádřil pochybnosti o tom, jestli se znovu nejedná o pouhý trik, jenž zahaluje pravou podstatu problému. Ani další vypravěč nešetřil značnou dávkou nedůvěry, když mu bylo oznámeno, že on i jiní patří mezi skupinu vyvolených, kterým je umožněno natrvalo opustit brány gulagu a stát se

²⁶⁴ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 266.

²⁶⁵ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 38.

vojáky, kteří budou chrabře bojovat za správnou věc: „Říkali, že nás osvobozují, ale nikdo tomu nevěřil. Dokonce se začalo mezi vězni říkat, že nás odvázejí do nějaké rokle k popravě, aby nebyli svědci toho, jak se s vězni zacházelo, až přijdou Němci.“²⁶⁶ Po šíření této fámy se dotyční smířovali se svou definitivní záhubou, která se zdála být naprosto nevyhnutelná, o to větší radost však měli posléze, když seznali, že se v předpovědi budoucích okamžiků mýlili a že se opravdu smějí připojit k československé jednotce v Buzuluku.

Nejčastěji se můžeme setkat s tvrzením, že i když přihlášení se do armády bylo zcela založeno na rozhodnutí z vlastní vůle, nedalo se takové nabídce odolat, zvláště když se dostavila z oficiálních míst: „Potom mi podal přihlášku, na které bylo napsáno, že dobrovolně vstupuji do československé jednotky a že se budu podřizovat československým platným zákonům. Podepsal jsem se s radostí.“²⁶⁷ Šlo o událost zcela nebyvalou a naprosto neočekávanou, v jejíž možnost věřil už jen málokdo, a tudíž lze ve výpovědích spatřit nefalšovaně sdílenou úlevu, která znamenala zásadní zvrát v osudech mnoha lidí: „Bože můj! Slyším dobře? Propuštěn! Na tahle slova čekám déle než dva roky. Už jsem se vzdal naděje, že je někdy uslyším, a teď tu zazněla. Návalem radosti se mi roztočila hlava.“²⁶⁸ Nejvíce smutní byli ti, kteří při čtení osob, jež mají být amnestovány, zjistili, že oni musí zůstat v gulagu i nadále, třebaže jejich kamarádi se již mohou chystat na cestu do Buzuluku. Roztrpčení, které právě prožívali, nebralo konce, absolutně nechápali příčiny tohoto stavu, a proto se snažili naléháním rozhodnutí zvrátit: „Já jsem přece taky Čechoslovák. V seznamu není moje jméno? Určitě je to nějaké nedorozumění.“²⁶⁹ Vehementními protesty ničeho důležitého dosaženo nebylo, a tak pamětník svou budoucnost viděl velmi černě. V té době ještě netušil, že se neocitl na černé listině, jak se zkraje domníval, ale pouze se neobjevil v první etapě propuštění. Druhá fáze o několik málo měsíců později se však jej už přímo týkala, a tudíž si i on upřímně oddychl, že se smí připojit ke skupině československých kamarádů, jež také potkalo štěstí a kteří se mohli chystat na odjezd. Jeden z pamětníků se rázně distancuje od názoru, který jej značně iritoval, že o případném vstupu do armády se mohl kdokoli rozhodnout sám, a své mínění obhajuje: „Dnes se uvádí, že jsme se tenkrát dobrovolně hlásili na frontu a proto nás odváželi pryč z lágrů. Nebyla to ale pravda, v lágru nemá

²⁶⁶ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 15.

²⁶⁷ HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011, s. 41.

²⁶⁸ DEMČÍK, J. *Můj útek do gulagu*. Praha 2001, s. 37.

²⁶⁹ PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 39.

*člověk vůbec žádné právo na nějaké požadavky.*²⁷⁰ Vypravěč neměl příležitost ovlivnit svou teoretickou účast v československé jednotce, protože se jej nikdo neptal a nikdo s ním – vzhledem k jeho absolutní „nedůležitosti“ – tuto eventualitu nekonzultoval. Byl postaven před hotovou věc a musel se bez diskuzí podřídit, v tomto případě však jistě uposlechl rád.

Jinde fungovalo propouštění na jiném principu než v předchozích situacích. Dosud totiž pamětníci nedisponovali právem spolurozhodnout o tom, jestli budou amnestováni, či nikoli. Prostě jen čekali na to, zdali je někdo z gulagu pustí, a závěrečnému verdiktu se přizpůsobili. Výpověď následujícího vypravěče ale připouští variantu poněkud odlišnou, i když též on byl úředně informován náčelníkem NKVD: *„Přečetl to a odešel, a já tu stojím jako ve snu a nemůžu uvěřit, že moje žádost byla přece jen kladně vyřízena.*“²⁷¹ Z promluvy plyne, že Luťanský žádal nadřízené o to, aby mohl být odeslán do výcvikového střediska v Buzuluku. Musel iniciativně vyvinout úsilí, kterým demonstroval svůj zájem o amnestii. Pokud by tak neučinil, propuštění by se zřejmě nedočkal. O budoucnosti Čechoslováků v gulagu tak rozhodovalo vedení státu pouze *de iure*, avšak *de facto* měli absolutní moc nad vězni nejvyšší představitelé jednotlivých táborů, kteří směli nařídit okamžité propuštění, ale také mohli pozdržet transporty do Buzuluku, a tím mezi dotčenými vyvolávat atmosféru nepříjemného napětí. Existovala ovšem ještě jedna varianta, která zatím zmíněna nebyla a nejednou se stávala. Náčelníci totiž směli odjezdu z gulagu zabránit úplně a znemožnit lidem, aby se bojů účastnili, což potkalo prakticky všechny pamětníky židovského původu, z jejichž výroků v této práci vycházíme. Také oni se netajili přáním, aby byli amnestováni a mohli pak aktivně pomáhat zničit agresivní Němce, jenže touha a realita se zcela míjely, a tak i nadále pouze snili o tom, že se situace časem snad změní a že též oni jednou budou moci prokázat své vlastenecké zanícení.

Židovští uprchlíci z Podkarpatské Rusi se totiž museli v gulagu vypořádat s významnou překážkou v podobě zpochybnění své státní příslušnosti, neboť jim táboroví šéfové nevěřili, že pocházejí z Československa, a že tudíž mají nárok na propuštění do československé vojenské jednotky, jak např. dokazuje Samuel Friedmann: *„Podle jejich logiky to znamenalo, že když jsem přešel maďarskou hranici, patřím do Maďarska. Proto mě ani nevzali, když se v roce 1942 formovala*

²⁷⁰ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 15.

²⁷¹ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 300.

*československá armáda a z Kolymy odváželi československé občany.*²⁷² Podkarpatská Rus už vlastně neexistovala, a poněvadž ji okupovalo Maďarsko, považovali Sověti Žida, jenž z tohoto regionu utekl do SSSR, za Maďara, a proto jej zadržovali dále a amnestován nakonec vůbec nebyl. Proti Maďarsku Sovětský svaz přece válčil, a tak si nemohl dovolit propustit občana státu, který se spojil s Hitlerem, a představoval tedy potenciální nebezpečí. Zároveň nelze opominout z pohledu sovětského táborového systému krajně nepříjemný úbytek pracovních sil, který byl s amnestií spojen, a tudíž i Natan Landau musel zůstat v gulagu: „*Do vojska ale nevzali ani jednoho Žida. Tedy ne že by Češi nebrali Židy, ale nás nechtěla pustit NKVD. Potřebovali, abychom pro ně pracovali.*“²⁷³ Pamětník dokazuje známý fakt, že vedení táborů disponovalo širokým právem stanovovat, koho pustí do války a kdo bude dít na Sibiři. Mohla tedy nastat paradoxní situace, že v jednom táboře byli propuštěni všichni Židé, neboť náčelníci tak určili, zatímco v druhém táboře nepustili žádného Žida a vše pokračovalo dále beze změny, jelikož zde velitelé rozhodli opačně.

Samozřejmě že se mnozí zpěchovali a různými prostředky se pokoušeli napravit křivdu, kterou pocítovali. Ernest Vider upřednostnil diplomatický způsob, od něhož si sliboval kladné vyřízení žádosti: „*Ještě v roce 1942 jsem psal do Moskvy na československé velvyslanectví a žádal jsem, abych jako dobrovolník mohl vstoupit do československé armády.*“²⁷⁴ Šance na úspěch byla mizivá, ale když neobdržel žádnou zpětnou vazbu, nebál se dokonce oslovit jednoho z mocných politických prominentů: „*Psal jsem i na Nejvyšší sovět Kalininovi, ale dopis asi vůbec neopustil tábor.*“²⁷⁵ Pamětník tehdy vycházel z přesvědčení, že pokud mu nevyhoví náčelník tábora, je nutné se obrátit na významného představitele státu, jenž chybu napraví a záležitost uvede do pořádku. K tomu přirozeně dojít ani nemohlo, poněvadž správa táborů dopisy zadržovala, aby se k příjemcům nikdy nedostaly. Sovětský nejvyšší orgán státní moci měl plné ruce starostí s válkou a rozhodně se nemohl zabývat velkým množstvím korespondence, kterou obyčejní vězni odesílali vrcholným činitelům SSSR. Formu dopisu zvolil také Zoltán Štern, který svůj text, jež sestavil v táboře, adresoval hned několika osobám, pokaždé šlo o politické špičky Sovětského svazu: „*Z Burchaly jsem*

²⁷² DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 179.

²⁷³ Tamtéž, s. 160.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 144.

²⁷⁵ Tamtéž.

psal na všechny strany – Stalinovi, Berijovi, Kaganovičovi, že chci jít bojovat z československou armádou.²⁷⁶ Tím sice dokázal, že odvaha mu rozhodně nechybí, nicméně na vstup do vojska to stejně nestačilo. Frustrace se ovšem prohlubovala nejen z toho důvodu, že se židovští pamětníci nesměli stát vojáky, ale také proto, že museli pobývat v gulagu i po uplynutí tříletého trestu, který jim byl stanoven soudci, a tak se ke slovu opět dostala beznaděj: „Na svobodu jsem se dostal až v prosinci 1946. Šest a půl roku po zatčení. Kamarád Natan Landau byl propuštěn už v srpnu.“²⁷⁷

Nakonec to tedy byli z našich pamětníků pouze Rusíni, kteří se dostali do Svobodovy armády a mohli hájit čest československé vlajky. Přesto odjížděli s vědomím, že mnozí další takové štěstí neměli, protože již zemřeli v gulagu, což jeden z vypravěčů nesl velmi nelibě, a tak neskrýval zášť: „Z nějakých dvaceti nebo třiceti tisíc uvězněných Rusínů se však, jak budoucnost ukáže, do československého vojska dostala sotva pětina. Tento do nebe volající zločin budiž přiznán do seznamu neodpuštělných zločinů, jichž se dopustil stalinský bolševismus.“²⁷⁸ Vyjádřený autorův resentment pramení z toho, že se Rusínů na válečných bojích účastnil pouhý zlomek, zatímco většinová část, která by se také ráda zapojila, kdyby mohla, zahynula ve zbědovaném stavu v sibiřských táborech, tj. byla promyšleně vyhlazena otrockou prací, což pamětníka silně irituje, a proto se zasazuje o to, aby (až se jednou bude tvořit soupis zločinů sovětského stalinismu) v jeho rozsáhlém výčtu určitě nechyběl ani tento. Neboli nesmí se jen připomínat válečné oběti, které hrdinně padly v boji proti Hitlerovi, ale je třeba myslet rovněž na ty, kteří v utajení a bez mezinárodní pozornosti ztráceli životy v nemenším počtu v gulagovském infernu.

Vzpomíná se též na ty, kteří sice přečkali gulag, ale bez odborné zdravotní péče přišli o život cestou do Buzuluku, a tak se jejich upřímná počáteční radost změnila v tragédii. Někteří si totiž s sebou odváželi spoustu vážných neléčených nemocí, k nimž se postupně přidávaly další, a to se znatelně podepsalo na jejich předčasném konci, aniž se stačili těšit z příjezdu do výcvikového střediska a vojenské přípravy na válku: „Jeden mladý chlapec těžce onemocněl, měl vodu na plicích. (...) Nepřišel k němu ani žádný lékař, musí vydržet bez pomoci, než dojedeme. Bohužel, nevydržel, zanedlouho skončil.“²⁷⁹ Mrtvolý tudíž doprovázely dosud živé stále, od zatčení v Sovětském svazu

²⁷⁶ Tamtéž, s. 185.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 144.

²⁷⁸ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 266.

²⁷⁹ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 306.

přes zničující práci v táborech až po dlouhou a únavnou cestu do základny 1. československého samostatného polního praporu. Také proto se pamětník rozcházel s gulagem s plamenným opovržením, v němž nenajdeme stopy nostalgie, zato je zde silně přítomna pachut' bolesti, nekonečného strádání a moře krve: „*Sbohem navždy, Pečoro, ty hrozná řeko utrpení a smrti.*“²⁸⁰

²⁸⁰ Tamtéž.

Závěr

Sklonek třetí dekády minulého století patří k hektickým dějinným momentům nejen československého národa, ale též celé Evropy, která procházela zatěžkávací fází, jedné z největších ve své novodobé historii. Rozhodovalo se totiž o tom, jestli její podoba zůstane zachována, anebo nabyde radikálních změn. Schylovalo se k nelítostnému střetu dvou polarizovaných světů, demokratického a totalitního. Klíčovým hráčem, který se staral o turbulentní atmosféru, byl Adolf Hitler, jehož politika dílem hrozila válkou, dílem deklarovala stabilní mír. Že si zvolenou taktikou vedl úspěšně, dokázal jak v září roku 1938, tak v březnu roku následujícího, kdy se mu podařilo Československo zprvu pouze rozklížit, aby je posléze – už jako Česko-Slovensko – zlikvidoval úplně celé, to vše za nečinného přihlížení demokratických mocností. Cíle rozbít mladý stát tedy dosáhl, aniž musel využít svou na slovo poslušnou a stoprocentně oddanou armádu. Decimace postihla rovněž nejuvýchodnější cíp již neexistující republiky, jež ukořistilo Maďarsko, které si pod ochranou svého vlivnějšího přízněnce užívalo darované moci. Podkarpatská Rus se tak rázem změnila ze svobodně se rozvíjejícího regionu na anektované území bez mandátu ovlivňovat věci veřejné. Tamější obyvatelstvo reagovalo na danou situaci různě, od konformních postojů počínaje po aktivní odpor konče. Emigrace přitom představovala jednu z cest, jak se vystříhat otevřené konfrontace s maďarskými úřady a jak překlenout okupační období vlastní domoviny. Pobyt za hranicemi země byl považován za dočasný a s návratem se počítalo hned, jakmile se politické poměry změní v tom smyslu, že nepřítel bude poražen a Podkarpatská Rus obnovena v původním svobodném formátu.

Takto přemýšleli mladí muži rusínského a židovského původu, o jejichž vzpomínky jsme se opírali. Za své přechodné působiště si dobrovolně zvolili Sovětský svaz, a to ze dvou důvodů. Jednak zohlednili výhodný geografický aspekt slovanského souseda, poněvadž byl relativně snadno dosažitelný, jednak souzněli se socialistickými idejemi, jež měly na Podkarpatské Rusi velmi kladnou ozvěnu. Místo sociálně spravedlivého uspořádání společnosti se však setkali s tyraníí policejního státu, jenž vybudoval rozlehlou síť koncentračních táborů, v nichž se zotročení lidé, dennodenně bojující s hladem, žízň, nemocemi, mrazem, brutalitou dozorců a kriminálků a absencí adekvátního odpočinku, museli zabývat náročnými pracovními úkoly, aniž k tomu měli odpovídající techniku a fyzický fond. Přežít nehumánní podmínky několik let se rovnalo zázraku, jenž potkal pouze zlomek vězňů. Také proto se ve vzpomínkách

objevuje lítost nad unáhleným odchodem z domova, poněvadž kdyby jej pamětníci nepodnikli, ani pod diktátem horthyovců a jejich perzekučními opatřeními by se nikomu z nich nemohlo vést hůře.

Přestože je problematické na základě nízkého počtu zkoumaného vzorku zobecňovat, v případě gulagu se dá tvrdit, že tamější život probíhal poměrně jednotvárně bez ohledu na to, v které části Sibíře se daný tábor nacházel. Pro názornou představu, jak vypadalo běžné jitro, může posloužit konkrétní vzpomínka: „*Ráno nás už o páté budily údery železem na kus zavěšené kolejnice. O hodinu později, po hladové snídani, nastupujeme do trojstupu. Strážní s puškami nás vyvádějí z brány na sichtu.*“²⁸¹ Těžko bychom hledali pamětníka, jenž by dění téže denní doby líčil výrazně odlišně. Často se naopak shledáváme s vyprávěními, která se jedno druhému velmi podobají: „*Budíček je v pět hodin, večerka v 10 hodin moskevského času. Odchod do práce před šestou, nejpozději v 6 hodin se prochází branou.*“²⁸² Výzkum prokázal, že jistá stereotypnost se týká též pracovní činnosti a stravování. Vězni byli v pracovním procesu vystaveni tvrdé tělesné námaze, která přesahovala lidské limity, stávali se těžce nemocnými a zanedlouho umírali. K tomu do velké míry přispívala nedobrá kvalita a nízká kvantita potravin, které nedokázaly kompenzovat strmý úbytek fyzických sil při společných pracích. Monotónní každodennost v gulagu, jež se bez výrazných proměn opakovala, se tak dá vyjádřit několika málo slovy vystihujícími náplň táborového života. Na straně jedné je zapotřebí zdůraznit mnoho dřiny, mnoho nemocných a mnoho mrtvých, na straně druhé pak málo jídla, málo tekutin a v neposlední řadě málo spánku. K tomu všemu musíme přičíst věčně mrazivé počasí, špatnou úroveň šatstva, primitivní pracovní nástroje a systematickou šikanu páchanou na politických vězních dozorcí, zloději a vrahy. Dočasné vítězství potkalo toho, kdo byl z různých důvodů přeřazen k tzv. lehčím pracím, jež svou o poznání menší náročností umožňovaly dotyčnému jedinci důstojnější podmínky pro žití (absence venkovní fyzické námahy, více stravy apod.). Pridurci našli uplatnění jako pomocná síla především v kuchyni, ale také např. v umělecké oblasti, kde se mohli zabývat malováním propagandistických hesel.

Nelze opomenout, že propuštění z gulagu nenabídlo pamětníkům idylický život, o jakém kdy snili. Právě naopak. Působení v 1. československé samostatné brigádě znamenalo další riskování vlastní existence, tentokrát ovšem za dobrou věc, a proto

²⁸¹ DEMČÍK, J. *Můj útek do gulagu*. Praha 2001, s. 26.

²⁸² KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 136.

odhodlání zničit okupanty nechybělo. Radost vypravěčů tedy nebyla manifestována jen kvůli definitivnímu opuštění sovětských koncentračních táborů, ale zároveň kvůli nutkání konečně si vyřídit účty s těmi, jejichž vinou utekli z domova a následně skončili v gulagu: „*Nesmírně jsme toužili přispět k porážce Hitlera a osvobození naší vlasti – Československa.*“²⁸³ Pamětníci zde byli vystaveni stejně velkému nebezpečí jako v táborech (ne-li dokonce většímu), neboť nepřítel fanaticky vzdoroval do posledního dechu a vzdát se nehodlal za žádnou cenu, vždyť složení zbraně v kterékoli fázi boje vnímal jako neodpuštělnou zbabělost, která není hodna germánské rasy. Třebaže od prohry u Stalingradu nepřetržitě ustupoval, nutkání zabíjet a páchat co nejvíce škod nepostrádal. Na tuto strategii v různé míře dopltili též vypravěči, v jejichž přítomnosti kráčela smrt stále, byť se již nacházeli na území rozpadajícího se protektorátu Čechy a Morava a od definitivního vítězství je dělil jen kousek: „*První ranou jsem cíl zasáhl, najednou však asi 20 m ode mě dopadl jeden granát a vzápětí druhý, který vybuchl přímo vedle mě. (...) Po pár krocích jsem však ztratil vědomí, jelikož jsem měl zasaženou nejen pravou ruku, ale dostal jsem průstřel plic i žaludku, a také jsem byl zasažen do levé nohy.*“²⁸⁴ Coka měl smůlu i štěstí zároveň, protože vážné zranění utrpěl až 6. května 1945, kdy už bylo o výsledku války prakticky rozhodnuto, ale díky profesionálnímu zákroku lékařů ve vsetínské nemocnici nezemřel a navzdory značným zdravotním komplikacím se dožil vysokého věku.

Týž pamětník se vrací k roku 1944 a ke karpatsko-dukelské operaci, jíž se aktivně zúčastnil a která skončila fiaskem, poněvadž vojenských cílů SSSR nebylo dosaženo. Akce přinesla více škod než užitku, což se projevilo především četnými ztrátami na životech sovětských a československých válečníků. Coka se nad příčinou této tragédie zamýšlí a přichází s originálním vysvětlením: „*Popis průběhu bojů o Duklu je docela dobře znám, všeobecně se ví, jaký to byl pro naše vojsko těžký oříšek. Počet zraněných a mrtvých byl velký a možná to byl také účel, aby se Sověti zbavili přímých svědků sovětského zacházení s lidmi.*“²⁸⁵ Vypravěč tvrdí, že nezdar nebyl způsoben chybnou či nedostatečnou přípravou bitvy, kterou sovětská armáda podcenila nebo špatně naplánovala a ještě hůře uskutečnila, ale že šlo zřejmě o úmysl, jímž Sovětský svaz sledoval nenápadné zahlázení stop po pamětnících gulagu, kteří by se mohli stát, jestliže by přežili, nechtěnou překážkou ve Stalinových poválečných

²⁸³ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 45.

²⁸⁴ COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009, s. 28.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 23.

plánech. Pokud by SSSR měl skutečný zájem, soupeře by vzhledem k jasné převaze ve zmíněné bitvě rozdrtil bez větších problémů, jak koneckonců mnohokrát předvedl i v jiných válečných akcích. Coka se tedy vzpírá uvěřit verzi o tom, jak Němci a Maďaři houževnatě odolávali tlaku slovanských nepřátel, kteří se nakonec nedokázali probít přes úzké a opevněné průsmyky. Podle něj se jednalo o dobře nastraženou past, kterou vymyslel (popř. alespoň schválil) přímo Stalin a na místě činu zrealizoval maršál Koněv coby velitel 1. ukrajinského frontu a jeho oddaný stoupenec.²⁸⁶

I když pamětníci doufali, že až skončí válka, vrátí se na svobodnou Podkarpatskou Rus, začnou zde znovu trvale žít a založí si rodiny, události na mezinárodním poli rozhodly, že se tak nestane. Předpokládali totiž, že Československo ve svých hranicích naváže na předmnichovskou podobu a vše bude vypadat jako dřív. Nepočítali s tím, že prezident republiky necelé dva měsíce po válce „odevzdá“ území kremelskému vůdci a že tamní obyvatelé získají sovětské občanství, když neemigrují. Někteří se s nastalou skutečností nedokázali vyrovnat a prostřednictvím expresivního lexika neskrývali rozhořčení: „*Bolestně jsem prožíval, že Stalin ukradl mou vlast, rodnou Podkarpatskou Rus.*“²⁸⁷ Kričfaluši zřetelně artikuluje nesouhlas s tím, jakým způsobem si SSSR přisvojil zemi, s níž se vypravěč sžil do takové míry, že ji dokonce považuje za svou. Poukazuje na podvodné jednání, kterým vítěz války dosáhl připojení Podkarpatské Rusi, a pomocí historických vývodů, jež si později osvojil, předkládá argumenty: „... *velmocensky rozpínavý Sovětský svaz, který proti vůli většiny podkarpatoruského lidu prostřednictvím svých agentů dosáhl odtržení Podkarpatské Rusi od Československé republiky a jejího začlenění do Sovětského svazu.*“²⁸⁸ Podkarpatská Rus se proto stala obětí imperiálních ambic SSSR, neboť jeho skutečným cílem bylo expandovat a uchvacovat, tj. získávat co nejvíce dalších území pod svou kontrolu, k čemuž hojně využíval loajální přísluhovače, kteří měli na starosti provést akci věrohodně tak, aby navenek nebylo pochyb o dobrovolném rozhodnutí domácích

²⁸⁶ Historiografická produkce přirozeně nepřipouští možnost úmyslného zabíjení československých vojáků a příčiny neúspěchu shledává v jiných okolnostech, a to především z toho důvodu, aby zpětně vysvětlila, proč měli rudoarmějci s našimi bojovníky malou šanci na výhru: „*Sovětské velení se při plánování [karpatsko-dukelské, pozn. TU] operace dopustilo celé řady chyb, jež částečně vyplývaly z nedostatku času při vypracování plánů, částečně z nedostatku zkušeností s útoky v horském a zalesněném terénu.*“ Viz HRBEK, J. a kol. *Draze zaplacená svoboda*. 1. svazek. Praha 2009, s. 348.

²⁸⁷ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. Zač jsme bojovali*. 2. díl. Praha 2005, s. 318.

²⁸⁸ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 25.

občanů, ačkoli ve skutečnosti skupina profesionálních špiónů (tentokrát však nikoli domnělých, ale opravdových) precizně zrežírovala pokyny z Moskvy.

Podobný názor sdílí další vypravěč, který navíc podrobněji poznamenává, kdo byl úkolem pověřen a jak konkrétně se mělo při složité operaci postupovat: „*Na Podkarpatské Rusi působila skupina Bedřicha Reicina, jejíž příslušníci původně měli provádět mobilizaci, ale místo toho se věnovali přesvědčování tamějšího obyvatelstva, aby v budoucím referendu hlasovalo pro připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu.*“²⁸⁹ Také tento pamětník zdůrazňuje, že se Podkarpatorusové nemohli svobodně rozhodnout o svém vlastním osudu, ale že byli důkladně indoktrinováni početnou skupinou horlivých propagátorů komunistické ideologie, aby nakonec svolili s prosovětskou budoucností.²⁹⁰ Dává tím jasně najevo, že se mu nelíbí vývoj na Podkarpatské Rusi, který se ubíral odlišným směrem, než si představoval. Dulov ve válce nasazoval život za obnovení Československa, nikoli za anexi části území, na němž se navíc narodil a které bylo jeho domovem. Byl by schopen a ochoten učinit téměř cokoli, jen aby se vše vrátilo do stavu z doby první republiky: „*Kdyby po válce zůstalo původní Československo, došel bych na Podkarpatskou Rus snad i naboso.*“²⁹¹ Jestliže by vypravěč disponoval pravomocí rozhodnout, aby se Podkarpatská Rus znovu a hlavně natrvalo připojila k Československu, s nímž ji pojila sice krátká, přesto poměrně šťastná minulost, neprodleně by tak nařídil. Jelikož ovšem rozhodovací právo vlastnili jiní, musel vzít výsledek jednání v potaz, i když se s ním ani trochu neztotožňoval. Hluboký odpor nevyjádřil pouze slovem, ale rovněž tím, že se své rodné půdy vzdal a našel nové uplatnění v Čechách, kde se začala psát nová etapa jeho života.

Necelé tři roky po porážce nacismu prožívala republika dramatické události, které určily dění v následujících dekadách a které vypravěči ve vzpomínkách komentují, veskrze s negativní konotací: „*Po únoru 1948 se z nás stala sovětská kolonie. A protože byl Sovětský svaz naším vzorem ve všem, začaly se u nás uplatňovat stejné metody jako*

²⁸⁹ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 73.

²⁹⁰ Reflexe vypravěčů v podstatě souzní s názory badatelů, kteří poukazují na počáteční pozvolné obnovování domácích institucí spravujících Podkarpatskou Rus, jež se však zároveň musely vypořádávat s masivními intervencemi ze strany SSSR, které měly dvojí podobu: „*Na jedné straně přišel přímý zásah sovětských vojenských orgánů, které zahájily „dobrovolnický“ nábor do Rudé armády. Na straně druhé se za pomoci sovětských orgánů lidového komisariátu vnitřních věcí (NKVD) rychle začalo rozvíjet hnutí za připojení Sovětského svazu k Podkarpatské Rusi.*“ Viz NĚMEČEK, J. a kol. *Kapitoly z osvobození Československa 1945*. Praha 2017, s. 25.

²⁹¹ DULOV, V. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018, s. 86.

*tam.*²⁹² V tomto zakladatelském období, kdy Československo již bylo pevně zakotveno ve východním bloku a kdy zesílilo zahraničněpolitickou závislost na Sovětském svazu, se KSČ nevydala vlastní cestou k socialismu, jak účelově prohlašovala po roce 1945, aby co nejvíce rozšířila voličkou základnu novými sympatizanty, ale kopírovala praktiky svého věrného ochránce, které Jiří Pavlič implicitně kritizuje (zatýkáni, likvidace politické konkurence, násilná kolektivizace zemědělství, zinscenované procesy, mučení, popravy apod.). Záporná hodnotová stanoviska k pokvětnovému, resp. pouónorovému vývoji jsou vyjádřena rozličně, v jednom případě autor zvolil formu řečnické otázky, kterou dokonce napsal velkými písmeny, aby umocnil své rozpaky a zdůraznil absurdní stav, jenž nastal: „*ALE CO JSME TO VLASTNĚ VYBOJOVALI?*“²⁹³ Jako by vypravěč zpochybňoval smysluplnost osvobození Československa a litoval zbytečného nasazování mladých mužů u Kyjeva či na Slovensku, kteří riskovali životy (mnozí je dokonce ztratili) kvůli tomu, aby pro zemi získali svobodu, jenže se místo ní dočkali příchodu nové nesvobody. Navzdory tomu pouze jediný pamětník nesouhlas s komunistickým převratem vyjádřil dalším odchodem ze země, pro nějž se rozhodli též jeho rodinní příslušníci. Mikuláš Faerber se v roce 1945 oženil s dívkou, s níž navázal vážný vztah již před válkou a která přežila Osvětim. Žili spolu v Teplicích, ale po čtyřech letech od svatby opustili s dalšími příbuznými Československo a usadili se v Izraeli. Zde zaznamenal Erich Kulka v roce 1970 s vypravěčem rozhovor, z něhož jsme v rigorózní práci čerpali.²⁹⁴

Třebaže ostatní pamětníci měli za sebou gulagovskou minulost a o Sovětském svazu věděli své, ani jeden z nich se nevydal na cestu aktivního boje proti komunismu, jak kupříkladu udělal už za třetí republiky Pravomil Raichl, který byl rovněž odsouzen ke třem letům gulagu a po návratu domů nechtěl nečinně přihlížet sovětizaci poválečného Československa. Podstatná část z nich zůstala v československé armádě a jejich kariéra strmě vzrůstala i po únoru 1948, kdy dokonce vstoupili do KSČ (sic!). V případné válce proti „západnímu imperialismu“ tak slibovali věrnost SSSR, tedy státu, kterým, jak dokazují jejich vzpomínky, značně opovrhovali. Rozřešení tohoto zdánlivého paradoxu může pomoci jeden výrok ze sovětského tábora: „*Každý z nás přece ví, jak to zde vypadá, a až budeme doma, budeme vše dělat jinak. Nebudeme dělat*

²⁹² PAVLIČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000, s. 58.

²⁹³ LUŤANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999, s. 308.

²⁹⁴ DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017, s. 163.

chyby, co zde vidíme. Jsme přece inteligentnější národ.“²⁹⁵ Jako kdyby pamětník nahlížel na socialismus ze dvou různých perspektiv, na straně jedné nespravedlivý, krutý a nehodný následování a na straně druhé spravedlivý a přívětivý, který budou akceptovat všichni lidé, včetně těch bez socialistické orientace. Vypravěč spoléhal na to, že si poválečná republika dobrovolně zvolí právě tuto nenásilnickou verzi socialismu, neboť jsou Čechoslováci vzdělaní a moudří občané, kteří se určitě rozhodnou správně. Netušil ovšem, že právo na výběr nedostanou a že se budou muset smířit s vnucenou sovětskou variantou socialismu. Stalin totiž usiloval o to, aby všechny země se socialistickým zřízením podléhaly přímo Kremlu a nekriticky plnily jeho rozkazy. Československo nebyla Titova Jugoslávie (která Stalinovi systematicky odmítala poslušnost), a proto se muselo bez výhrad poddat sovětské despotii se všemi jejími projevy.

Dále je zapotřebí dodat, že pro pamětníka neexistovala žádaná třetí cesta, o níž by uvažoval, zejména pak návrat kapitalismu, v němž by každý upřednostňoval své vlastní sobecké zájmy na úkor celku a kde by se s bohatstvím setkalo jen nepatrné množství lidí, zatímco většinová společnost by spadla do chudoby. Kapitalismus tudíž vypravěč považoval za zcela neakceptovatelný, a tak o něm vůbec nepřemýšlel. Zajímal se jen o socialismus, neboť pouze on, uchopí-li se optimálně, může dostatečně uspokojit základní potřeby všech obyvatel bez ohledu na sociální postavení, které zaujmají. Vybaven tímto teoretickým postulátem nepochyboval o tom, že se poválečné Československo vydá za socialismem, jenž ani náznakem nebude připomínat socialismus sovětský. Podobné stanovisko zřejmě zastávali též ostatní pamětníci, a tudíž nejenže si žádnou formu možného odporu nepřipouštěli, ale naopak k novým politickým poměrům konformně přilnuli a považovali to za správné rozhodnutí. Nářky pamětníků vyslovené ve vzpomínkách nejsou nářky z druhé poloviny 40. let, nýbrž nářky s odstupem několika desetiletí, kdy zpětně zhodnotili situaci (se všemi událostmi, jež posléze následovaly) a dobu po roce 1945 a zejména pak 1948 podrobili nebývalé kritice, přestože se tehdy sami aktivně účastnili jejího utváření.

Že se děje něco jinak, než původně chtěli, a že mnohé věci nejsou zcela v pořádku, poznali po únorovém převratu, kdy se sen vypravěčů o spravedlivém socialismu začal rychle drobit, až nakonec zmizel úplně. Vnitřně byli přesvědčeni o špatnostech, které se po roce 1948 děly, ale navenek manifestovali absolutní loajalitu,

²⁹⁵ BAČKOVSKÝ, J. *Ozvěny gulagu*. Praha-Moskva 2013, s. 136.

aby neohrozili ani sebe, ani své rodiny, které si stačili založit. Že se jim v tomto dvojím životě dařilo úspěšně, potvrzují jejich vzestupy v pracovní sféře. Bačkovský, Demčík, Dulov, Hajdur, Ihnatík, Pavlič a Kričfaluši působili v československé branné moci od počátku a s legitimací KSČ sbírali vojenské hodnosti. Posledně jmenovaný jako jediný ze všech dokonce završil vysokoškolské studium a získal titul inženýr a v 60. letech – opět jako jediný – se mohl pyšnit povýšením na generála²⁹⁶, zatímco ostatní se stali maximálně plukovníky. Navzdory tomu právě Kričfaluši při vzpomínání vyjadřuje své myšlenky nejradikálněji, aby zřetelně deklaroval, že nic horšího, než byl stalinský bolševismus, lidstvo v dějinách nepoznalo, jelikož totalita, kterou vybudoval, nezasáhla jen táborový systém, ale i zbytek země: „*Celý Sovětský svaz je pro člověka jeden velký gulag, protože tu nikdo nežije podle vlastní vůle.*“²⁹⁷ Dle tohoto pojetí se sovětský občané nacházejí v obrovském koncentračním táboře, i když dosud nebyli zatčeni, poněvadž je diktatura svazuje masivními restrikcemi, z nichž není možné se vymanit. Život v gulagu se tedy od života mimo něj příliš neliší, neboť svoboda v SSSR neexistuje nikde a tamější lidé se mají stejně špatně, ať už dlí v jakékoli jeho části.

Dvojí život vedli též další Rusíni²⁹⁸, jejichž zaměstnanecká dráha se ubírala jiným směrem než u výše napsaných, ačkoli ne vždy zcela odlišným. Michal Izaj vstoupil po válce do Sboru národní bezpečnosti, jemuž zůstal věrný až do 60. let, kdy jej z důvodu chatrného zdraví opustil a odešel do invalidního důchodu. Vasil Coka musel v armádě skončit již v roce 1947, neboť na něj dolehly zdravotní neduhy z gulagu a války proti nacistům, živil se také jako trafikant, dělník v lese a poté byl zaměstnán v krnovském podniku Kovoslužba, kde se stal v roce 1958 členem KSČ. Komunistický průkaz mu umožnil působit coby vedoucí provozu v několika zařízeních specializujících se na gastronomii a hotelnictví. Štěpán Luťanský se nakrátko vrátil k učitelské profesi, aby od roku 1946 až po odchod do penze pracoval na ministerstvu vnitra jako účetní. Všechny zmíněné spojuje skutečnost, že museli být konformní, aby je režim nezničil.

²⁹⁶ Michal Izaj o kariérním úspěchu svého přítele M. Kričfalušeho hovoří jako o zcela mimořádném a hodném úcty, a nelze tedy pochybovat o tom, že musel více než často ohýbat hřbet, aby dosáhl tak nebývalého vzestupu: „*V tehdejší době to byl na území Československa třetí generál z řad Podkarpatských Rusínů a vůbec nejmladší generál v ČSSR.*“ Viz IZAJ, M. *Příběhy mého života*. Praha 2011, s. 74.

²⁹⁷ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 126.

²⁹⁸ Záměrně uvádíme pouze Rusíny, protože Židé (až na Mikuláše Faerbera) zůstali po skončení druhé světové války na Podkarpatské Rusi a po přičlenění se stali občany Sovětského svazu.

Čeho je schopen, poznali velice dobře, a tak nejenže nekladli žádný odpor, ale naopak mu vycházeli vstříc, jak jen to šlo. Věděli příliš mnoho, a tudíž si museli dávat velký pozor, aby na sebe zbytečně neupozorňovali a nebyli odstraněni. To platí i pro Luňanského, přestože jeho pracovní zařazení v účtárně vypadá apoliticky. Na ministerstvu vnitra však směli působit pouze řádně prověřeni jedinci, a proto nelze pochybovat o tom, že se choval a jednal přesně tak, jak bylo zapotřebí. Všichni do jednoho velmi dobře znali konec Heliodora Píky, který je vysvobodil z gulagu a kterého komunisté v roce 1949 popravili, aby se zbavili důležitého svědka, jenž disponoval bohatými znalostmi nedávné historie a představoval by pro režim velké bezpečnostní riziko. Pamětníci tedy chápali, že se pohybují na tenkém ledě a že musí být nadmíru opatrní, aby jejich osudy nenásledovaly ten generálův.

Srpen 1968 znamenal pro pamětníky další zlomovou etapu v jejich životech, poněvadž se museli rozhodnout, jaký postoj k událostem okolo pražského jara zaujmou, a podle tohoto stanoviska se odvíjela jejich další budoucnost. Ti, kteří stáli na straně reformistů a invazi vojsk Varšavské smlouvy nazvali okupací, nikoli bratrskou pomocí a oprávněnou porážkou kontrarevolučních sil, byli vyloučeni z KSC, propuštěni z armády, zbaveni vojenských hodností, přemístěni na okraj společnosti a sledováni Státní bezpečností. A tak se například celoživotní komunista Bačkovský přesunul z generálního štábu rovnou na stavby, kde za normalizace pracoval jako řadový dělník (rehabilitován byl až po sametové revoluci, kdy se dočkal povýšení na generálmajora). Jestliže se někdo naopak při prověrkách ostře vymezil vůči Dubčkově politice a souhlasil s nastoleným kurzem posrpnového vývoje v duchu závazného *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSC*, mohl se těšit na bezkonfliktní a spokojený život, jenž mimo jiné znamenal uchování si dosavadní profese. Vasil Hajdur tudíž zůstal v armádě i nadále a opustil ji až v důchodovém věku v hodnosti plukovníka. Také z tohoto důvodu se ve své knize často zastával komunistického režimu a do jisté míry i stalinských represí a velmi nevybíravě útočil na polistopadové poměry s jejich čelnými představiteli, jejichž příznivcem určitě nebyl. Revoluční rok 1989 tedy nepřivítal s nadšením a soustředil se na ostrou kritiku prozápadního směřování, kterým se svobodná republika vydala. Tato skutečnost měla výrazným způsobem dopad na obsah sepsaných vzpomínek, neboť se mnohé autorovy úvahy důrazně vypořádávaly se vším, co se stalo od 30. let až do počátku 21. století.

Jako zcela klíčový se tudíž jeví skutečnost, že vzpomínky pamětníků vznikaly až desítky let od pobytu v gulagu, o němž referují. Mezi těmito dvěma časovými body se

nachází několik zásadních mezníků (1945, 1948, 1968, 1989), které ovlivnily výsledný tvar jednotlivých výpovědí. Ve vypravěčích se často nahromadila zloba, kterou zapříčinila řada faktorů. Pomineme-li samotné stalinské koncentrační tábory, v nichž vypravěči bojovali o přežití, je třeba na prvním místě zdůraznit poválečné připojení Podkarpatské Rusi k SSSR, nikoli k Československu, což se podle slov pamětníků dramaticky podepsalo na jejím stavu, jenž se stal bez nadsázky přímo žalostným: „*Teprve za sovětského socialismu naši lidé poznali, co je bída; vždyť ani zloději neměli co ukrást, leda ze státního majetku, a za to se posílalo na deset let do vězení nebo do tábora gulagu, což bylo často totéž co na smrt.*“²⁹⁹ Jako by největší problém nespočíval v samém aktu uzmutí Podkarpatské Rusi Sovětským svazem, ale spíše v důsledcích, které z toho vyplývaly. I meziválečná Podkarpatská Rus, jež patřila Československu, byla známa svou zchudlostí a skromně vedeným životem tamního obyvatelstva, nicméně až rok 1945 přinesl zásadní zvrat k mnohem horšímu. Pokud si lidé v zabrané Podkarpatské Rusi pomáhali krádežemi, aby nezemřeli vyhladověním, mohli být nově deportováni do gulagu, což mezi válkami nebylo možné, protože měli status občanů československého demokratického režimu. Tím vypravěč implicitně poukazuje na fakt, že Sověti nepřišli osvobozovat evropské národy, ale jejich hlavním posláním bylo tam, kam došlápne rudoarmějcová bota, vnucovat stejně ortodoxní politický systém, který sami vyznávali, a tak pamětník de facto souhlasí s míněním části historické obce, jež ve spojitosti s vytlačováním Němců na západ užívá výhradně termíny „expanze“ nebo „obsazení“, tedy pojmy s výrazně odlišným sémantickým zabarvením, než je tomu v případě „osvobozování“: „*Nová etapa sovětské expanze začala v roce 1945 na konci druhé světové války, v době, kdy Rudá armáda obsadila značnou část Evropy.*“³⁰⁰

Snad ještě truchlivější okamžik nastal na konci 60. let, kdy Sovětský svaz věrolomně okupoval celé Československo, aby se zřetelně vymezil vůči pražskému jaru, v jehož vývoji shledával nebezpečí a s nímž se naopak mnozí pamětníci neskrývaně identifikovali, neboť v socialismu s lidskou tváří konečně spatřovali právě onen druh správného socialismu, který si přáli realizovat hned po válce, ale který byl uskutečňován až s více než dvacetiletým zpožděním. SSSR tak invazí znovu potvrdil, že jeho nejzaručenějšími přesvědčovacími nástroji zůstávají i nadále vojenská síla a agrese, na nichž stojí celý východní blok, který by se bez hrozby ozbrojeného vpádu Rudé

²⁹⁹ KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Úctování s časem. V náruči gulagu*. 1. díl. Praha 2004, s. 12.

³⁰⁰ PERSAK, K. – KAMIŇSKI, Ł. – ŽÁČEK, P. – BLAŽEK, P. (eds.) *Čekisté*. Praha 2019, s. 23.

armády rozpadl, jak lze dokumentovat již na maďarských událostech v roce 1956. Vypravěči tak pochopili, že s vlídnou verzí socialismu, po níž tolik toužili a jež existovala tak krátkou dobu, je definitivní konec a že se na scénu opět dostává sovětská verze socialismu. Jako už v minulosti nejednou byli i tentokráte postaveni před kruciólní problém, ježž museli nyní vyřešit a jehož důsledky předznamenalý další budoucnost pamětníků na dvě dekády dopředu. Buď spolupracovat s normalizačním režimem a zachovat si dosavadní výsady, anebo ukončit život ve lži a vnitřně se osvobodit, ale hledat si s celou rodinou nové uplatnění v nejpodřadnějších profesích a zároveň přijít o hmotné výhody, jimiž Husákův establishment dokázal své věrné stoupence podarovat. I když se většina vypravěčů rozhodla pro další život v přetvářce, který ovšem s sebou přinášel příjemný blahobyť, vznikaly již v tomto období vzpomínky, jež sice prozatím zůstaly ležet jen na půdě či v šuplíku, ve kterých však jejich autoři upřímně tříbili své myšlenky na gulag i na dobu po něm a čekali, jestli s nimi budou moci vyjít na světlo. Ostatní zavzpomínali až po sametové revoluci, kdy už žádné obavy z možných postihů nehrozily a kdy nabyli přesvědčení, že právě teď dozrál čas na to, aby jejich těžce získané zkušenosti a znalosti vešly ve všeobecnou známost a nikdy neupadly v zapomnění.

V souvislosti s Mauricem Halbwachsem a jeho paměťovým konceptem bylo již uvedeno, že každá paměť podléhá značnému působení sociálního prostředí, jež výrazně ovlivňuje konečnou podobu vzpomínání na minulost. Tento jev je charakteristický rovněž v případě našich vypravěčů, jejichž paměť byla v době vzniku komunikátu výrazně aktualizována a determinována vnějšími faktory, aniž si je připouštěli nebo uvědomovali. Proto je namístě podotknout, že tvrzení, která pronesli, nekopírují dějinnou skutečnost, nejsou tudíž exaktním zachycením historické pravdy, ale spíše zrcadlem jejich vnímání historické pravdy, což ovšem nelze hodnotit negativně. Právě naopak. Cíl rigorózní práce přece nespočíval v odkrývání dosud neobjevených a nikdy nepublikovaných dokumentů o stalinském gulagu a jeho nevinných obětech z řad československých vězňů, které by přinesly zcela průlomové odpovědi na zatím nevyřešené faktografické otázky. Záměrem výzkumného projektu bylo na základě vyličeného příběhu popsat, analyzovat, interpretovat a zasadit do historických souvislostí subjektivní prožitky pamětníků z Podkarpatské Rusi rusínského a židovského původu, kteří přežili sovětské koncentrační tábory a své vidění světa písemně zafixovali (ať už sami, nebo s pomocí někoho jiného). A především v tom je

zapotřebí shledat hlavní význam předkládaného textu. Zda se podařilo stanovený záměr splnit, musí posoudit sami čtenáři.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

- BAČKOVSKÝ, J. *Ozvěny gulagu*. Praha-Moskva 2013.
- COKA, V. *Gulag byl můj osud*. Příbor 2009.
- DEMČÍK, J. *Můj útěk do gulagu*. Praha 2001.
- DULOV, V. – FIALA, J. *Na frontu přes gulag*. Praha 2018.
- DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017.
- HAJDUR, V. *Z gulagu přes Buzuluk do Prahy*. Praha 2011.
- IHNATÍK, J. – GREGOR, J. *Smrt čekala všude*. Havířov-Šumbark 2019.
- IZAJ, M. *Příběhy mého života*. Praha 2011.
- KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. V zajetí gulagu*. 1. díl. Praha 2004.
- KRIČFALUŠI, M. – RICHTER, K. *Účtování s časem. Zač jsme bojovali*. 2. díl. Praha 2005.
- LUŽANSKÝ, Š. *Pečorlag*. Praha 1999.
- PAVLÍČ, J. *Přežil jsem gulag*. Kruh v Podbezdězí 2000.

Literatura:

- APPLEBAUM, A. *Gulag*. Praha-Plzeň 2004.
- APPLEBAUM, A. *Železná opona*. Praha-Plzeň 2014.
- BORÁK, M. *České stopy v Gulagu*. Opava 2003.
- BORÁK, M. (ed.) *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu*. Opava 2007.
- BUTLER, R. *Nástroje stalinského teroru*. Praha 2010.
- BYSTROV, V. *Průvodce řší zla*. Praha 2006.
- BYSTROV, V. *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králíček*. Praha 2009.
- BYSTROV, V. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955*. Praha 2003.
- BYSTROV, V. *Z Prahy do GULAGu aneb překáželi*. Praha 1999.
- DOSTOJEVSKIJ, F. M. *Zápisky z Mrtvého domu*. Praha 2001.

- DURMAN, K. *Popely ještě žhavé*. 1. díl. Praha 2004.
- DVOŘÁK, J. – FORMÁNEK, J. – HRADILEK, A. *Čechoslováci v Gulagu*. 1.-3. díl. Praha 2017-2019.
- DVOŘÁK, J. – HRADILEK, A. *Židé v Gulagu*. Praha 2017.
- HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. Praha 2009.
- HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Plzeň 2008.
- HRBEK, A. *Podkarpatská Rus*. Olomouc 2018.
- HRBEK, J. a kol. *Draze zaplacená svoboda*. 1. svazek. Praha 2009.
- CHLEVŇUK, O. *Historie gulagu*. Praha 2008.
- KONTLER, L. *Dějiny Maďarska*. Praha 2011.
- KRATOCHVIL, A. (ed.). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*. Praha 2015.
- KULKA, E. *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990.
- MCDERMOTT, K. – AGNEW, J. *Kominternu*. Praha 2011.
- NĚMEČEK, J. a kol. *Československo-sovětská smlouva 1943*. Praha 2014.
- NĚMEČEK, J. a kol. *Kapitoly z osvobození Československa 1945*. Praha 2017.
- PAVLÁT, L. (ed.). *Židé – dějiny a kultura*. Praha 2007.
- PERSAK, K. – KAMIŇSKI, Ł. – ŽÁČEK, P. – BLAŽEK, P. (eds.) *Čekisté*. Praha 2019.
- PFAFF, Ivan. *Sovětská zrada 1938*. Praha 1993.
- POLÁŠEK, L. *Rusíni a Čechoslováci ve společném státě (1919-1939)*. Nový Jičín 2001.
- POLIŠENSKÁ, M. *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953*. Praha 2006.
- POP, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha 2005.
- PRAŽÁK, R. *Dějiny Uher a Maďarska v datech*. Praha 2010.
- REIMAN, M. a kol. *Zrod velmoci*. Praha 2013.
- RICHTER, K. *Podkarpatský Rusíni v boji za svobodu*. Praha 1997.
- RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*. Praha 2016.
- SINĚVIRSKIJ, N. *Smerš*. Praha 2014.
- SMETANA, V. *Ani vojna, ani mír*. Praha 2016.
- SNYDER, T. – BRANDON, R. *Stalin a Evropa*. Polanka nad Odrou 2019.
- SOLŽENICYN, A. *Souostroví Gulag*. 1.-3. díl. Praha 1990.
- VEBER, V. *Rudý car*. Praha 2016.
- VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M. *Východ*. Praha 2017.

WHYMANT, R. *Stalinův špion*. Praha 2007.

ZUBOV, A. (ed.) *Dějiny Ruska 20. století*. 1. a 2. díl. Praha 2014-2015.

Resumé

Carpathian Ruthenia became a part of the new Czechoslovak state after the fall of Austria-Hungary, and over time it turned out that it was the best possible solution from the offered variants. Although the inhabitants of the easternmost tip of the republic could not enjoy material luxury, no one oppressed them and they were free to realize themselves according to their abilities and ideas. The time without repression ended at the end of the dynamic 1930s, which brought with it a number of fundamental changes. One of them was a redrawing of a map of Europe, which also significantly affected Carpathian Ruthenia. The local citizens had to slowly come to terms with the occupation by Hungary, which treated them like its butlers. Therefore, many of them decided to leave their homeland illegally and settle in the Soviet Union, which they believed would offer them a helping hand and that they would find a dignified job that would provide them with material security. In addition, they assumed that the host country would enter the war as soon as possible and liberate the troubled nations. Under the concept of socialism, which they heard only superlatives about it at home, they imagined such values as understanding, belonging, equality, solidarity and, above all, a socially just organization in which no one suffers and a happy future awaits anyone who comes with good intentions. However, soon after crossing the border, they discovered that their dreams would never come true, as they encountered the exact opposite of what they wanted. They were arrested at the outset, then interrogated, charged with fabricated crimes, then sentenced to several years in prison and transported to Siberia without the possibility of appeal.

In the gulag, they were exposed daily to hard physical labor, hunger, thirst, Arctic frost, disease, cruel treatment, and the constant struggle for a bare life that they mostly lost. Rescue for the still-dead prisoners did not appear until many months after the German invasion of the USSR, which after numerous interventions released some prisoners who could participate in training in the colors of the Czechoslovak army in Buzuluk and prepare for a key war against the Nazi enemy. They expected that if they defeated a stubborn opponent, Czechoslovakia would gain lost freedom and everything would return to its original form. The anti-Hitler coalition, consisting of the Soviet Union, Great Britain and the United States, won overwhelmingly, and former gulag prisoners, who contributed to the successful outcome, also rejoiced in this triumph. However, many did not return to Carpathian Ruthenia because they did not agree with

its post-war accession to the USSR, which hurt them so much. They settled in the territory of today's Czech Republic and began to live new lives there. For the most part, they remained serving in the Czechoslovak army and benefited from the social and material benefits that flowed from this profession. Despite their tragic experience with the Stalinist gulag, they retained leftist thinking, and after February 1948, at least outwardly, they had to identify with the political developments so much influenced by the Soviet Union. Joining the Communist Party and steep career procedures were no exception. Part of it broke with the communist regime after 1968 because it failed to cope with further occupation.

After the Velvet Revolution, the memories of those who had undergone a complex anabasis from fleeing Carpathian Ruthenia to the USSR, arrest, imprisonment in the gulag, release into Svoboda's army and heroic battles with an aggressive opponent to take root in Czechoslovakia, but outside of their former homeland, which the victorious Stalin took for himself. And it was these memories of Ruthenians and Jews from Carpathian Ruthenia that gave rise to the research project, which not only sought to convey the impressions and feelings of individual narrators from the gulag, but also focused on interpretation, i.e. explaining the meaning of the information. At the same time, emphasis was placed on the everyday life of the experiences left in the witnesses by the experience from the Soviet concentration camps. The dominant topics were strenuous work, lack of food and rest, severe frosts, serious illness, bullying, but also general reflections on life, past and present. The testimonies of the witnesses were placed in the context of national and European history, because people's destinies cannot be viewed in isolation, but on the contrary should be interpreted comprehensively depending on the time to which they relate and the time at which the recollection itself takes place.